

KARLOVŠEK
SLOVENSKI
DOMOVI

332

EX LIBRIS

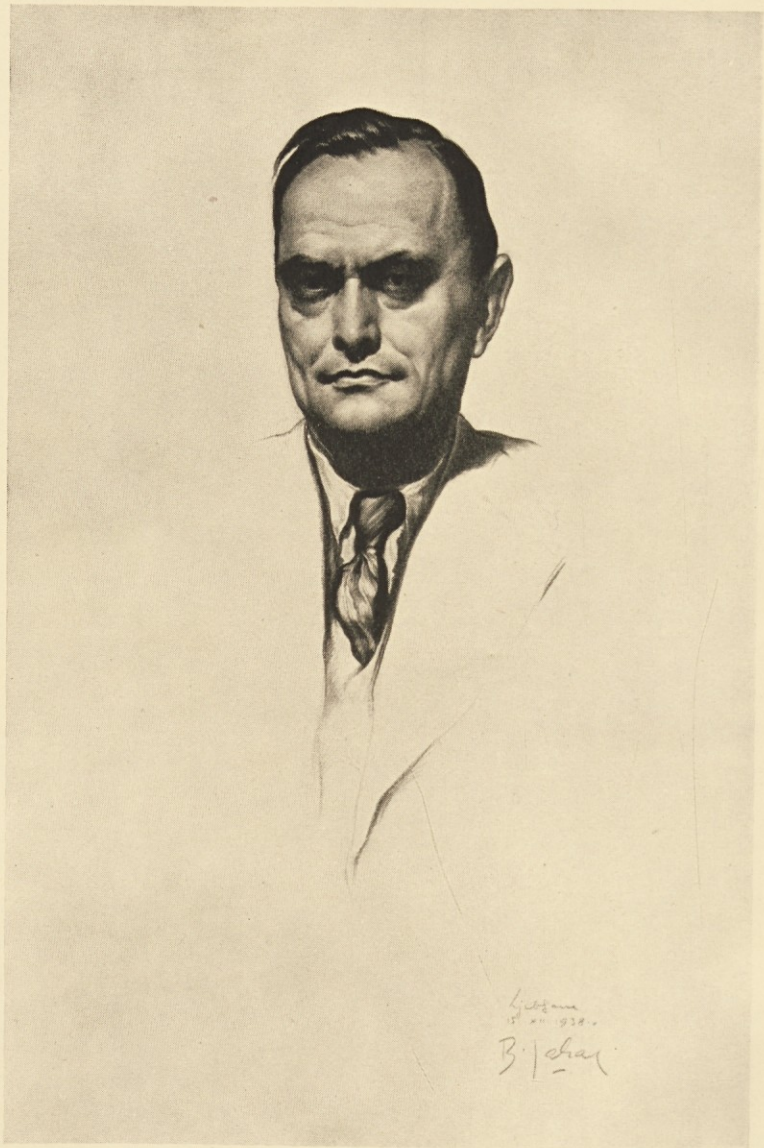
NOTRE
DAME

3500
A

97

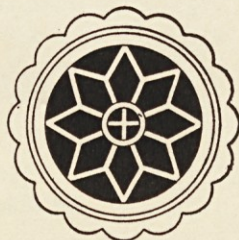
2015/6879

Joë Karlovitch

JOŽE KARLOVŠEK

SLOVENSKI
DOMOVI

V LJUBLJANI

1939

Izdala in založila Kleinmayr & Bamberg, d. z o. z. v Ljubljani
Natisnila Jugoslovanska tiskarna v Ljubljani (predstavnik Jože Kramarič)

Ploskanice izdelali »Jugografika«, d. z o. z. v Ljubljani, in
klišarna Jugoslovanske tiskarne v Ljubljani

Naslovno stran platnic in avtorjevo podobo narisal
akademski slikar Božidar Jakac

Kazalo

	Stran
Seznam slik	5
Viri	10
Predgovor	13
Uvod	15
Zgradbe pri nas pred naselitvijo Slovencev	17
Paleolitik	17
Neolitik	17
Bronasta doba	19
Železna doba	21
Rimska doba	23
Staroslovanske stavbe	25
Slovenska hiša	29
Izvor	29
Kurišče	29
Tlorisni in navpični razvoj	33
Gradivo in členi slovenskih hiš	36
Notranjost »hiše«	45
Estetika slovenske arhitekture	47
Posamezni hišni tipi	51
Naselja in vasi	57
Sodobno stavbarstvo	60
Slike	65—191

Seznamek slik

Slika	Stran
1. Različno stavbeno gradivo v posameznih delih Evrope	66
2. Različne oblike (tipi) hiš v Srednji Evropi	67
3. Prečni presek Potočke zijalke 16 m od vhoda, kjer so bile najdene sledi človeškega bivališča iz starejše kamene dobe	68
4. Mostiščarske stavbe na Ljubljanskem barju iz mlajše kamene dobe	68
5. Rekonstrukcija jamskega bivališča s šotorsko streho pri ljudeh s kulturo trakaste keramike iz mlajše kamene in bronaste dobe . .	69
6. Prerez utrjenega pobočja gradišča Puščave pri Slovenski Bistrici .	69
7. Legopis Ajdovskega gradca v Bohinju	70
8. Tloris dela ilirsko-keltskega gradišča Poštele pri Mariboru	70
9. Pogled na Emono iz zraka	71
10. Rimsko mesto Poetovio	72
11. Rekonstrukcija staroslovanskega svetišča v mestu Arkoni na otoku Rujani	72
12. Rekonstrukcija utrjenega severnoilirskega naselja v močvirnatem kraju na zahodnem Poljskem, kjer je zdaj v bližini vas Biskupin	73
13. Peč iz bronaste dobe, izkopana v Vinči pri Beogradu	74
14. Podkarpatska ruska »hiša« s pečjo, ki se kuri še v sobi	74
15. Umetna jama s pečjo v sredini, odkrita v staroslovanskem bivališču	75
16. Planšarska kočna na Gorenjskem	75
17. Lončena peč s klopjo in ograjo	76
18. Gorenjska kmečka peč iz modnic in lončnic na zidanem podstavku	76
19. Sodobna sobna peč v leseni planinski koči na Pokljuki	77
20. Gorenjska kmečka kuhinja	78
21. Dolenjska kmečka kuhinja	79
22. Gorenjska kmečka kuhinja s posebnim ognjiščem	80
23. Beneška slovenska kuhinja z visokim ognjiščem	80
24. Nizko ognjišče v beneški slovenski kuhinji	81
25. Kmečka peč, ki se kuri še v »hiši«, v Kapelah pri Brežicah	82
26. Kmečka peč, ki se kuri še v »hiši«, v Selah pri Brežicah	83
27. Načrt za kmečko peč z enim obokom	84
28. Načrt za kmečko peč z dvojnimi obokom in podpečkom	85

Slika	Stran
29. Razvoj slovenske hiše iz enoprostorne staroslovanske stavbe v trodelno hišo	86
30. Splošen (srednjeslovenski) tloris kmečkih hiš z vsemi navadnimi prostori	86
31. Tloris gorenjske hiše v Stari Loki	87
32. Tloris gorenjske hiše v Škofji Loki	87
33. Tloris hiše v Preski pri Medvodah	87
34. Tloris koroške hiše v Goričah v Ziljski dolini	88
35. Vrhnji stanovanjski prostori pri nadstropni belokranjski hiši	88
36. Tloris dimnice v Kapelah pri Brežicah	89
37. Tloris primorske hiše v Spodnjem Kobdilju pri Sezani	89
38., 39. Podrobnosti lesenih stavb	90, 91
40. Sodobna konstrukcija lesene kladne stene	92
41. Spodnji okrasni odstavki opažev gorenjskih hiš in leseni okviri oken v brežiški okolici	93
42. Velike line v čelnih lesenih stenah	93
43., 44. Ukrasne odprtine (dekorativne linice) v lesenih opažih	94, 95
45. Ograje lesenih hodnikov s profiliranimi deščicami v obliki stebričkov	96
46. Ograje lesenih hodnikov, okrašene z izžaganimi motivi med dvema deskama	97
47. Profilirani stebri — »zavrčki« — pri lesenih hodnikih in okrašeni stebri poljskih znamenj	98
48. Opore — »roke« — pri kozolcih, zlasti v celjski okolici	99
49. Vhodna vrata — »duri« — z nabitimi deščicami v okrasni obliki	100
50. Vhodi z ukrasnimi kamnitnimi okviri	100
51. Okrašena polnila — »table« — na vhodnih vratih	101
52. Okenske mreže iz opeke pri gospodarskih poslopih, zlasti v celjski okolici	102
53., 54. Odprtine (linice), okrogle in drugačnih oblik, v zidanih čelnih stenah	103
55. Kamnitni okrašeni okenski okviri — »oknjaki«, strešni napušči — »fabijoni« in slikani okraski na lesenih vzhodnoslovenskih hišah, posebno na stikih brun	104
56. Strešne glave na hišnih dimnikih	105
57. Okrasni okviri krog oken in božjih odnosno svetniških podob	106
58. Okrasni okviri krog oken in božjih odnosno svetniških podob kakor tudi različni drugi fasadni okraski	107
59. Okenske mreže iz kovanega železa na Gorenjskem	108
60. Okovje za skrinje in vrata	109
61., 62. Razno okovje v Sadnikarjevi zbirki v Kamniku	110, 111
63. Okno z omrežjem v Domžalah	112

Slika	Stran
64. Okno s kovanim omrežjem v Kamni gorici	112
65. Okno s kovanim omrežjem v Kropi	113
66. Okno s poslikanimi stiki med bruni v okolici Krškega	113
67. Okno na povsem poslikani leseni steni v okolici Brežic	113
68. Stara baročna vrata iz kovanega železa pri vrtni ograji v Ljubljani, Cesta na Rožnik h. št. 1	114
69 a. Čelna stran hleva z mrežastima linama v Domžalah	115
69 b. Čelna stran gospodarskega poslopja z mrežastimi linami v št. Vidu pri Šmarju	115
70. Kmečka soba — »hiša« — na Gorenjskem	116
71 a. Koroški dom v Spodnji Bistrici v Rožu	117
71 b. Koroška hiša v Goričah v Ziljski dolini	117
72. Vaška lipa v ziljski vasi na Koroškem	118
73. Kmečki dom v Kranjski gori	119
74. Hiša v Srednji vasi v Bohinju	120
75. Hiša v Hosti pri Škofji Loki	121
76. Hiša v Spodnjem Brniku	122
77. Hiša v Domžalah	123
78. do 80. Hiše v šenčurju	124, 125
81. Hiša v Klancu pri Komendi	125
82. Planinska kočica — »stan« — na Pokljuki	126
83. Pastirska kočica na Veliki Planini	127
84. Dom v Savinjskih Alpah	128
85. Za hišo pod košato lipo	129
86. Pred hišo v Češnjici v Bohinju	130
87. Pred hišo v Puštalu pri Škofji Loki	131
88. Nadstropna hiša v Dupljah nad Kranjem	132
89. Gosposka hiša pri Kamniku	133
90. Obcestna gostilna s »frčado« v Domžalah	134
91. Gostilniška hiša s »frčado« na stebrih v Gradcu pri Litiji	134
92. Nadstropna hiša v Dobu pri Domžalah	135
93. Vrhkletna hiša na Črnučah pri Ljubljani	135
94. Kmečki dom na Sorškem polju	136
95. Hiša na Korenu nad Horjulom	137
96. Dom pri Igu na Ljubljanskem barju	138
97. Dom v Bevkah na Ljubljanskem barju	139
98. Domačija v Črneči vasi pri Kostanjevici	140
99. Grad v Žužemberku	140
100. Hiši pred gradom Turjakom	141
101. Dolenjski dom v Šmarjeti pri Novem mestu	142
102. Belokranjski dom v Drašičih nad Metliko	143

Slika	Stran
103. Zidana hiša v Črnomlju	144
104. Deloma lesena, deloma zidana hiša v Vojni vasi pri Črnomlju	145
105. Vrhkletna hiša v Prelesju ob Kolpi	146
106. Vrhklevna hiša v Prelesju ob Kolpi	146
107. Vrhkletna hiša v Zgornji Sušici na Bizeljskem	147
108. Hiša v Prelasku pri Podčetrtku	147
109. Lesena in rdeče poslikana hiša s hodnikom v Kapelah pri Brežicah	148
110. Lesena in pobeljena hiša s hodnikom v Župelevcu pri Kapelah	148
111. Hiša v Prlekiji	149
112. Domačija na slovenskem štajerskem	149
113. Brunasta hiša v Zameškem pri Kostanjevici	150
114. Viničarske hiše v Drbetincih pri Ptuju	150
115. Lesena in ometana hiša pri Brežicah	151
116. Lesena in ometana hiša v Novi vasi pri Ptuju	151
117. Kmečki dom v obliki ključa v Lipovcih v Prekmurju	152
118. Hiša v Bogojini v Prekmurju	153
119. Kočevska hiša v štalcerjih	154
120. Kočevska vas Rajhenau	155
121., 122. Kmečka doma v Stari vasi pri Postojni	156, 157
123. Alpsko-primorska hiša v Dvoru pri Bovcu	158
124. Primorska hiša v Bači pri Sv. Luciji	159
125. Primorska hiša v okolici Sežane	160
126., 127. Hiši v Ložah pri Vipavi	160
128. Hiša v Gamboču v Severni Istri	161
129. Hiša v Klobotih v Severni Istri	161
130. Vežan ali dvojen kozolec (»toplak«)	162
131. Kozolec, na katerem je obešena na jesen koruza	163
132. Grad Otočec pri Novem mestu	164
133. Grad Golnik na Gorenjskem	165
134. Sv. Peter nad Begunjami	166
135. Župnijska cerkev v Kostanjevici	167
136. Zidano znamenje v Stari cerkvi pri Kočevju	168
137. Leseno znamenje pri žalni na Dolenjskem	169
138. Vas Drašiči nad Metliko	170
139. Vas Ajdovec pri Žužemberku	170
140. Središčna vas Zenkovci pri Radgoni	171
141. Središčna vas Podgora na Ložkem polju	171
142. Tip novejše visokopritlične hiše z vodovodom na suhem kraju	172
143. Načrt nove sodobne kmečke hiše	173
144. Tip novejše delavske hiše brez kleti in vodovoda	174
145. Tloris hiše z umivalnico in prho	175

Slika	Stran
146. Tloris nove planinske kočee na Pokljuki	175
147. Sodobno dvojno okno z naoknicami in omrežjem za leseno stavbo .	176
148. Sodoben vodnjak s črpalko znamke »Caruelle«	177
149. Tloris doma Golfkluba na Leški planoti pri Bledu	178
150. Kmečka soba v domu Golfkluba	179
151. Zunanost doma Golfkluba	180
152. Glavno lice doma Golfkluba	181
153. Hotel »Bellevue« pri Bohinjskem jezeru	182
154. Vila Janka Ravnika pri Bohinjskem jezeru	183
155., 156. Hiša na Golovcu v Ljubljani	184
157., 158. Lovska kočea na gradu Stermolu pri Cerkljah na Gorenjskem .	185
159., 160. Planinska kočea na Pokljuki	186
161. Nova hiša v gorenjskem slogu pri Domžalah	187
162., 163. Osnutek fasade za gorenjsko stavbo	188, 189
164. Nova vrata iz kovanega železa po domačih motivih	190
165. Nova vhodna vrata iz kovanega železa na gradu Stermolu pri Cer- kljah na Gorenjskem	191

Viri

- Abramić* Mihael: Poetovio. Ptuj 1925.
- Baš* Franjo: Kobanski hram. — Gospodarsko poslopje v Savinjski dolini. »Časopis za zgodovino in narodopisje« 1928 odnosno 1929. — Glej tudi *Pirc*.
- Brodar* Srečko: Črteži na paleolitskih koščenih artefaktih iz Potočke zijalke na Olševi. »Etnolog« VIII/IX (1936).
- Bünker* J. R.: Windische Fluren und Bauernhäuser aus dem Gailthale in Kärnten. »Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft« in Wien 1905.
- Charusin* Aleksander: Der Bauer des österreichischen Krain und seine Baulichkeiten. »Živaja Starina« 1902, I. Heft.
- Česnik* Ivo, dr.: Ognjišče. »Vigred« 1938.
- Dachler* Anton: Karte der österreichischen Bauernhausformen. Supplementheft VI. zum XV. Bande (1909) der »Zeitschrift für österreichische Volkskunde«. Wien 1909.
- Das Bauernhaus in Kroatien*. Herausgegeben vom Kroatischen Ingenieur- und Architekten-Verein in Zagreb. Zagreb—Dresden 1904 (Kroatische Bauformen), 1911 (besedilo).
- Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn und seinen Grenzgebieten*. Herausgegeben vom Österreichischen Ingenieur- und Architekten-Verein. Dresden 1906.
- Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*. Knjigi: Kärnten und Krain in Steiermark.
- Ehrlich* Lambert, dr.: Razmotrivanje o paleolitičnem človeku na slovenskih tleh. »Slovenec« dne 23. oktobra 1938.
- Festung im Moor*. Vorgeschichtliche Funde in der Umgebung von Posen. »Illustrierte Zeitung« dne 11. novembra 1937.
- Gruden* Josip, dr.: Zgodovina slovenskega naroda (Celovec 1912): Naša domovina v prazgodovinski dobi.
- Helbok* Adolf: Haus und Siedlung im Wandel der Jahrtausende. Deutsches Volkstum. Berlin und Leipzig 1937.
- Ilešič* Svetozar: Prvotna kmetska naselja v območju Velike Ljubljane. — Kmetska naselja na vzhodnem Gorenjskem. — Vasi na ljubljanskem polju in njegovem obrobju. »Geografski vestnik« V in VI, IX odnosno X.

- »Jugoslovanski obrtnik« 1921: O razvoju ljudske umetnosti.
- »Jutro« dne 20. oktobra 1936: Starodavni slog kmečke hiše v naši vasi.
- Karlovšek Jože: Slovenska hiša I. in II. Ljubljana 1927 in 1928. — Slovenski ornament: Zgodovinski razvoj. Ljudski in obrtniški izdelki. Ljubljana 1935 in 1937. — Umetnostna obrt. Ljubljana 1938. — Razvoj tuje in slovenske hiše. »Slovenski obrtnik« (od 1. IX. 1937 do 1. XI. 1938).
- »Kmetovalec« 1921: Kmetijske stavbe.
- Kos Milko, dr.: Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933. — Nastanek slovenske vasi. Po članku o Kosovem predavanju: Velika agrarna kriza pred 400 leti v »Jutru« dne 21. marca 1937.
- Kotnik Fran: O slovenski kmečki hiši. »Dom in svet« XIX.
- Kožmínová Amalie: Podkarpatská Rus. Práce a život lidí. 1922.
- Kregar Rado: Slovenska kmečka hiša. »Vesna« 1921.
- Kronfus Johann: Volkskunst in Krain. »Carniola« 1908.
- Lechler Jörg: 5000 Jahre Deutschland. Leipzig 1937.
- Lokar Janko, dr.: Belokranjska hiša. »Carniola« 1912.
- Lorger Fran: Rimska vila na Rožnem griču (Sevcih) pri Celju. »Časopis za zgodovino in narodopisje« 1935.
- Ložar Rajko, dr.: Arheološki oddelek v »Vodniku po zbirkah Narodnega muzeja v Ljubljani« 1931.
- Mal Josip, Dr.: Probleme aus der Frühgeschichte der Slowenen. Ljubljana 1939
- Mantuani Josip, dr.: Slovenski narodni slog. »Dom in svet« 1924.
- Melik Anton, dr.: Kozolec na Slovenskem. Razprave. Znanstveno društvo za humanistične vede v Ljubljani. Knjiga 10. Letnik 1931. — Slovenija I, drugi zvezek: Naselja. Ljubljana 1936. — Kolonizacija Ljubljanskega barja. Ljubljana 1928.
- Meringer Rudolf, Dr.: Das oberdeutsche Bauernhaus und sein Geräthe. »Zeitschrift für österreichische Volkskunde« II.
- Murko Matthias, Dr.: Zur Geschichte des volkstümlichen Hauses bei den Südslawen. »Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft« in Wien XXXV.
- Niederle Lubor: Manuel de L'antiquité Slave. Paris 1926.
- Pavel Avgust, dr.: Odrpta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev. »Etnolog« IV (1930/31).
- Petak A., Dr.: Die Herdform in der Friaul. »Zeitschrift für österreichische Volkskunde« X.
- Pirc Ivo, dr., in Baš Franjo: Socialni problemi slovenske vasi. I. zvezek. Zbirka študij (št. 2), ki jo izdaja Socialnoekonomski institut v Ljubljani.
- Rhamm K.: Germanische Altertümer aus der slawisch-finischen Urheimat. Erstes Buch: Die altslawische Wohnung. — Ethnographische Beiträge zur germanisch-slawischen Altertumskunde. II. Abteilung: Urzeitliche Bauernhöfe im germanisch-slawischen Waldgebiet. Braunschweig 1910 bzw. 1908.

- Rupel* Mirko, dr.: Valvasorjevo berilo I. Ljubljana 1936.
- Schmid* Walter, Dr.: Die Ringwälle des Bacherngbietes. »Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Akademie der Wissenschaften.« Wien 1924.
— Poetovio. »Časopis za zgodovino in narodopisje« 1935.
- Schuchhardt* Carl: Alteuropa. Berlin und Leipzig 1926.
- Sič* Albert: Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem. I. Ljubljana 1924.
- »*Slovenec*«: (dne 22. avgusta 1937) Zgodovinske najdbe v Bohinju; (dne 18. avgusta 1938) Arheološka odkopavanja prof. Šmida pri Nomenju.
- Stele* Fran, dr.: Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih. Ljubljana 1924.
- Steska* Viktor: Naši stavbarji minule dobe. »Zbornik za umetnostno zgodovino«, letnik 1923.
- Strzygowski* Josef: Die altslawische Kunst. Augsburg 1929.
- Štrekelj* Karel, dr.: Slovenske narodne pesmi. Izdala in založila Slovenska matica 1895 do 1923.
- Tomažič* Francè: Talni načrt mesta Ljubljane. (Emona.) »Kronika slovenskih mest«, letnik IV. (stran 88.).
- Vurnik* Stanko, dr.: Kmetška hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp. »Etnolog« IV (1930/31).
- Wasmuths Lexikon der Baukunst*. (Dritter Band: Holzbaukunst.) Berlin 1931.
- Za naš les*. Jesenski velesejem v Ljubljani leta 1936. Vodič in katalog.
- Zelenin* Dmitrij: Russische (ostslawische) Volkskunde. Berlin und Leipzig 1927.
- Županič* Niko, dr.: Arheološko pismo iz Belokranjskega. »Etnolog« VIII in IX (1936).

Predgovor

Slovenska zemlja — naša domovina — je slikovita in mnogolična ter sestavljena iz raznovrstnih, ubrano združenih motivov. Kamor koli se po njej ozremo, povsod vidimo, kako lepo se vse sklada. Visoke planine s temnimi gozdi v znožju napravljajo na človeka nepozaben vtisk. Nič manj lepote ji ni podelila narava v drugih njenih predelih, kjer očarujejo človeško oko ravna polja, zeleni travniki in idilični logi. Vmes so posejani valoviti hribi, med njimi pa se razprostirajo doline in dolinice z bistrimi potoki in mično se vijočimi rekami. Na gričih se kažejo kakor posamezne cvetke na travniku bele cerkvice, a ob rodovitnih njivah stoje tu pa tam poljska znamenja, medtem ko se vrste po ostali pokrajini ljubke vasice, večja ali manjša mesta in starodavni gradovi.

Enako kakor celotna pokrajina so raznoliki glede ustroja in oblike tudi slovenski domovi, ki jim je skupno slovensko obeležje. Naša hiša se je razvijala z napredkom slovenskega kulturnega življenja vred ter se razvila od preprostosti do udobnega in lepotnega razcveta. Njeni sestavni deli so se razbohotili in dosegli lepo soglasje, ki je pogodu slovenskemu čutu.

Na celotni značaj in vnanje lice slovenske hiše so učinkovali, razen pokrajine z nje lego, vremenskim vplivom in različnim gradivom, še potreba, delo in ljudski čut. Na svojstvenost slovenske hiše so nekoliko vplivali različni slogi s svojimi vrlinami, ki so našemu človeku tako ugajale, da jih je začel prikrojevati svojemu okusu in svojim potrebam. Zato se zrcalita v slovenski podeželski hiši precej naše življenje in naša zemlja. Ona priča o kulturni stopnji, gospodarskem načinu in lepotnem pojmovanju našega ljudstva. Vse to troje je ohranil tisočletni ljudski duh, ki je prodrł sčasoma v ustvar-

janje naših ljudi v obliki posebnih znakov in sposobnosti, lastnih zgolj narodu s takšnim in ne drugačnim življenjem v davnini.

Slovenci smo bili še pred nedavnim duhovno kaj bore malo izrabljen narod, posebno kar se tiče mestnega stavbarstva. Toda v zadnjem času smo tudi v tem pogledu dosegli že tako lepe uspehe, da se lahko stavljamo v isto vrsto s splošno svetovno stavbeno kulturo. Paziti pa moramo vendarle zmeraj, da tega ali onega ne zane-marimo, odnosno ne pozabimo dati svoji hiši z novimi tehničnimi, socialnimi in higieničnimi pridobitvami tiste lepe občutene oblike in domačnosti, ki jo imajo stari slovenski domovi. Domačnost in lepoto občutimo najbolje prav za prav šele takrat, kadar zagledamo po daljšem bivanju v tujini ali pa morda v kakšnem domačem mestu iznova naše vasice z ljubkimi hišicami, belo cerkvico in bujnimi vrtovi. Kako prisrčno in ubrano je povezan kmečki dom s narodo, okolico in vsakdanjim življenjem! Četudi nimamo že zdaj veličastnih in ogromnih stavbenih spomenikov, sta vendar izvor ljudskega ustvarjanja in naše staro življenje zelo važna za razvoj slovenskega stavbarstva, predvsem pa podeželskih stavb.

Moj namen je, orisati v pričujoči knjigi zgodovinski razvoj, posamezne tipe kakor tudi tehnične in dekorativne podrobnosti slovenskih podeželskih domov ali hiš ter podati v njej nekoliko tudi različne poskuse, kako ustrezno prikrojiti sodobne stavbe slovenskemu slogu. Pri urejanju gradiva sem gledal zlasti na uporabno stran knjige, ki sem jo sestavil po raznih virih in s sodelovanjem več uglednih osebnosti, nadalje po svojih izsledkih, študijah in zbirkah.

Vsem, ki so mi pri spisovanju knjige kakor koli pomagali ter podpirali moje prizadevanje, da čim bolje dovršim to delo v besedi in podobi, se najlepše zahvaljujem.

V Ljubljani meseca maja leta 1939.

Pisatelj

Uvod

Slovinci ne prebivamo že od nekdaj v svoji sedanji domovini, kajti v nji smo se nastanili šele po preseljevanju narodov, t. j. nekako sredi prvega tisočletja po Kr. Zaradi tega nas, razen staroslovanskih hiš, zanima tudi to, kateri narodi so živeli na sedanjem slovenskem ozemlju, preden so ga zasedli naši predniki, in kakšna so bila njihova bivališča. Staroslovansko življenje in predzgodovinska doba na Slovenskem pa sezata zopet v tisto najstarejšo preteklost, ko človek še ni poznal in imel pravih hiš, ampak se je moral zadovoljevati le z naravnimi ali pa kar najpreprosteje zgrajenimi bivališči. Zato je vsekako potrebno in primerno, omeniti na tem mestu tudi splošen razvoj stavb izza pradobe.

Pračlovek, živeč v starejši kameni dobi kot lovec, je iskal zavetišča v naravnih jamah, drevesnih duplinah, a najpogosteje kar pod skalnatimi previsi in v skalnih preduhah. V krajih brez zadostnih naravnih zatočišč je pričel kopati za svoj namen najprej jame ali pa postavljati kolibe v obliki šotorov, ki jih je narejal iz kož ali lesa. Šotori so bili v florisu okrogli ter so imeli stožčasto streho in ob tleh nizek podstavek iz kamenja ali zemlje. Obrisih takih prvih umetnih bivališč so se ohranili na znamenitih slikah, ki so jih risali ljudje na skalnate stene svojih zavetišč.

Z začetkom poljedelstva in obrti ter z izboljševanjem splošnih življenjskih potrebščin so se umetna bivališča čedalje bolj izpopolnjevala. Spričo različnih vremenskih in zemljepisnih razmer, gospodarskih in socialnih potreb in različnega gradiva so nastali v poedinah področjih našega ozemlja raznoteri stavbeni tipi. Že v mlajši kameni dobi so se razvili značilni slogi, ki so vplivali na poznejši stavbeni razvoj v posameznih kulturnih krogih. Vse razvojne poti pa so med-

sebojno vplivale druga na drugo, se s tujimi vrtilinami izpopolnjevale in izboljševale z novimi pridobitvami.

Slika 1. kaže, kako je razširjeno po Evropi različno naravno stavbeno gradivo. Na severu, v Karpatih in Alpah, je dosti ravnega lesa iglavcev, ki se porablja predvsem za lesene stavbe v kladni vezi. V sredini evropskega pasu rasto dragoceni listovci, zlasti hrast. Iz hrastovine izdelujejo ljudje predalčje, ki zavzema že zdavnaj posebno visoke umetniške in konstruktivne stopnje ter je zelo značilno za germanske pokrajine. Na vzhodu Evrope in v Podonavju je na uporabo obilo plastične zemlje za ilovnate hiše (nabojnice) in ometanje pletenih koč. Na jugu prevladujejo že od pamtiveka na eni strani zavoljo nedostajanja lesa, na drugi pa zaradi obilice kamnja zidane stavbe. Zato se je razvila na jugu kamnitna arhitektura do popolnega tehničnega in estetskega razcveta.

Na sliki 2. so različni tipi srednjeevropskih hiš, toda slika je zlasti glede na slovanski tip nepopolna, ker je posneta iz nemške knjige. Jug ima bolj kamnitne hiše s položno streho. Proti severu, posebno v nemških deželah, se nahajajo značilne predalčne stavbe s strmo streho, na vzhodu pa ilovnate in predvsem lesene zgradbe v kladni vezi. Strehe vzhodnih stavb so šotorske, t. j. od vseh strani obdane s poševnimi strešnimi ploskvami, medtem ko imajo cerkve tipične slikovito razčlenjene kupolaste strehe.

Obe prvi sliki pričata, da se ravno v Sloveniji križajo vsi glavni hišni tipi, posebno glede stavbenega gradiva. Prav tako so dospeli na naše ozemlje razni sosedni kulturni vplivi z marsikatero znatno vrednoto in pridobitvijo ter izpopolnili razvoj našega stavbarstva. Kolikor pa so zemljepisni, vremenski, ljudski in drugi elementi na naši zemlji enaki, toliko so tudi slovenski tipi povezani v skupen značaj in skupno enotnost.

Zgradbe pri nas pred naselitvijo Slovencev

Paleolitik

Tudi na sedanji slovenski zemlji je zapustil človek iz starejše kamene dobe (paleolitika), t. j. iz časa več tisočletij pr. Kr., sledove svojega bivanja. Tedanji človek je bil še primitiven ter se je pečal z lovom in nabiranjem naravnih sadežev, za orožje in orodje pa je uporabljal preprosto obdelane predmete iz kamna, kosti, lesa itd. Oblačil se je v živalske kože in kožuhovino, prebival pa je v naravnih votlinah, jamah, skalnatih previsih in drugod.

Naše najznamenitejše najdišče, ki priča o bivališču človeka iz starejše kamene dobe, je na Olševi v Potočki zijalki, ki jo je raziskoval profesor Srečko Brodar ter našel tam tudi nekoliko preprosto okrašenega orodja. Slika 3. nudi prerez te votline, ki ima na levi strani več nasutih plasti iz posameznih časovnih dob. Že v najnižjih plasteh so se našli sledovi človeškega bivališča, kakor ognjišče in obdelane kosti. Razen Potočke zijalke je ugotovil raziskovalec kot postojanke paleolitičnega človeka še jamo pri Njivicah blizu Radeč, Mornovo zijalko pri Šoštanju in Špehovko tudi prav tam. Verjetno pa je, da so bile v tej dobi naseljene tudi nekatere kraške jame.

Neolitik

V mlajši kameni dobi (neolitiku), t. j. v času do okoli leta 1900. pr. Kr., je imel človek že umetna bivališča ter je začeljal polagoma gojiti poljedelstvo in pastirstvo kakor tudi graditi udobnejša zave-tišča, da ni bil odvisen od naključnih in neprikladnih naravnih duplin ali jam. Potreboval je tudi shrambe za pridelke in prostore za udo-

mačene živali. Kot kmetovalec si takratni človek ni postavljaj stavb v gozdih ali med skalovjem, ampak ob jezerih in rekah, v dolinah, na rodovitnih poljanah in tratih. Sledovi neolitskih naselij so bili odkriti pri nas zlasti na Dravskem polju, po nizkem dolenskem gričevju, na Štajerskem in Ljubljanskem barju. Razen tega so bile tudi nekatere kraške jame v tej dobi in še pozneje naseljene.

Prebivalci neolitika so bili domače alpsko pleme, ki je imelo, o čemer svedočijo mnogi najdeni predmeti, že do precejšnje stopnje razvito obrt, posebno lepó lončarstvo, okrašeno z različnimi geometričnimi motivi. Kamenje, les, kosti, usnje itd. so obdelovali, krasili in celó gladili za najrazličnejše lepotične in uporabne predmete. Razvijati sta se začeli v tistem času tudi pletenje in tkanje.

Iz prastare šotorske kolibe, narejene iz drevesnega lubja, kož, vejevja, ilovice itd., je nastala v neolitiku udobnejša koč, ki je imela že pokončne stene, zgrajene večidel iz tanjših, neobdelanih drevesnih debel, ker so imeli ljudje za njihovo obdelavo pač samo še kamnitne sekire. Debla so nalagali vodoravno drugo na drugo ali pa jih postavljali pokončno drugo poleg drugega. Stike so na obeh straneh zadelali z mahom ali pa zamazali z ilovico. Stene so narejali ne le iz okroglih debel, ampak tudi preklanih hlodov. Nadaljnja vrsta sten je bila napravljena v predalčnem sistemu, tako da je njeno ogrodje tvorilo debelejšje lesovje, vmesnost pa je bila spletena iz različnega šibja in vej ter na obeh plateh ometana z ilovnato malto. Notranje stene so bile lepo zglajene, a včasih še poslikane ali porisane s preprostimi geometričnimi vzorci.

Sedlasta streha je bila pokrita s slamo, trsjem, lubjem ali klanimi deskami. Tlak je bil ilovnat, v krajih, kjer je bilo na uporabo dovolj kamenja, pa deloma ali tudi ves kamniten. Hiša je imela po navadi samo en prostor, ki se je uporabljal za bivališče in spalnico. Ognjišče je bilo pred vhodom ali pa — zlasti pozimi — v stavbi sami. Ognjišče, če ni bilo kar na tleh, je imelo nizek in s kamenjem obrobjen podstavek. V okroglih ognjiščnih jamicah, često obloženih z glinastimi ali kamnitnimi ploščami, so pekli divjačino tako, da so po kurjenju v vroče jamice zagreblji meso, zavito v glino, ter ga zasuli in obložili s pepelom, žerjavico in vročimi kamni. Za ostalo

kuho so rabili lično izdelane keramične lonce. Posode so spravljali na police ali pa jih obešali na zanke in ročaje, napravljene za ta namen. Večje posode, ki so bile po navadi pogreznjene v zemljo, so imeli ljudje za shranjevanje živil in drugih reči. V hišnem prostoru je bila tudi jama za smeti.

V hišo so hodili ljudje od njene čelne strani. Oken še niso poznali. V hišno notranjost je prihajala svetloba skozi vrata ali pa stenske luknje. Sedeži in ležišča so bili iz zemlje in obrobljeni s kamnjem ali lesom, pokriti pa z resjem ali slamo in povrh po grnjeni s kožuhovino ali platnom. Za hleve in kleti so si zgradili ljudje posebna poslopja ali pa postavili nova krila pravokotno na prvotno stavbo. Nekaterikrat so zato kar podaljšali stanovanjsko hišo za en ali dva prostora.

Najvažnejše naše neolitske kočje so »stavbe na koleh« ali »mostišča« na Ljubljanskem barju, ki je bilo svoje dni plitvo jezero. Take stavbe so postavljali ljudje radi zavoljo poplav in varnosti pred divjimi živalmi kakor tudi navadne zemeljske vlage in opreznosti pred golaznijo. Na Ljubljanskem barju so bile stavbe na koleh kaj velikega pomena tudi zato, ker so bile prometne postaje za prelaganje tovorov ob stiku vodnih in suhozemeljskih poti. Te stavbe so izginile približno sredi drugega tisočletja pr. Kr.

Prebivalci so pri postavljanju takšnih naselij zabijali v dno jezera, ne daleč od brega, na gosto kole (pilote) ter polagali preko njih mostnice, da so mogli nanje postavljati hišice. Tloris stavb je bil pravokoten ter je obsegal prostor z ognjiščem ali pa dva prostora, t. j. kuhinjo z ognjiščem, zadaj pa spalnico ali shrambo. Slika 4. prikazuje dovolj nazorno model poskusne rekonstrukcije »mostišča« v Ljubljanskem Narodnem muzeju.

Bronasta doba

Ljudje so bili proti koncu kamene dobe še mirna, nebojevita in poljedelska ljudstva. Toda v naslednji — bakreni, posebno pa bronasti dobi, ki je trajala do okoli leta 1000. pr. Kr., je nastajalo polagoma povsem novo življenje. Začeli so se razvijati rudarstvo, trgo-

vina in obrt, ljudje pa se napravljati v lanena in volnena oblačila, se braniti z meči, kopji, ščiti idr. Ne le orožje, marveč tudi raznovrstno orodje in lepoticje se je pričelo izdelovati iz trde in trpežne bronaste kovine. Ljudstva so postajala čedalje bolj osvojevalna in bojevita, naselja pa so se jela razvijati na utrjenih gričih in v krajih, važnih spričo prometa. Za stavbe so začeli ljudje porabljeni debelejša bruna, ki so jih obdelali s kovinastimi sekirami, a za hišne podstavke je prihajalo v poštev že nabrano in nalomljeno kamenje.

Vendar se v naših krajih doslej iz bronaste dobe ni našlo, odnosno ohranilo nič kaj posebnega in značilnega, kar bi se nanašalo na stavbe, razen seveda že spred omenjenih »mostišč«, ki so prešla še v to dobo. Majhna najdišča so na primer Črmošnjice, Jurka vas pri Novem mestu in Zagorje ob Savi. V bronasti dobi so bile namreč naše pokrajine predvsem prehodno ozemlje za razna ljudstva, ki so se preseljevala ter se delno v njih tudi naselila. Tako je zašel k nam, zlasti v Panonijo, tudi vzhodni kulturni vpliv — tako imenovana kultura trakaste ali spiralaste keramike. Ljudje te kulture so prebivali od spodnjega do gorenjega Podonavja ter so se glede kulture bistveno razlikovali od ljudi z južno in severno evropsko kulturo.

Ker ni bilo v podonavskih pokrajinah na uporabo dosti lesa in kamenja, pač pa so nudile obširne ravnine in planjave dovolj plastične zemlje odnosno ilovice, se je razvil tamkaj poseben tip hiš. Za bivališča so si izkopali ljudje okrogle jame, globoke petdeset ali še več centimetrov, ter jih ob stenah opažili z lesom, da se niso rušile in so bile suhe in gorke. Nad jamo so postavili leseno ogrodje šotorske oblike ter ga pokrili z vejevjem, lubjem ali pa slamo. Na vznožju okoli strehe so napravili jarek za odtekanje vode ali pa je imela streha za ta namen spodaj majhen nasip. Jamska bivališča so izboljševali tako, da so postajale jame sčasoma plitvejše, medtem ko so delali lesene stene pod streho čedalje bolj visoke in v vodoravni kladni vezi. Zaradi primernejše prilagoditve leseni konstrukciji je dobival prvotno okrogli ali pakrožni (eliptični) tloris bolj in bolj pravokotno obliko. Slika 5. nudi pogled na leseno strešno ogrodje in izkopano jamo pod njim v takem vzhodnem jamskem bivališču.

Železna doba

V zadnjem tisočletju pr. Kr. je bilo sedanje slovensko ozemlje dobro obljudeno ter sta na njem že precej cveteli trgovina in obrt. Čez to ozemlje so vodila razna trgovska pota v Italijo, na sever in vzhod. Razen brona so uporabljali ljudje takrat že tudi železo. Zlasti razviti sta bili kovaška in lončarska obrt, za obdelovanje polja pa je bil že znatnega pomena plug. V ornamentu tistih časov ne prevladujejo več zgolj preprosti trdi geometrični motivi, temveč pojavljajo se že mehkejše valovnice, spirale, razni lističi in tudi figuralni motivi.

Prebivalci rečenega tisočletja ali železne dobe so bili v naših pokrajinah Iliri, ki so zavzemali kraje v Srednji Evropi, predvsem južno od Donave ter sezali proti jugozapadu do reke Pada v Italiji. V četrtem stoletju so prišli iz današnje Francije bojeviti Kelti, ki so podjarmili domače ljudstvo. Naposled so se, kolikor jih niso uničili boji ali niso odšli drugam, spojili z Iliri v enoten narod. Iliri in Kelti so imeli že državne tvorbe z vladarji na čelu ter so se pozneje vrlo in hrabro upirali osvajajočim Rimljanom.

Ljudstvo je bilo naseljeno po ravninah, gričih in srednjevisokih hribih, posebno pa ob prometnih poteh in važnih prehodih. Mnoga naselja na gričih so bila utrjena. Imenujemo jih »gradišča«. Navadno so bila bivališča upravnih in vojaških slojev, a med vojno so nudila zavetje vsemu ljudstvu. Utrjena gradišča so obdajali krog vrhnje izravnane gričeve planote mogočni nasipi, narejeni iz zemlje ali pa kamenja. Po potrebi je imel nasip še močno ograjo (palisado) iz vej in drogov. Pobočje nasipa je bilo zaradi trpežnosti tudi tlakovano. Pred glavnim nasipom odnosno pod vzhodnim hriba je bil izkopan po navadi globok jarek ter z izkopom napravljen še nov nasip, ki je bil z jarkom vred za prednjo obrambo. Slika 6. predstavlja prerez utrjenega pobočja gradišča Puščave pri Slovenski Bistrici, na katerem se vidita glavni nasip in prednji nasip z jarkom.

Na vrhu utrjenega gradišča, ki je bil po možnosti raven in včasih tlakovan, so stala posamezna poslopja. Na planoti so pokopavali ljudje tudi mrlične ali pa žare s pepelom rajnikov. Gradišča so bila okrogla ali pakrožna, kar se je ravnalo po tem, kako je bil naraven grič ali

hrib oblikovan. Slika 7. kaže lego, ki jo je imel Ajdovski gradec v Bohinju. To gradišče, ki ga opeva dr. Francè Prešeren v svojem »Krstu pri Savici«, je raziskoval v zadnjih letih arheolog dr. Valter Schmid, profesor graške univerze, ki je že prej odkril in proučil več naših starih utrjenih naselij, med njimi največje na Pošteli.

Pomembno odkrito gradišče je Šmihel pri Hrenovicah, kjer je stalo po vsej priliki znamenito mesto Metullum, pri katerem se je bil leta 55. pr. Kr. odločilen boj med Rimljani in ilirskimi Japodi. Drugo jako znano gradišče so Vače pri Litiji, kjer se je našlo zelo veliko dragocenosti in redkih izdelkov. Na Dolenjskem so važna najdišča v Šmarjeti pri Novem mestu, ob Kolpi in še drugod. Na severu Slovenije sta znameniti gradišči ali ljudski utrdbi Poštela pri Mariboru iz poslednjih štirih stoletij pr. Kr. in Češak pri Št. Ilju, ki ga je odkril banovinski arhivar Franjo Baš.

Ilirske, pozneje ilirsko-keltske hiše so imele sprva samo prostor z ognjiščem na sredi, okoli katerega se je gibalo vse družinsko življenje. Kot podaljšek je dobila hiša pred vhodom sčasoma odprto lopo, iz katere se je potem razvil drugi zaprti prostor ali veža, ki je večkrat dosegla velikost glavnega ognjiščnega prostora.

Slika 8. prikazuje tloris Poštele. Na sredi je svetišče H z odprto lopo, pred katero stoji žrtvenik. Okoli svetišča so enocelične in dvo-celične hiše, prav zgoraj pa jame za smeti. Dobe se tudi sledovi hiš, ki imajo v podaljšku še prostor, ki se je porabljal za shrambo ali pa spalnico, tako da je bila stavba trocelična. Odprto ognjišče je imelo nizek podstavek iz zemlje, obložen s kamenjem. Prav tako so bila ležišča s sedeži krog ognjišča vred iz zemlje in obrobljena s kamenjem ali pa lesom.

Vse hiše so bile vobče lesene, samo njihov podstavek je bil iz nabranega ali pa nalomljenega kamenja, ki so ga vezali z ilovnato malto. Stene so bile postavljene v kladni vezi in sestavljene iz okroglih neobdelanih hlodov. Stiki in špranje so bili zadelani z mahom in glino. Na notranji ali tudi na obeh straneh so bile stene še ometane z ilovico in nato zglajene. V nekaterih bolj ilovnatih krajih so našli raziskovalci hiše, ki so imele za stensko ogrodje stebre, zabite v mehka tla. Med nosilnimi stebri je bila stena, sple-

tena iz vej in šibja in ometana z ilovico. Strehe so bile sedlaste s slemensko lego in pokrite s slamo, trsjem ali klanimi deščicami. Kovačnice, kjer je potrebna večja varnost pred ognjem, so pa imele zidane stene tudi prav do strehe.

Rimska doba

Rimljani so osvojili naše sedanje ozemlje nekako ob času Odrešenikovega rojstva. Njihovo gospostvo je trajalo do začetka petega stoletja po Kristusu. Te pokrajine so Rimljani politično združili s svojim južnim ozemljem in zanesli vanje tudi svojo kulturo. Iliri in Kelti so se postopno polatinili. Ker so se iz tistega časa ohranili že razni napisani viri, zato se pričinja takrat za naše ozemlje zgodovinska doba.

Preko današnje Slovenije so zgradili Rimljani dobre ceste, ki so prav prihajale tako vojaškim kakor trgovskim namenom. Ustanovili so nova mesta ob prometnih poteh in na važnih postojankah. Najbolj znana rimska mesta so bila Emona (Ljubljana), Celea (Celje), Poetovio (Ptuj), Virinum na Gosposvetskem polju in Aquilea (Oglej), izhodišče rimskega prodiranja v severne pokrajine. Nekaj mest se je razvilo iz ilirskih in keltskih selišč, večinoma pa iz utrjenih rimskih vojaških taborišč. Razen boljših hiš in vil so gradili Rimljani še mestne posvetovalnice — zbornice, svetišča, gledališča, vodovode, kanale, kopališča, velike mostove, utrdbe idr. Uravnavali so nadalje reke, izsuševali močvirja (n. pr. Ljubljansko barje), kopali rude itd.

Mestne hiše so postavljali Rimljani po določenem redu in načrtu v kvadratnih in pravokotnih skupinah. Med hišnimi skupinami je bila mreža cest in ulic, ki so se križale pravokotno druga z drugo. Mesta so imela v središču glavni trg — forum, kjer so stala javna poslopja, kakor svetišče, zbornica, prodajalne, skladišča itd. Važnejša mesta je obdajalo močno obrambno obzidje, ki so ga ojačevali še posamezni visoki stolpi.

Na sliki 9. je Emona, kakršna bi bila videti iz zraka. Njen talni načrt je odkril dr. Valter Schmid v letih 1909. in 1912. Tloris je idealno in zaključno osnovan v geometričnih likih in ni odvisen od

naključne naravne okolice. Sredi mesta je širok trg, na obeh straneh pa so večje stavbe in pravokotno se križajoče ulice. Okoli mesta je močno obzidje s stolpi in utrjenimi vhodi, iz katerih drže glavne ceste na vse strani. Na zunanji strani obzidja je globok jarek kot prednja obramba. Tloris kaže, da je bil za mesto izdelan poseben regulacijski načrt. Leta 452. po Kr. so Huni hrumeli proti Ogleju ter najbrž spotoma porušili Emono. Slovani so si postavili novo naselje v naravneje zavarovano lego med Ljubljani in Gradom, na čigar južni strani je nastalo jedro današnje Ljubljane.

Za gradivo so porabljali Rimljani kamen, zidno in strešno opeko, les in apneno malto. Predvsem so gradili iz kamna, ki so ga znali dobro in vsestranski po kamnoseško obdelovati za razne okvire, stebrovje, podstavke, oboke, stene idr. Preproste stene so ometavali z apneno malto, finejše pa s štukom. Gladke stene so tudi poslikovali z ornamentami in podobami. Pogosto so zaljšali stene še s plastičnimi arhitektonskimi okraski iz kamna, malte ali štuka. Dragocenejše stavbe so bile zidane iz vidnega obdelanega kamna ali pa obložene s tankimi marmornimi ploščami. Tla so bila iz tolčene gline ali pa tlakovana z opeko in kamnom, a v boljših poslopih z marmorom ali pisanim mozaikom.

Slikanje sten so lepotili ljudje tako, da so porazdeljevali stene z okviri in pasovi v različna polja, ki so jih nato izpopolnjevali s podobami in ornamentami iz vsakdanjega življenja.

Rimljani so poznali že gorkozračno centralno kurjavo. Za ta namen so imela tla njihovih hiš dva poda, med katerima je krožil segreti zrak. Pomembno za Rimljane je tudi tehnično pravilno obokavanje prostorov, kanalov, mostov in drugih naprav. Nov boljši način zidave, posebno uporaba kamenja, je vplival bolj ali manj tudi na domače podeželsko prebivalstvo, da je jelo izboljševati in izpopolnjevati svoje preprosto stavbarstvo.

Slika 10. prikazuje del trga v Poetoviu ob koncu tretjega stoletja po Kr. Mesto je stalo na Hajdini pri Ptujju. Na levi strani je Jupitrovo svetišče, ki ga obkroža pokrit hodnik, na desni pa mestna zbornica. Na Hajdini so odkrili starinoslovci tudi dragocena in znamenita svetišča sončnega boga Mitre.

Rimsko gospostvo na našem ozemlju je prekinilo v petem stoletju po Kr. preseljevanje narodov, ko je več vzhodnih narodov — najprej Goti, potem Huni in naposled Langobardi — prodiralo v Italijo. V tem času je bilo po večini porušeno vse, kar so zgradili Rimljani. Toda razdejanje se pripisuje predvsem divjim Hunom.

Staroslovanske stavbe

Ko so odšli Langobardi v drugi polovici šestega stoletja v Italijo, so zasedli Slovenci bolj ali manj svoje dandanašnje pokrajine. Dospeli so iz prvotne skupne staroslovanske domovine, t. j. iz Zakarpatja, ki se razprostira med Karpati, Vislo, Dnjeprom, desno in zapadno Dvino.

Narodni značaj Staroslovanov vobče, torej tudi naših prednikov, je bil povsem miroljuben. Kot poljedelci in živinorejci so ljubili in cenili stalnost svojih bivališč, s čimer so se bistveno ločili od nomadskih narodov, tako n. pr. Hunov, Obrov, Madžarov, Turkov idr. Preživljali so se s poljskim ročnim delom, medtem ko so prehajali nomadi iz kraja v kraj ter živeli na osvajalnih pohodih prav čisto na račun delavnosti in truda drugih narodnih plemen.

Ker so ostali Staroslovani tam, kjer so se naselili, stalno, so si gradili trajnejša stanovališča, v katerih so mogli hraniti tudi svoje pridelke in proizvode. Toda njihovo združeno odnosno družabno življenje ni poznalo izkoriščevalnih bogatinov, ki bi si poželjevali velikih in razkošnih stavb. Vendar pa pričajo najstarejši viri, da so bili Staroslovani že dobri in spretni tesarji, ki so postavljali hiše iz lesa in v kladni vezi.

Svetišča. Znamenito severno staroslovansko svetišče s pravokotnim tlorisom v utrjenem mestu Arkoni na otoku Rujani je bilo leseno. (Slika 11.) Sredi svetišča je stal Svetovitov kip, ki so ga obdajali štirje tesno zvezani stebri, noseči zaveso in obenem podpirajoči ostrešje. Notranje stene so bile obložene z dragocenimi okraski, ki so povzdigovali veličastnost svetega kraja. V svetišču so bili shranjeni tudi razni darovi in predmeti, pridobljeni v bojih. Leta 1168. je zasedel Arkono danski kralj Valdemar ter ob tej priliki sežgal

omenjeni kip. Staroslovani so prvotno žrtvovali samo v prosti naravi, najrajši pod košatim drevesom sredi loga ali gozda in, če le mogoče, na vzvišenem kraju. Kot sveta mesta so bili posebno priljubljeni kraji ob izviru kakega studenca, ki so ga posebej ogradili.

Gradišča. Staroslovani so imeli že državni ustroj s knezom na čelu. Po več rodov skupaj je izvolilo sposobno in ugledno osebnost za župana, ki je moral skrbeti za potrebni red med njimi ter opravljati sodne in upravne posle. Župno središče je bilo gradišče, v katerem je stanoval ne le župan, ampak tudi podrejeni mu oblastniki (stotniki in desetniki). Razen upravnih prostorov so mogli biti v gradišču še svetišče, zakladnica in morebitne druge skupne shrambe za različne reči. V zgodnjem srednjem veku so postali Slovani spričo nastalih vojnih razmer bojevitejši. Utrjevati so začeli svoja naselja, zlasti gradišča, ki so nudila ljudstvu, če ga je skušal napasti sovražnik, varna pribežališča. Nekatera gradišča so bila narejena že v starejši dobi. Slovani so jih le prevzeli in ustrezno prenovili.

Vrsta gradišč se je prilagojevala površju zemlje (terena). Gradišča se nahajajo na gorskih vrhovih, v logih, sredi ravnin, a tudi v močvirjih. Obliko so imela pravokotno, okroglo ali pa eliptično. Ljudje so se ravnali, kadar so postavljali novo gradišče, pač po kakovosti dotičnega sveta. Gradišča so bila obdana zavoljo obrambe z nasipi, plotovi, jarki, napolnjenimi z vodo, ali celó z močvirji, toda pogosto jih je ščitila pred napadi že strmina brega sama. Nasip, narejen iz zemlje ali kamenja, je imel na vrhu često še lesen plot ali leseno ograjo (palisado) in stolp.

Slika 12. kaže rekonstrukcijo utrjenega naselja v močvirnatem kraju na zahodnem Poljskem, kjer je dandanes v bližini vas Biskupin. Lega in gradivo sta določala staviteljem tega gradišča svojevrstno obliko, kakršno so posnemali v podobnih krajih bolj ali manj pozneje tako Germani kakor Staroslovani. Visoko in obsežno obzidje iz močnega lesenega ogrodja je bilo nabito z zemljo. Ulice so bile spričo mehkega terena tlakovane z lesenimi hlodi, hiše pa so imele zaradi manjše uporabe zemljišča več skupnih prostorov.

Gradišča so izpremenili pozneje njihovi lastniki v navadne vasi ali utrjene gradove. Marsikdaj pa so jih kar opustili, ker niso imela

prikladne lege, zlasti potem, ko so se gospodarske in varnostne razmere polagoma izboljšale. Izredno značilne za sedanje slovenske pokrajine so mnoge cerkve in cerkvice, zgrajene tako na vrhovih gričev in gorá kakor v lepih logih in ravninah. Verjetno je, da so stala na takih krajih morda prejšnji čas gradišča in stara poganska svetišča.

Hiše. V zgodnjem srednjem veku odnosno do začetka drugega tisočletja, a pri siromašnejših prebivalcih še dosti pozneje, so bile navadne staroslovanske hiše sploh lesene in precej preprosto zgrajene. Njihove stene so bile kladne, t. j. izgotovljene iz vodoravno naloženih in na koncu ujetih okroglih brun. Strehe teh hiš so bile dvokapnice in pokrite s slamo, trsjem ali pa deščicami. Hiše so imele samo en prostor, ki je bil obenem spalnica, dnevna soba in kuhinja. V hišo so hodili ljudje od njene končne (čelne) strani, kakor se vidi to na sliki 11. Sredi prostora je stalo pokrito ognjišče — peč, kakršno so uporabljali Slovani že v pradomovini. Okoli nje so bile klopi za posedanje in ležanje. Domače živali vobče niso imele svojega stana v istem hišnem prostoru, temveč zanje so bile zgrajene primerne stavbe na dvorišču poleg drugih gospodarskih naprav. In ravno v tem se staroslovanska hiša razlikuje od začetnih zahodnjaških stavb, ki so v njih prebivali ljudje in živali v enem in istem prostoru. Pravih oken, stropa in dimnika staroslovanska hiša še ni imela. Dim je uhajal kar iz njenega podstrešja ali pa skozi stenske luknje na prosto.

Peč. To, kar je pri južnih in zahodnih narodih odprto ognjišče, je pri Slovanih že od nekdaj peč. Ljudje jo upotrebljajo za kuhanje jedil, peko kruha, segrevanje, sušenje, a na njej tudi, zlasti pozimi, leže. V podpečku imajo spravljene različne reči, razen tega pa počivajo kaj pogosto v njem perutnina in druge domače živali — psi, mačke. Kratko in malo: peč je Slovanom vsesplošen hišni del. Na vzhodu, in sicer v sedanji južni Rusiji, so našli ljudje sledi peči iz kamene dobe, medtem ko so izkopali peč iz bronaste dobe v spodnjem Podonavju, in to v Vinči pri Beogradu. (Slika 13.) Staroslovanske peči so bile nekakšne umetne votline, zgrajene iz kamenja in zamazane z glino ali pa narejene iz tolčene gline v obliki kope. Pred ustjem peči je bila polica ali ozek podstavek — predpeček. Nanj se je postavljalo že kar koli, ne da bi se sicer na njem kuhalo. Da je bila

soba prostornejša, so začeli postavljati ljudje peč v kot, ki so ga jeli napravljati zidanega, da so bili varnejši pred ognjem. Slika 14. kaže peč in notrino podkarpatske ruske hiše, ki je zastarela v svojem razvoju in nudi približno sliko stare slovanske hiše.

Veža. Staroslovanska enocelična hiša se je povečala na končni strani pred vhodom s strešnim podaljškom, ki so ga podpirali stebri. Povečani del hiše ali lopo so ljudje sčasoma opazili ali pa kako drugače zaprli. S tem je nastal nov zaprti hišni prostor, ki je dobil še zdaj uporabljana imena, kakor preddurje, pridvor, vežo. Vhod v sobo je bil potem iz veže, a v le-tó od podolžne hišne strani. Ta razvoj opazamo še dandanes. (Glej a, b in c na sliki 29.)

Razne stavbe. Vendar pa v vseh staroslovanskih naseljenih pokrajinah ni bilo zmeraj zadosti lesa na uporabo. Zato so si morali naseljenci pomagati drugače. Na kraških tleh v Primorju so gradili stavbe bolj iz kamenja, v krajih z zadostno množino ilovice, kakor v Panoniji in po ruskih nižinah, pa iz protja, vej in raznega šibja, ki so jih nato ometavali z ilovnatimi malto. Stene so napravljali tudi iz same tolčene ilovice, ki so ji zaradi boljše vezave primešavali še resje, slamo, protje in podobne rastline. Druge vrste ilovnatih sten so imele leseno nosilno ogrodje, med katero so devali tolčeno ilovico. Kakor pričajo stare izkopenine, so ljudje že takrat gladke ilovnate stene često ornamentalno poslikovali, da so bile lepše in mikavnejše.

Pri Staroslovanih nahajamo tudi prastare vrste človeških bivališč — umetne stanovanjske jame, in sicer tam, kjer so bile za to prilike ugodne, zlasti po obširnih planjavah. Slika 15. kaže odprto tako jamo, ki ima v sredini peč, ob straneh sedeže in ležišča iz zemlje in jamici za spravljanje različnih predmetov.

Večkrat naletimo še zdaj tu in tam na preproste zgradbe, ki spominjajo na naše najstarejše primitivne hiše. Tako so zgrajene na primerčasne drvarske kočice, pastirske kolibe na planinah in hišice najubožnejših ljudi. (Slika 16.)

Slovenska hiša

Izvor

Pri podeželskih hišah v Sloveniji zasledimo šestokrat dokaze, da se je razvila slovenska hiša iz staroslovanske. Glavno kurišče v njej je peč, ki se porablja kakor pri staroslovanskih stavbah.

Skoraj vse najstarejše hiše so bile večinoma lesene. To potrjuje tudi Valvasor v svojem znamenitem delu, češ da so hiše pri nas vobče lesene in pokrite s slamo, dasi so nekatere na Gorenjskem tudi zidane in pokrite z deskami. Strehe so sedlaste in nimajo prestrme germanske ali položne sredozemske oblike.

Veliki ali glavni hišni sobi rekamo še zdaj »hiša«, kar pomeni, da je bila prvotno prvi in edini prostor v stavbi. Veža, marsikje še preprosteje in slabše izdelana, kaže, da se je razvila iz lope, ki nikakor ni bila prvoten glavni prostor. V sobo se prihaja iz veže, v njo pa od podolžne hišne strani. Vse družinsko življenje se giblje v »hiši« krog peči in ne kakor v starih nemških stavbah v kuhinji z odprtim ognjiščem. O razliki med starinskimi nemškimi in slovenskimi hišami je razpravljajal obširno nemški učenjak K. Rhamm, ki je tudi poudarjal, da se je izcimila slovenska hiša iz staroslovanske kulture.

Kurišče

Preden začnemo obravnavati tloris in ustroj slovenske podeželske hiše, moramo proučiti najprej kurišče, to jedro hišnega razvoja. Kakor omenjamo že v sprednjem poglavju, so imeli že naši stari predniki peč v dandanašnjem pomenu, ki pa je bila izdelana še preprosto ter se je kurila v stanovanjskem prostoru — »hiši«.

Kuhinja. Neprijeten in nadležen dim iz peči, valeč se kar po sobi, ljudem ni ugajal. Zato so tudi Slovenci nekako izza trinajstega stoletja kakor ostali srednjeevropski narodi naravnavali odprtino peči skozi zidano predelno steno v vežo. Kurili in kuhali so potem pri odprtini, ki jo je dobila hišna peč v veži. To odprtino so zaslanjali ljudje, da jim vročina ni uhajala preveč iz peči, po navadi z železnim ali pa močnejšim lesenim pokrovom. Nad odprtino je bila včasih še odprtina, da je mogel dim skozi njo iz peči. V veži je dobila odprtina peči ozek predpeček, kakor ga je imela tudi poprej v sobi, da se je dalo nanj kaj postaviti in se mogel laže iz peči izgrebati pepel. Takšne peči obstajajo večinoma pri nas na kmetih še zdaj. Ker je prostornina peči po navadi precej obširna, uporabljajo ljudje, zlasti kadar kuhajo v večjih loncih, lesene valjarje, s katerimi prepeljavajo lonce, zataknjene med burkle, k ognju in od njega. (Sliki 20. in 21.)

Veža je postala obenem kuhinja in tako v stavbi drugi glavni prostor, a prvotna »hiša« je bila nato le še dnevna in spalna soba, medtem ko se je razvila nemška hiša ravno narobe. Iz njenega prvotnega prostora — kuhinje — je nastala z delitvijo ali s prezidavo še spalna ali dnevna soba. Slika 29. predstavlja v tlorisu peč, kurjeno v istem hišnem prostoru (b), in peč, ki ima odprtino že obrnjeno v vežo (c).

Soba, oproščena dima, je dobila strop, a s tem vred je nastal nov postranski prostor — podstrešje. Kuhinja se je bolj in bolj izpopolnjevala. Nad odprtino peči je bil napravljen zastran isker pleten in ometan ali pa zidan obok, pod katerim se je sušilo tudi meso. Na slikah 20. in 21. se vidita gorenjska in dolenska kuhinja. V obeh sta ozki ognjišči ali predpečka (pripečka), nad katerima je pleten in ometan obok (»velb«). Dim odhaja iz ustja peči pod obok, a od tam skozi podstrešje ali pa duri na prosto. V novejšem času dobivajo kuhinje čedalje bolj zidane dimnike, medtem ko so pri starih hišah večidel še leseni. Z dimnikom je dobila kuhinja popolnoma obokan ali raven leseni strop. V kuhinji se nahaja pogostoma tudi svinjski kotel, prizidan tik ognjišča ali pa stoječ sam zase. (Sliki 20. in 22.)

Ognjišče. Na Koroškem in zgornjem Gorenjskem se vidi pogostokrat večje pravo ognjišče, stoječe navadno zase sredi kuhinje

ob zadnji steni. Na njem se kuha, posebno poleti, ko ni treba greti hišne peči. Nad ognjiščem visi na verigi (»ketni« ali »četni«) kotel, na ognjišču pa so razni »zglavniki«, »koze«, »hlapci« in »pajnhaberji«, t. j. železna držala za drva in ponve. Ognjišče je zidano iz opeke ali kamna in obrobljeno z lesom ali obdelanim kamnom.

Na kuhinjski steni vise po navadi skledniki, žličniki, razne posode, pokrivače in druga kuhinjska priprava. Slika 22. kaže gorenjsko obokano kuhinjo s predpečkom, svinjskim kotlom in ognjiščem, nad katerim visi kotel za kuho.

Na slovenskem Primorskem z milejšim podnebjem in sredozemskim kulturnim vplivom ni navadnih kmečkih peči, kvečjemu le prav redkokje. Zato je tam kuhinja z ognjiščem še slej ko prej središče vsega družinskega življenja. V kuhinji ljudje prebivajo, kuhajo in tudi spe, zlasti pozimi. Ognjišče je v kotu, večkrat pa pomaknjeno v poseben kuhinjski prizidek. (Glej sliko 37.) Nad tlemi je ognjišče dvignjeno prav malo ali približno pol metra. Okoli njega so nizke klopi, na njem pa železno zglavje, na katerega so naslonjena polena. Nad ognjiščem je obok — »napa«, t. j. lesena ali zidana naprava, ki lovi dim in ga odvaja v dimnik — »kamin«. (Glej sliko 23. in 24.)

Peči. Prvotno so jih delali ljudje večinoma tako, da so postavili najprej leseno ogrodje, ki so ga na obeh straneh zadelali z glino. Toda peč so napravili večkrat tudi tako, da so položili na njen podstavek pleten koš ter ga ometali z glino v poljubni debelini. Leseno ogrodje ali pa pleten koš je prej ali slej ogenj popolnoma uničil, a glinasti obod se je strdil.

Okorna sobna peč je dobivala približno izza petnajstega stoletja čim lepše lice s pečnicami. Ljudje so vlagali sprva v pečni obod posamezne plitve lonce, ki so povečevali ogrevalno površino, a obenem zmanjševali težo oboka (glej sliko 17.), sčasoma pa so jeli vlagati po več in več loncev, in to tako, da so se tiščali drug drugega. Lonci so bili obrnjeni z vdolbino v notranjost peči ali pa ven. Na Podravju nahajamo še danes peči s kroglastimi pečnicami, podobnimi bučam. Zavaljo tega jih imenujemo bučne peči. Zbog boljše skladnosti in vezave so dobivali lonci četverokotno obliko z ravnimi robovi, dasi so obdržali še slej ko prej vboklo ali vdolbeno po-

vršino. Vdolbene pečnice — »kahle« ali lončnice — ima še zdaj pri vrhnjem delu marsikatera gorenjska peč. Naposled so postajale lončnice čedalje plitvejše, tako da so dobile na zunanji plati ravno površino. S tem so prihajale na površje navadne današnje pečnice, ki so jih pričeli pečarji lepšati še z različnimi narodnimi okraski. Značilnejši okrasni motivi so božji monogrami, kelih, monštranca, zvezde, razne podobe (figure), rastlinski motivi (rozete in nagelj), potem srce, valovnice, krogi, rombi itd. Med podobami so dostikrat dvoglavi orel, Marija, Križani, sv. Jurij in drugi svetniki. Najlepše so okrašene vogalne pečnice. Ker se izdelujejo s posebnimi modeli (kalupi), se jih je oprijelo ime »modnice«. Pečnice so iz večine zelenkasto ali rjavkasto položene (glazirane).

Slika 18. prikazuje navadno gorenjsko kmečko peč. Zidani podstavek ima pod seboj podpeček, a spredaj leseno klop. Peč je sestavljena spodaj iz modnic, na vrhu pa iz konkavnih (vdrtih ali vboklih) lončnic. Na desni strani peči je sedež — »zapeček«. Namesto njega je zadi za vrhnjim delom tudi ravno ležišče. S stropa vise obešalniki (»gavtri«) za sušitev perila. Obešalniki so lepo struženi ali kvadratni s posnetimi robovi. Stare dolenjske peči imajo po navadi samo v eni vrsti pečnice in so zaradi tega precej visoke. Slika 19. nudi ogledek, kako se dajo porabljati stari vzorci pečnic pri sodobnih sobnih pečeh.

Na slikah 27. in 28. sta načrta za sedanje kmečke peči z enim in dvojnimi obokom. Pri peči, zgrajeni po poslednjem načrtu, naj odhaja dim pod drugim obokom v dimnik.

Dimnice. V vzhodni slovenski pokrajini — od Brežic do rabskih Slovencev na Madžarskem — se dobe sem ter tja še hiše, ki so glede razvoja zastarele. Kmečko peč kurijo ljudje v teh stavbah še vedno v »hiši«, ki jo uporabljajo v tem primeru hkrati za kuhinjo. Ker se kadi dim kar po sobi, od koder se vali skozi vrhno stensko luknjo na prosto ali v vežo, imenujemo take hiše dimnice. V njih se kuha predvsem v peči in ne toliko na ognjišču ali predpečku. Okoli Brežic proti Bizeljskemu so pa dimnice dobile svojevrstno napredno in lepo obliko. (Sliki 25. in 26.) Nad ognjiščem je s pečnicami obložen obok — »juta«, ki lovi dim in ga odvaža po

lončeni cevi v stenski dimnik. Ena stran peči ima položene velike pečnice. Ognjišče je poslikano na vrhu po navadi rdeče, odprtina peči je obrobljena črno, a vse drugo zidovje je snežnobelo. Peč z ognjiščem večkrat preslikajo, celó vsak teden, da enači lično poslikani sobi.

V severnem in zahodnem delu Slovenije — ob nemški meji — se še dobi nekoliko dimnic, ki pa bolj in bolj izginjajo. Vendar je pri njih ognjišče obsežnejše ter se uporablja za glavno kurišče, na katerem se kuha. Za ognjiščem v hišnem kotu je zidana krušna peč, ki ima odprtino usmerjeno v vežo ali pa na ognjišče. Ta vrsta dimnic je nekakšna mešanica nemških ognjiščnih in slovenskih pečnih dimnic.

K dimnicam prištevamo lahko tudi stare kraške ali primorske hiše z odprtim ognjiščem, ki so že spred omenjene.

Tlorisni in navpični razvoj

Vzporedno s splošnim kulturnim napredkom je potreboval slovenski človek v svojem domu čimdalje več prostora, tako sob za mlade in stare, služinčad, tujce, nadalje še razne shrambe, kleti in druge pritekline. Po navadi je podaljšal stavbo na drugi strani veže, nasproti »hiši«, še za prostor, ki ga je rabil za shrambo (klet, »kevder«, hram) ali za stanovanjsko sobo (»kamro«, čumnato, »cimer«). Hiše z dvema sobama ob vsaki vežni strani nahajamo posebno v vzhodnih slovenskih krajih. Na Belokranjskem imenujejo glavno sobo »prvo hišo«, a drugo »zadnjo hišo«. Obe imata za segrevanje in kuhanje kmečko peč. (Slika 35.) Po ostalih vzhodnih krajih pravijo drugi sobi tudi hišica ali hišca, veliki »štibelc«, mala hiša, nova hiša ipd.

Slika 29. kaže ves razvoj slovenske hiše v podolžni smeri: a je tloris staroslovanske enocelične stavbe s pečjo v sredini; b je srednjeveška enocelična stavba s pečjo v kotu in odprto lopo; c je dvo-prostorna stavba s stanovanjsko sobo (»hišo«) in vežo, v kateri se že kuri; d je stavba z dvema sobama in središčno vežo, ki je obenem kuhinja.

Nadaljnji razvoj hiše, kolikor se tiče pridobivanja novih celic, nastaja s predelovanjem glavnih ali prezidovanjem novih prostorov v širino stavbe. Tako dobi velika soba (»hiša« ali »izba«) zadi sobico — »kamrico« ali »štibelc« — za dekleta, otroke, stare in druge ljudi. Stavba ima potem na tej končni strani namesto po dve tri okna. (Slike 30. do 32.)

Velik zidani lok — »šipovec« ali »šipovnik« — je ločil najprej vežo od ognjiščnega prostora. (Sliki 21. in 22.) Ko je nadomestila lok prava predelna stena z vrati, sta nastala v hiši dva samostojna prostora: zadaj kuhinja, često obokana, a spredaj ve(j)ža, ki je dobila pozneje tudi strop. Veža ostaja po navadi še vedno dovolj obširna in se uporablja poleti kot hladnejši prostor za delavnico. (Slika 34.)

Prav tako dobimo pri široki hiši tudi na drugi vežni strani po dva prostora, in sicer klet ali shrambo, ki ima vhod navadno iz kuhinje, in novo sobo ali čumnato, dostopno iz veže. (Slika 30.) Pritlične hiše s širokim tlorisom, ki so se razvile največ po slovenskih alpskih predelih, se v osrednji Sloveniji družijo z vzhodnimi ozkimi tipi.

Slika 36. je tloris tipične hiše (dimnice) v Kapelah pri Brežicah s pečnim kuriščem še v sobi. Veža ali lopa ni predeljena. Pred hišo je pokrit hodnik (»gang«), pred vežo pa prag ali lopica. Na nasprotni strani veže sta hišca in kamra. Prvo imajo ljudje zmeraj za boljši prostor od druge. Kamro uporabljajo tudi za shrambo. (Dekle noče spati v kamri, temveč v hišci.)

Slika 37. kaže tip primorske hiše. Sredi stavbe je glavni stanovanjski prostor kuhinja, ki ima v posebnem prizidku ognjišče. Pri le-tem je peč zgolj za peko kruha, medtem ko stoji v kamri navadna sobna peč za segrevanje. Na drugem koncu stavbe so hlev in ostali gospodarski prostori.

Ko je imela slovenska hiša že dovolj obširen tloris, so jo pričeli ljudje večati v navpično smer. Po nekaterih krajih pa se je razvijala v višino že poprej, akotudi je bil tloris še majhen. Sprva so ukoriščali ljudje prazna podstrešja, ki so jih začeli pozneje izpreminjati v kašče, shrambe in sobice, katere so dobile okna na končni čelni strani, navadno pod strešnim čopom. Pri postranskih podstrešnih

prostorih so se uporabljale za svetlobo okrogle ali drugače ornamentalno oblikovane lin(ic)e.

Kaj često imajo zidane hiše, posebno obcestne gostilne, nad vežo strešni nazidek — »frčado« ali »kukrle« — ki se uporablja za sobo ali pa mu je namen, da razsvetljuje podstrešje. (Slika 90.) Pogosto je nazidek pomaknjen izven spodnje stene, tako da je spred podprt s stebroma ter pokriva zategadelj hodnik pred hišnim vhodom. Take nazidke nahajamo predvsem po srednjem Slovenskem. (Slika 91.)

Vedno večje ukoriščenje podstrešnih prostorov je privedlo sčasoma do tega, da se je pokazala potreba nadstropne stavbe. V zahodnejših krajih, zlasti na Gorenjskem in Koroškem, so značilni nadstropni domovi z visečimi, dolgimi hodniki, ki jih pokrivajo veliki strešni napušči. V takih domovih so navadno v zidanem pritličju (»pozemju«) stanovanjski prostori, a v lesenem nadstropju razne shrambe, kašče, včasih tudi skednji. Nadstropje je samo opaženo z deskami, skozi večje ali manjše odprtine — »line« — pa prihaja svetloba. Boljše hiše imajo v podstrešju (na vrhu, na dilah) tudi sobe ali celotno stanovanje z imeni »gornja hiša«, »gornji štibelec«, »gornja kuhinja« itd. Pri teh prostorih so stene bolj izdelane, in sicer so kladne ali pa zidane. (Slike 71. do 81.)

Velike povsem zidane nadstropne hiše brez visečih hodnikov so kaj značilne za škofjeloško-cerkljansko hribovje. (Slika 88.) Lepe nadstropne stavbe so posebno v bližini mest in trgov in po večjih vaseh. (Sliki 89. in 92.) Nekatere hiše imajo tudi podzemeljske kleti, zlasti tiste, ki so zgrajene na suhem kraju.

Osrednja Slovenija ima tako po gričih in hribih kakor predvsem v vinorodnih krajih značilne nadstropne vrhkletne stavbe, ki se razlikujejo od gorenjskih. V pritličju teh stavb se nahajajo navadno vinska klet s stiskalnico, klet za poljske pridelke, razne shrambe itd. Pri skromnejših domačijah je spodaj tudi hlev z listnjakom. Stopnice drže često zunaj stavbe do prvega nadstropja, in sicer na hodnik, od koder se pride v vežo, a iz nje v kuhinjo in sobo. Na pobočju je postavljena hiša pogosto tako, da je vhod v vrhnji stanovanjski del neposredno iz višje ležeče poti, v hlev ali klet pa iz nižje ležečega dvorišča na nasprotni strani. (Slike 35. in 101. do 108.)

Kakor mestne, tako se izboljšujejo tudi nove podeželske hiše ter postajajo z napredkom bolj in bolj udobne in zdrave. Pri novih visokopritličnih hišah nastajajo v podzemlju potrebne kleti, drvarnice in pralnice. V kuhinji izpodriva pečno ali ognjiščno kurišče praktičen in snažen štedilnik, a hišna peč je zgolj še za peko kruha in segrevanje sobe. Pri kuhinji je po navadi priročna shrambica. Veliki prostor (»hiša«) ostaja le za dnevno sobo, medtem ko je namenjena druga prostorna soba z lončeno pečjo za glavno spalnico. Stranišče je v stavbi in dostopno iz veže. Spričo vodovoda dobiva hiša čedalje bolj še nov prostor — kopalnico. (Sliki 142. in 143.)

Gradivo in členi slovenskih hiš

Človek je jemal tam, kjer se je naselil in si hotel postaviti dom, tisto gradivo, ki mu ga je nudila narava v neposredni bližini. Stari Slovenci so poznali gradbo lesenih hiš. Zato so narejali, ko so se naselili v novi domovini, svoja poslopja iz lesa, ki ga je bilo v gozdnatih pokrajinah obilo na uporabo. Ne le kmečke stavbe, temveč tudi cerkve in celó mestne hiše so bile pri nas še dolgo časa lesene.

Tudi po starih virih (Valvasor) sodeč, so bile povprečno naše stare podeželske hiše iz lesa. Te hiše spadajo v tehničnem pogledu v družino brunastih ali kladnih stavb. Njihove stene so narejene iz brun, naloženih vodoravno drugo na drugo. Imamo pa več vrst teh sten, nastalih po načinu obdelovanja in uporabljanju vrste lesa. Mehak les (smrekov, borov, macesnov) se dá drugače obdelovati kakor trd (hrastov, kostanjev, bukov). V vzhodnejših krajih prevladuje trd les, medtem ko imajo Gorenjska in drugi zahodni gorati kraji predvsem mehak les. Najpreprostejše stavbe so kar iz okroglih hlodov liki planinske ali drvarske kočice.

Lesene stene. (Slike 38. do 40.) Navadne lesene hiše iz mehkega lesa so sestavljene iz podolžno razpolovljenih brun — »polovičarjev« ali »platičev« — ki so v steni zunaj valjasto vzbočena, znotraj pa ploska. Vodoravni stiki so na zunanji (fasadni) strani zadelani pogosto z belim ometom, da je videti stena v vodoravni legi pisana, kar napravlja leseno hišo pestro. Hišni temelj je zidan iz

kamenja, na njem pa leži prvo močnejše bruno — »rešternik« — iz boljšega in trpežnejšega lesa, večkrat iz macesnovja. Nekoliko začetnih polovičarjev ali »spodnje oklepje« moli iz hišnih oglov kakor »koleno«. Na vrhu stene je »zgornje oklepje«, ki ima na vogalih podstavčen (konzolen) profiliran zaključek in nosi ostrežje, pomaknjeno čisto dokaj čez steno, kar je značilno tudi za ostale slovanske hiše. Srednji polovičarji so na koncu različno zvezani z roglji (»cin-kano« ali »ujeto«). (Slika 38.)

Vpliv masivnih in gladkih zidanih sten so četverooglati, bodisi tesani ali žagani trami — »porezanci«, ki jih uporabljajo zlasti na Koroškem in zahodnem Štajerskem. Stene iz njih so včasih tudi zunaj ometane, tako da so potem na videz kakor zidane.

Druga značilna vrsta lesenih sten je iz trdega lesa, ki ni tako raven in lahek kakor mehak. Dragocena hrastovina ima škodljivo belino, ki se mora odstraniti. Bukovina rada preperi, posebno če je na vlažnini ali ometana. Zato jo rabijo ljudje bolj za skednje. Za napravo sten našagajo navadno iz debelih hlodov ploščata bruna ali debele plohe. Na vogalih in v sredini daljših sten so bruna ujeta v pokončne četverooglate stebre — »žlebiče« ali »ročance« — ki imajo za ta namen narejene utore ali žlebiče. (Glej a na sliki 59.) Pri debelejših brunih so vogali včasih brez stebrov. Bruna so na koncu samo križajoče se med seboj ujeta. Stiki brun so zamazani, različno poslikani in okrašeni, posebno v okolici Brežic in Krškega. (Glej slike 55., 66. in 67.) Ne le stike, temveč lesene stene sploh v nekaterih vzhodnih krajih pogosto poslikujejo, in sicer izrazito rdeče, rumeno, zeleno, rjavo, belo itd. Stike brun, vogalov, okvirov idr. še posebej poudarjajo razne črte, vejice, pike, lističi, zvezde ipd. Najtipičnejše so rdeče poslikane, nato pa še z ornamentami okrašene hiše po Bizeljskem in v okolici Brežic. (Glej sliki 67. in 109.) Po navadi je slikanje lesenih hiš delo žensk in njihov ponos. Hiše poslikujejo celó po dvakrat na leto, toda v zadnjem času čedalje manj pestro. Večidel jih samo belijo, da so podobne zidanim hišam. (Slika 110.)

Slika 40. predočuje sodobno konstrukcijo lesene kladne stene z ometom znotraj. Detajl A kaže, kako je pritrjen na steno opaž, da se stena lahko zaradi sušenja poseda, ne da bi se opaž vil in omet pokal.

Ilovnate stene. Na severovzhodu, t. j. v panonskem obrobju, kjer je dosti gline, pa manj kamenja in lesa, je mnogo hiš še danes iz ilovice. Njihov temelj je zidan, a v novejšem času iz betona. Tem ilovnatim stavbam pravijo »nabijance« ali »nabojnice«. Zidar, ki gradi hišo z ilovico (zempljo ali blatom), se imenuje »blatolop«. Da zemlja bolje veže, ji primešajo zidarji resje, slamo ali ovsene pleve. Prezimljeno zemljo — »prunt« — nabijajo med opažne deske (plohe) tako, da vmetajo posamezne kepe, ki jih sproti tlačijo. Debelina sten znaša približno 50 cm. Nad okni in vrati so preklade iz hrastovine. Stene omečejo šele po poteku leta, ko so se popolnoma osušile. Ker omet pobelijo, je hiša taka, kakor bi bila zidana. Pri severovzhodnih Slovencih je »košč koča ali hiša, spletena iz vejevja in nato ometana z ilovico, nasprotno pa »zid« zidana hiša.

Zidane stene. Na jugozahodu Slovenije, na kraških tleh, kjer so gozdovi redkejši, a podnebje milejše, uporabljajo ljudje že od nekdaj obilneje kamen. Zato so zgrajene v teh krajih hiše predvsem iz kamenja, ki često niti ometan ni. (Slike 123. do 129.) Pod vplivom meščanske arhitekture in splošno napredujočega razvoja so v zadnjem stoletju nove slovenske hiše, zlasti v bližini mest in prometnejših središč, čimbolj zidali, tako da lesene hiše med zidanimi polagoma kar izginjajo. Sploh pa je več zidanih hiš v zahodnih ko v vzhodnih pokrajinah.

Stare zidane hiše (iz osemnajstega stoletja) premožnejših ljudi, posebno na Gorenjskem, so dobile krog vrat in oken profilirane kamnitne okvire (»oknjake«), pred vhodom zidano stopnišče, na steni pasne in strešne zidce (»fabijone«) itd. Vsi ti členi s temnejšim tonom hišo tudi lepo krase, medtem ko so stene pogosto kar gladke in bele. (Sliki 50. in 55.)

Veliko zidno ploskev deli neznamen zidec ali pas, kakor na primer srednji venec enonadstropno hišo. (Slika 89.) Na končni strani hiše, v višini stropa, deli često vidnejši zidec, pokrit z opeko, spodnji del hiše in vrhnjo podstrešno steno. (Slike 90. do 93.)

Razen hiš z belimi stenami so tudi hiše, ki so lahko rumenkasto pobarvane in imajo le pasove ali zidce bele. Kamnitni okviri in zidci so v naravni sivkasti ali pa motnozeleni barvi. Širok pas sivkastega

ali modrikastočrnega podstavka loči zemljo in stavbo. Napuščni, široki polkrožni zidec (»fabijon«) veže steno najpreprosteje in najlepše s streho. Okna so porazdeljena tako estetično in ritmično, da se uveljavljajo stene še slej ko prej kakor lepa ploskev. Prav tako dobe vrata, posebno polkrožna, lepo mesto, da obdrži stena okoli njih še polno obliko. (Slike 86. do 88.) Kjer je v steni praznina, se ne napravijo slepa okna, temveč naslika po navadi sveta podoba ali naredi vdolbina za božji odnosno svetniški kipec.

Lepo so poslikane nekatere stare zidane hiše zlasti na Gorenjskem. Ob vrhu stene so naslikani pasovi ali obrobi (bordure) v obliki vencev ali geometričnih vzorcev, na vogalu pa je ponekod rdeča ali črna rustika. Pod hodnikom in opažem ali med okni so dostikrat naslikane svete podobe, na primer sv. Florijan kot varuh pred ognjem, Marija, križani Zveličar, gospodarjev zavetnik itd. (Sliki 75. in 88.) Tu in tam se vidijo monštrance in vaze z rožami, ki lepotičijo često tudi naoknice. Medtem ko je v krajih proti jugozahodu v navadi bolj okraševanje sten s slikami (freskami), prednjači v vzhodnih delih Slovenije ornamentalno barvno olepševanje ter se poudarjajo pogosto zgolj struktivni arhitektonski deli. Na Slovenskem je cvetelo hišno stensko slikarstvo najbujeje v šestnajstem in osemnajstem stoletju, dasi se je pojavljalo že v petnajstem stoletju ali nemara še mnogo poprej.

Nekatere zidane hiše, zlasti v Zadravju, imajo okraske iz ometa (štuka). Medtem ko izražajo zidci, lizene, strešnice itd. pri tuji južni umetnosti nekakšen tektonični okvir vrat, oken in drugih odprtih, učinkujejo domači motivi iz ometa bolj ornamentalno-dekorativno. Razen oken lepšajo takšni okraski še vogale hiš, glavni venec, parapete idr. (Sliki 57. in 58.)

Veliko podeželskih hiš je narejenih tudi iz mešanega gradiva, tako da so delno lesene, delno zidane. Stare lesene hiše povečujejo ljudje večkrat z novimi zidanimi prostori, a pogostokrat narejajo že pri novih lesenih hišah kuhinjo in vežo zidano zaradi varnosti pred ognjem. V vzhodnejših krajih so kaj značilni nadstropni domovi, ki imajo na zidanem pritličju, kjer so kleti ali hlevi, stanovanjske prostore iz lesa, na Gorenjskem pa so pomembne stavbe, v katerih

so v zidanih pritličjih stanovanja in v lesenih nadstropjih shrambe, skednji, podstrešja idr. (Slike 71. do 81., 101. in 108.)

V novejših časih, ko se daje pri gradnji stavb že skoraj povsod prednost zidni opeki, se kamen čedalje manj uporablja. Za temelj in kletno zidovje prihaja bolj in bolj v poštev beton. V poslednjem času grade meščani letoviščarske hiše, planinske in lovske koč, posebno na Gorenjskem, tudi iz lesa, podstavke hiš odnosno kletno zidovje na zunanji strani pa iz obdelanega kamena. (Slike 157. do 160.)

Opažne stene. Te sestojajo iz lesenega ogrodja, na katerega so pribite navpično deske. Uporabljajo se pri gospodarskih poslopih, pri hišah pa predvsem na končni strani v podstrešjih — »svislih«. Pri gorenjskih nadstropnih domovih, v katerih ni v nadstropjih stanovanjskih prostorov, so po navadi zgoraj stene tudi samo opažene, kar je omenjeno že pri tlorisih. Deske, pribite vselej tako, da je ogrodje popolnoma pokrito, tvorijo gladko ploskev. Opaži imajo na spodnjem robu često odstavke v ukrasno profilirani obliki. (Glej sliko 41.) Sredi podstrešnih opažev so velike odprtine ali »line«, ki imajo ob straneh zobčasto ali valovito oblikovane obrise. (Slika 42.) Posamezne ploskve opaža poživljajo dostikrat »linice«, t. j. motivi, izžagani med dvema deskama, ki razsvetljujejo postranske podstrešne prostore in oplešujejo hkrati s temnim tonom opažno steno. (Slike 43. in 44.) Za te motive se uporabljajo trikotniki, kvadrati, krogi, srca, križi, zvezde, vazice, kelih, monštrance, cvetke, lističi ipd. Lesen podstrešni opaž učinkuje barvno najlepše takrat, kadar ga toplo rdečerjavo ali zlatožametno odtenjata žgoče sonce in dim, ki se kadi iz podstrešja. Često je ves okras lesenih hišic, posebno na Gorenjskem, osredotočen prav na opaženi podstrešni čelni steni, ki ima pogosto tudi deščice pod veliko lino izrezljane ukrasno v obliki ograje. (Slike 75. in 88.) Obilno in poudarjeno ukrašene čelne podstrešne stene so zelo značilne tudi pri stavbah severnih Slovanov, zlasti Čehov in Slovakov.

Streha. Podnebje in padavine niso činitelji, ki bi zmeraj in predvsem določali strešni naklon, kajti češče tiči to globlje v narodu. V Alpah se vidijo na primer prav položne, a tudi jako strme strehe. Zaradi tega imamo tudi Slovenci streho z značilnim naklonom (okoli

40 do 45 stopinj), ki ustreza našemu čutu, našim potrebam in naši tradiciji. Že od vsega početka so imela naša najstarejša poslopja približno isti naklon in isto obliko sedlaste strehe, kakor jo imajo še dandanes.

Naša streha je obsežna in mogočna ter skrbno varuje spodnji del stavbe vremenskih nepravil. Velik napušč pokriva hodnike ter ščiti tudi pod njim spravljene reči, zlasti kurivo, z močnimi sencami pa hišo plastično poživlja. Streha nima nobenih takih nepotrebnih nastavkov ali konic, kakor jih imajo na primer tuje hiše, marveč celó njena vrhnja vogala sta po navadi ponižno odbita, t. j. hiša ima čop, ki podeljuje strehi mehkejši obris. Na Koroškem in više na Gorenjskem je značilen prazen trikotni kljun vrhu čopa. (Slika 71.) Vobče pa so v zahodnejših goratih krajih strehe bolj strme in sloke ko drugod.

Ostrešje je pomaknjeno velikokrat daleč preko spodnje stene, tako da tvori velik napušč. To značilnost imajo tudi severnoslovanske hiše. Nekatera stara imena za ostrešno lesovje so tale: »glajt« (srednja lega), strešna (kapna lega), sleme (slemenska lega), »štolm« (steber), greda (poveznik), škarjevec (opora), goltnik (razpiráč), »pant« (roke), špirovec (škarnik) itd.

Za strešni krov uporabljajo deželjani že od nekdaj, predvsem v poljedelskih krajih, slamo. Slamnata streha, često porasla z mahom, je srebrnosivkasta in rdečkastorjava, kar se posebno lepo ujema z barvo lesene hiše. Po goratih in gozdnatih krajih, kakor na Gorenjskem, Kočevskem, so stare strehe krite tudi z deskami ali klanimi deščicami (skodlami). V zadnjem stoletju izpodriva tako slamnati kakor leseni krov bolj in bolj strešna opeka. Streha, krita s svetlordečkasto ali rjavkasto opeko — bobrovcem — učinkuje z zaokroženimi zobci najbolj prijetno in dekorativno. Tudi naraven sivkasti skrilavi krov se lepo poda beli ali rumenkasti zidani steni. Mnogo takih hiš je v ljubljanski okolici, na Posavju, sploh povsod, kjer je skrile v zadostni količini na uporabo.

Leseni hodniki. Kaj značilen, zlasti za slovensko alpsko hišo, je prostoren hodnik (»gang«), ki je lepotnega in porabnega pomena. Nahaja se na eni, dveh, dà, celó treh straneh hiše v nad-

stropju. Nad njim moli streha daleč čez stene, da ga štiti pred padavinami. Opažne deske so pribite na ograjo hodnika tako, da popolnoma pokrivajo leseno ogrodje, kar je silo praktično, ker voda lažje odteka. Hodnik napravlja s tem, da ni tektonski poudarjen, veličasten vtisk, ker je takšen, kakor bi visel v zraku. Opaž ograj učinkuje z naravno ploskvijo mirno in prijetno. Slovenski viseči hodniki po navadi nimajo opor. (Glej b na sliki 39. in slike 71. do 81.)

Na nekaterih vidnejših in poudarjenih mestih je ograja hodnika okrašena tako, da so posamezne deske ob straneh ukrasno izžagane, vendar pa ne vselej tako oblikovane, da bi tvorile motiv stebrička, kakor je to navadno pri kamnitni ograji (balustradi). (Slika 45.) Izžagane odprtine med dvema deskama veljajo večinoma za okraske, ki zaljšajo leseno ograjno ploskev. (Slika 46.) Skozi odprtine se vidi temna lesena ali pa bela zidana stena. S tem dobe okrasni motivi barvni ton, ki se loči od ograjnega. Za motive se uporabljajo liki, tako preprosti in slikovitejši geometrični (krogi, rombi, trikotniki, zvezde idr.) kakor predmetni (srce, vaze, križ, monštranca, kelih idr.). Razen teh se čedalje bolj uveljavljajo še rastlinski motivi (tulipan, rozeta, nagelj idr.). Vobče imajo vzhodnejši kraji bolj geometrične, zahodnejši pa bolj rastlinske in druge določnejše motive. Prav tako se opažajo v vzhodnejših krajih bolj ograje v obliki stebričkov, medtem ko so na Gorenjskem pogostnejše ograje z izžaganimi motivi.

Strešni napušč ali končni podstrešni opaž in ograjo hodnika vežejo profilirani stebrički, ki so na tem mestu vidni kot posebno poudarjeni okrašeni členi. (Slika 47.) Ograja ima na vrhu pritrjeno široko polico, na katero se postavljajo često rože, zlasti rožmarin in viseči nagelj, ki z bujno rastjo in obilnim cvetjem hišo poživlja in zaljša.

Leseni hodniki niso razširjeni zgolj po Gorenjskem, ampak bolj ali manj tudi drugod, posebno pri vrhkletnih in vrhhlevnih hišah. (Slike 101. do 108.) Pritlične hiše imajo sem ter tja tudi široke hodnike, toda brez ograj. Pokrivajo jih široki napušči, podprti s stebri. (Sliki 109. in 110.)

O k n a. Največji okrasni motivi na stenah so okna z več členi, kakor naoknicami, širokim okvirom iz kamna ali ometa, železnim omrežjem, rožami v cvetličnih lončkih itd. Vse skupaj je slikovito

ukrasje, sestojče iz naravnih uporabnih motivov in lepšajoče hkrati enolično steno. Naoknice (»polkenca«) so pobarvane zeleno, rjavkasto-rdeče ali tudi cinobrastordeče, a dostikrat so poslikane z okraski. Na temnejši leseni steni so spričo večje slikovitosti često belo pobarvane. Zidane hiše, zlasti gorenjske, imajo tudi železne naoknice. (Slike 63. do 65.)

Okenski kamnitni okviri in okviri pri ostalih odprtinah niso samo zavoljo arhitektonskega poudarka, temveč tudi zaradi tega, da se z njimi doseže med steno in okni, vrati itd. ločilen okrasni ton. Majhna okna na zidani steni imajo navadno gladek in širok okvir, čigar omrežje je križ s krogom. Večja okna, posebno na hišah imovitejših lastnikov, imajo okvir, ki ima na vrhu profil sime, za polico pa širok in plitev profil. Kamnitni okviri (oknjaki) izvirajo v slovenskih alpskih krajih predvsem iz časa baroka, ko so se stavbe razbohotile in postale obilnejše. (Slika 55.) Kjer pa niso gradili ljudje mnogo z obdelanim kamenjem, so prihajali pri zidani ali ilovnati hiši v poštev že prej omenjeni okviri in okraski iz ometa. (Sliki 57. in 58.) Lesene profilirane okvire kaže slika 41., okoli okvira okrašeno leseno steno pa nudi na vpogled slika 67.

Okensko omrežje. Le-tó je sestavljeno bodisi iz ravnih navpičnih palčic ali pa v obliki različnih mrež iz ravnega ali baročno zavitega železa. (Slike 59. in 63. do 65.) Omrežje tvori nekakšno ploskev — kopreno, ki jo prilagojeno (aplicirano) krasi posebni motivi. Tu niso okraski združeni s konstruktivno mrežo v enotnost ali tako, da bi bili podrejeni tektonski obliki mreže in odprtine, temveč motivi so samosvoj okrasni činitelj, ki lepša omrežje. Okrasni motivi so srce, krog, križ, zvezda, rozeta, tulpe, žarki, letnice, monogrami, cvetke itd. Najlepša omrežja so izdelovali v osemnajstem stoletju na Gorenjskem (v Kropi, Kamni gorici). Barvali so jih po navadi belo, a posamezne motive tudi rdeče. Starejše mreže so kovane iz okroglega, poznejše pa iz oglatega železa. Odkar se za varnost bolj skrbi, ljudje omrežje pri novih hišah čedalje bolj opuščajo ter opremljajo z njim večidel še planinske in počitniške hiše, v katerih le včasih prebivajo.

Male line. Trikotna ali trapečna podstrešna zidana stena ima, razen oken, še majhne lične odprtine (»line«) v obliki krogov, src,

rombov ipd., skozi katere prihaja svetloba v postranske podstrešne prostore. (Sliki 53. in 54.) Linice, ki so skrbno izdelane in nameščene na vogalnih ploskvah, lepšajo obenem kot okrasek steno. Predeljene ali zamrežene so dekorativno z obdelano zidno ali strešno opeko ali pa tudi z rezljanim in pobarvanim trdim lesom. Oblika takega omrežja je kaj različna in skoraj v vsakem kraju drugačna. Najpogostnejši so motivi križa, žarkov, koles, sonca, zvezd, listov itd. Pri novejših hišah, ki ne rabijo omenjenih odprtih za svetlobo, so takšni motivi narejeni iz malte in poslikani ter imajo zgolj olupševalen pomen. (Slika 54.) Gospodarska poslopja imajo, razen majhnih okroglih lin, še zidane okenske mreže, kakor kažejo slike 52., 69. a in 69. b. Najlepše se vidijo v celjski okolici.

V r a t a. Vhodna vrata pri zidani veži so polkrožna, pravokotna, s košarastim ali — pri prav starih (gotskih) hišah — tudi šilastim lokom. Preprostejša vrata nimajo okvira, druga zopet imajo kamnitnega ali naslikanega, ki napravlja lep arhitektonski in barvni poudarek med steno in lesenimi durmi. (Slike 49., 50., 86. in 87.) Baročna vrata imajo v profiliranih podbojih (»bangerjih«) še okrasne vložke (podstavke, kapitule in sklepnike), sem ter tja tudi reprezentativne stopnice. Na kapitelih in sklepnikih so marsikdaj vdolbene začetni črki lastnikovega imena in priimka kakor tudi letnica hišne gradnje. Preprosti podboji imajo rob samo posnet. Pri pragu je podstavek podbojev često širok ali pa ima kroglo, ki opravlja posel odbijača. Iz osemnajstega stoletja se dobe ornamenti, ukrasno vrezani v okvir. (Slika 50.)

Krila pri starejših vhodnih vratih so nabita (opažena) navadno z deščicami v vodoravni, korakajoči, zvezdnati, kvadratni ali drugi obliki, ki učinkujejo mogočno, preprosto in mirno. (Sliki 49. in 50.) Vrata — »duri« — imajo nadalje okrasno okovano kljuko s ščitom (tudi v obliki orla), potem primež z rozeto, trkalce in nasadila (petlje). (Slike 60. do 62.) Drugim, posebno novejšim vratom delajo ljudje krila čimdalje bolj v okvirnem sistemu s polnili (»tablami«), okrašenimi pogosto z rezljano ornamentiko, pri kateri so glavni motivi kvadrat, krog, romb, zvezda, rozeta, rastline v vazah, ptičice, ukrasno zaviti okviri, stilizirane cvetke itd. (Slika 51.)

Notranjost »hiše«

Glavni hišni stanovanjski prostor je »hiša« (na Koroškem »izba«), v katero se prihaja iz veže. V enem kotu ima hiša že omenjeno kmečko peč, diagonalno njej nasproti pa je drugi pomembni del hiše — »bohkov kot« z oltarčkom pod stropom in mizo, stoječo v kotu med oknoma. Miza je po navadi iz bele javorovine ter ima stružene ali profilirane razkoračene noge. Čista in z lepo vezenim prtom pogrnjena miza je vedno gospodinjin ponos. Za mizo ob dveh stenah je stalna klop, katere naslonjalo ima često obliko profilirane ograje. Na sprednjih dveh straneh mize so stoli z okrasno profiliranimi ali izrezljanimi naslonjali. (Slika 70.)

V »bohkovem kotu« je večinoma za hišni oltarček trioglata polica, pokrita s papirjem ali belo vezenim prtom. Na njej stoji križ, okrašen na vsaki strani s šopkom papirnatih cvetlic, medtem ko so o božiču tam »jaslice«, meseca maja pa »šmarnice«. Za križem je po navadi blagoslovljena oljčna vejica, ki naj varuje hišo ognja, a prebivalce »urokov«. Na stenah vise svete podobe, domače fotografije in spominske slike. Najznačilnejše pa so stare nabožne podobe, slikane na steklo, ki obdajajo in lepšajo navadno »bohkov kot«.

Nekatere stare lesene hiše imajo znotraj stene še gole, medtem ko so novejše največkrat ometane ali vsaj pobeljene. Pogostneje se še vidijo tu in tam nepobeljeni leseni stropi, ki jih čistijo ljudje z umivanjem. Strop je sestavljen iz vdelenih plohov — »dil« ali »stropnic« — s profiliranimi ali samo posnetimi robovi. (Slika 59.) Po sredi podpira stropnice močan stropnik ali »tram«, ki je spodaj različno profiliran ali narezljan ali pa ima samo posnete robove. Glava takega stropnika moli pri lesenih hišah na zunanji strani iz stene ter je često profilirano okrašena. Sredi stropnika sta pogosto vrezana letnica in gospodarjev ali pa kakšen svetniški monogram. Večja soba ima tudi po dva stropnika. Ob stropniku so često police za spravljanje reči, ki se sleherni dan rabijo.

Nad vrati se nahajajo večkrat police s profilirano ograjico, na katere postavljajo ljudje razne vrče, predvsem majolike, potem svetilke idr. Pod oknom debelega zidovja je mizasta polica. Za stekle-

nice in druge potrebščine so v zidanih stenah omarice z lepo poslikanimi vratci. Ura z uteži visi ali kar prosto na steni ali pa je z ličnim zabojem vred vzidana vanjo. Številnik je poslikan z vrtnicami. Vrata, držeča v vežo in »kamro«, so iz mehkega lesa, često naravna, nepleskana in sestavljena iz več kvadratnih ali pravokotnih polnil (»tabel«), okrašenih s preprostim profilom. Krila so pogosto umetniški okovana z ročnim okovjem. (Slike 60. do 62.) Skoraj povsod so v hišah tudi stare skrinje iz mehkega ali trdega lesa in okrašene s slikami, intarzijo ali reliefi. Za gnetenje testa se uporablja kadunja (»mentrga«). V prejšnjih časih so imeli domala po vseh hišah kolo-vrat za predelovanje domače preje. Poleg velike bolj ali manj okrašene sobne postelje stoji po navadi zibelka, ki je dostikrat prav lično in umetniški izdelana. (Slika 70.)

Estetika slovenske arhitekture

Dasiravno je kmečka hiša glede ustroja prilagoden domačemu gradivu in kraju ter namenjena predvsem zgolj praktični potrebi, je prehajala vendar iz svoje stvarnosti tudi v lepote oblike, ki ustrezajo slovenskemu okusu in čutu. Med razvojem so ljudje posamezne stavbene člene še razbohotili in celó olepoticili z okraski, tako da je postala hiša ne le bivališče, temveč tudi ponos in priljubljen dom našega človeka.

Za časa baroka se je slovenska hiša, posebno alpska, razcvetela do estetske lepote in prave veličastnosti. Plastični ali slikoviti okviri vrat in oken so izstopili iz belih sten, streha je jela dobivati daleč ven moleče velike napušče, a viseči hodniki so začeli hišo kaj pestro poživljati. Toda v zadnjem stoletju na žalost kmečki slog bolj in bolj propada, ker ga izpodriva marsikdaj popačena arhitektura, prinesena iz mest in ne več organski združena z okolico.

Slovenski podeželski človek je vobče še poljedelec, kar očitno kaže že njegov dom, povezan z naravo. Domala vsaka hiša ima vrtič in sadovnjak. Pred hišo raste često velik oreh ali pa mogočna lipa, ki je posebno značilna za Slovane. Le prav redkokje ni pod drevesom klopi in mize, ob kateri poseda po truda polnem delu rada družina, zlasti v poletni vročini. Ob hiši so pod strešnim napuščem ali pa hodnikom na eni ali celó dveh hišnih straneh velikokrat lepo zložena drva, hkrati ukrasen hišni del. V vinorodnih krajih prepleta gole stene mnogokje trta, na Gorenjskem pa dajo hiši močno slikovitost viseči hodniki, s katerih je krasen razgled po okolici. Slamnata streha, porasla z mahom, ki se nad njo razprostirajo senčnate veje dreves, se kaj lepo ujema s sicer lesenim delom hiše. Ograje hodnikov in okna krase priljubljene cvetlice, kakor rožmarin, navadni

žeravec ali »roženkravt« in viseči nagelj, čigar bujna rast in obilni rdeči cvetovi hišo nepopisno poživljajo in ozaljšujejo. Vse je lepo naravno in skladno. Slovenec gleda na svoj dragi dom zmeraj skupno z njegovo neposredno okolico. Kaj lepo odmeva ta njegov občutek iz narodnih pesmi in popevk. Zato naj sledi nekoliko kitic iz zbirke teh pesmi, ki jo je uredil vseučiliški profesor dr. Karel Štrekelj:

- (356) Leži, leži ravno polje,
prek polja leži cestica,
za cesto stoji hišica ...
- (1016) V logu lepo hišico mam,
ima dva cimra in hram ...
Krog hiše lep gankec imam,
prav daleč se vidi od tam ...
Pred hišo lep vrtec imam,
ki z lepim je drevjem obdan ...
Pred hišo lep garček imam,
prav lepo je z rožam obsjan ...
Pred hišo na klopi sedim,
natlačim tobak in kadim ...
- (1015) Tam za topolom eno hišico imam,
pri hišic' pa dosti blaga imam ...
Pri hišic pa le štiri okenca imam,
na oknih pa štiri rožce imam ...
Pri hišic le eno trtico imam,
mi vinca obeta naprej vsak dan ...
Pri hišici tudi n' mal vrteca imam,
grem na špencir prav vsak dan ...
Tam pri peči na klopi sedim,
ena fajfa tobaka skadim ...
- (5285) Pred pragam je lipa,
pod lipo je klop,
ob fantovskem solncu
se snideva skup.

Naslednje štiri vrstice mi je povedal gospod monsinjor Viktor Steska:

Na vrtu, z drevjem zasajenim,
preljubo hišico imam,
obdano s poljem rumenim,
za dom gosposki je ne dam.

Zidane stene imajo prav malokdaj tuje zidce, lizene ali drugačne arhitektonske okraske, pač pa so gladko ometane in snežnobeke ali pa poslikane svetlorumenkasto. Uveljavljajo se kot lepe ploskve, ki jih krasi ritmično in simetrično porazdeljena okna. Naoknice, omrežje, razni okviri, bodisi iz kamna bodisi iz ometa, kakor tudi cvetlice v lončkih so sestavni, praktični in ornamentalni motivi posameznih oken.

Prav taki so leseni opaži podstrešja in hodnikov, namreč z gladko, ne preveč izrezljano ploskvijo. Kladna stena s pobeljenimi stiki učinkuje kot enakomeren pisani vzorec vodoravno ležečih brun. Streha je brez nastavkov ter mogočno in mirno oblikovana. Hišni podstavek ni izražen v obliki rustike, marveč je enakomerno širok temnejši pas. Vsi ti elementi — zidane in lesene stene, streha, hodnik, podstavek itd. — se pri hiši med seboj ne tektonski, pač pa lepo barvno in ploskovno ujemajo, kar ustreza našemu čutu.

Enako so svetlejše in temnejše ploskve med seboj sestavljene slikovito, a tudi toni posameznih ploskev se pogosto menjajo spričo naravne barve gradiva v ličnih odtenkih. Okna, vrata, razne odprtine, močne sence itd. so motivi, ki poživljajo z močnejšim barvnim tonom večje svetlejše ploskve. Isto se opaža pri narodnem ornamentu, kjer krasi motivi oziroma vzorci osnovno ploskev, t. j. predmet, v prosto občuteni, ne pa vezani obliki. Vsa stavba prehaja naposled s slikovitostjo ubrano v naravno okolico.

Razmere (proporcije) oblik kakor tudi sestava barv posameznih členov in celotne stavbe so nastale po naših potrebah, našem gradivu, okusu in okolju. Zato učinkuje na nas umotvor slovenske hiše tako domače in prijetno.

Glavni motivi, ki jih uporabljajo ljudje za okraševanje arhitektonskih členov, so srce, nagelj, križ, monštranca, kelih, krog, romb, rozeta, črta v obliki črke S, valovnica, zobčasta črta, vazica in še

premnogi drugi, izvirajoči iz našega življenja. Okraski se ne združujejo s konstrukcijo v enotnost, kakor na primer pri značilni stari nemški umetnosti, temveč so sami zase krasilni činitelji. Najpoprej se izdelava stavbeni člen tako, kakor pač zahteva njegova praktična oblika, a šele nato se krasi njegova površina, da postane slikovitejša, in ne da bi poudarjal okras še tehničen smoter predmeta. Ta značilnost je lastna tudi ostalim slovanskim narodom.

Stvaritelj slovenske hiše je jako previden, če in kadar uporablja okraske. Namešča jih namreč samo tam, kjer to pristoja in je treba kaj posebnega poudariti. Naš redkokdaj rabljeni stavbeni okras prihaja na hišah slej ko prej do izrazite in prave veljave predvsem zato, ker je njegova okolica neokrašena in je tako osredotočen samo na gotove hišne točke. Mnogi nepotrebni nastavki, zidci, različni neokusni okraski in preobilni izrezki v lesu so največkrat tuja navlaka, privlečena brez kakršne koli potrebe na deželo iz mest ali pa iz tujine. Zaradi tega ravna popolnoma napačno, kdor obloži hišo z nepotrebim in preobilnim okrasom, ker prav z njim kvari namen, da se doseže slovensko občutje. Slovenska arhitektura ne poudarja nadalje preračunjene statike ali tektonike nosilnih in nošenih členov, kakor na primer južni slog, ampak vse je sestavljeno čimbolj praktično, preprosto, po čustvenih pravilih in barvnem soglasju.

Povedano priča, da imamo Slovenci svoj izrazni slog, ki se bistveno razlikuje od drugih slogov. Nastal je v začetku naše bitnosti ter se razvijal doslej z našim dejanjem in nehanjem vred. V tem slogu se zrcali stvariteljski duh slovenskega naroda, ki je gradil že od začetka svoje domove tako, kakor se mu je zdelo, da bodo najboljše ustrezali življenjskim potrebam v njegovi deželi.

Posamezni hišni tipi

Slovenska domovina je zelo raznolika, ker ima ravne, gričaste in gorske pokrajine ter nudi na uporabo tudi mnogovrstno stavbeno gradivo. V nekaterih njenih predelih se pečajo ljudje bolj s poljedelstvom, v drugih bolj z živinorejo ali trgovino in obrtjo, povsod pač po prilikah dotičnega kraja in njegovega prirodnega bogastva. Ker je Slovenija mejašica držav z drugorodnimi narodi, se mešata ob njenem robu domača in tuja prosveta ali kultura med seboj, odnosno vplivata druga na drugo. Vse to povzroča, da imajo razni predeli Slovenije tipe, t. j. značilne oblike hiš, ki se bolj ali manj razlikujejo. V nastopnem hočemo govoriti zgolj o glavnih tipih oziroma tistih, ki so posebne omembe predvsem potrebni. Pri tem bomo ponovili tudi vse važne značilnosti, ki smo jih že spredaj omenjali. Poprej pa moramo naglašati, da so pisali o tipih slovenskih hiš med drugimi zlasti dr. Stanko Vurnik, ki je podrobneje opisal alpsko hišo vobče, profesor Albert Sič, ki je prikazal posebnosti gorenjske hiše, in dr. Anton Melik, ki je podal geografski pregled vseh slovenskih hišnih tipov v svojih delih. (Glej vire.)

Slovenske alpske hiše. Le-té nahajamo predvsem na slovenskem Koroškem, v Bohinju in blejski kotlini. (Slike 71. do 74.) Po obsegu so zelo prostorene in prav pogosto nadstropne. Njihovi tlorisi imajo osrednjo vežo in kuhinjo, ki sta skupaj ali pa predeljeni z lokom oziroma steno. Glavni vhod, ki drži v vežo, je na podolžni hišni strani. V starih kuhinjah naletimo često še na odprto ognjišče (»pozid«), na katerem se kuha posebno poleti. Na eni strani veže, po navadi cestni, je glavni prostor »hiša«, ki ima v enem kotu kmečko peč, v drugem pa omizje. Iz hiše se pride v manjšo sobo ali »štibelc«. Na drugi strani veže in kuhinje so še prostori na primer za odrasle,

otroke in služinčad, potem klet in shramba. Pri enotnem dvoru so na isti strani še hlevi in drugi gospodarski prostori.

Pritlične stavbe so zidane, lesene ali tudi iz mešanega gradiva, poslednje predvsem tam, kjer je bila hiša morda pozneje povečana. Lesene hiše so narejene iz smrekovih polovičarjev ali porezancev. Nadstropne stavbe so večinoma spodaj zidane, a zgoraj lesene. V zidanem pritličju so stanovanjski prostori s priteklinami, v le opaženem nadstropju pa podstrešje, kašče in razne shrambe. Pogosto je v nadstropju soba ali tudi kar celotno stanovanje; v tem primeru so lesene stene bolj izdelane ali pa celó zidane. Če je spodaj še hlev, je nad njim skedenj.

Iz pritličja drže v nadstropje vežne stopnice, z njih pa se pride na lesen viseči hodnik, ki je kaj značilen za gorenjski alpski dom. Hodnik z lično okrašeno ograjo je na eni ali dveh, redkeje treh hišnih straneh. Pritlična hiša ima hodnik skoraj dosledno v podstrešju na svoji čelni strani, kjer so tudi večje ali manjše ukrasno obrobline. Zidane stene, posebno starejše, krase dostikrat freske. Streha je po navadi čopasta in precej strma ter moli daleč čez stene, tako da pokriva viseče hodnike in drva, zložena ob steni. Značilni strešni krov je iz žaganih deščic ali pa skodel (kalanic).

Alpski domovi, ki se nahajajo po malem še v okolici Škofje Loke, Kranja in Kamnika, se v smeri proti Ljubljani kar vidno izgublajo in prehajajo v osrednjeslovenski tip hiš. (Slike 75. do 81.) V teh krajih so hiše čedalje nižje, lesena nadstropja pa manjša, tako da ima nekakšno polnadstropje na podolžnih hišnih straneh namesto visokih sten često samo še opaženo koleno. Večkrat je hiša nadstropna samo spredaj, medtem ko je zadaj pritlična. Enoten, nesimetričen dvor, t. j. hiša s hlevom, bolj in bolj izginja, a stavba dobiva s tem spredaj simetrično lice. Za strešni krov prihajajo v poštev, razen skodel, slama, opeka in naravna skrila. Tudi visečih balkonov je videti vedno manj. Značilni pa so kamnitni okviri oken in vrat, ki z umetniški kovanim omrežjem in naoknicami lepotičijo gole bele hišne stene.

Poseben tip hiš je v škofjeloško-cerkljanskem hribovju. (Slika 88.) Notrina teh hiš je sicer po večini še takšna, kakršna je lastna alpskim

hišam, medtem ko se od le-teh njihova zunanost dokaj razlikuje. Hiše so nadstropne in zidane, precej obsežne in široke, tako da imajo na končni strani do pet oken, toda značilnih visečih hodnikov nimajo. Njihove strehe so zelo strme, večkrat brez čopov in pokrite s slamo, opeko ali skriilo. Hišne stene krasi obilo oken z oknjaki in naoknicami. Podstrešna čelna stena je zidana ali le opažena z izžagano veliko lino.

Na podobnost primitivnih starinskih hiš naletimo na planinah — tako pri pastirskih stanih ali kočah kakor pri tamarjih ali živinskih stajah. Te zgradbe so narejene večidel iz okroglih hlodov ter imajo sedlasto streho in samo po en prostor. (Slika 82.) V Kamniških Alpah, kakor na primer na Veliki ali pa Mali planini, se vidi poseben in značilen tip pastirskih koč, ki so šotorske oblike s prav nizkim podstavkom in krite z deščicami. Glede velikosti so precej obsežne ter predeljene za ljudi in živali. (Slika 83.)

Vzhodnoslovenske hiše. (Slike 104. in 109. do 118.) Med nje prištevamo predvsem hiše v Prekmurju in Beli Krajini kakor tudi nekatere, ležeče med tema pokrajinama. Tloris teh hiš je simetričen ter ima vobče tri dele: glavno sobo, stransko sobo in vmesno kuhinjo. Kuhinja je hkrati veža. Oba ta hišna dela loči včasih deloma ali tudi celoma stena. Vhod v vežo je na podolžni strani stavbe. Navadno je obrnjena hiša s končno stranjo na cesto. Hiše so večidel pritlične in majhne, tako da imajo skoncema po dve okni. Ob panskem obrobju je zgrajenih mnogo hiš iz ilovice (nabojnic), v ostalih krajih, kjer je dosti lesa, so pa hiše po večini lesene.

Od smrekovine se rabijo pri gradnji sten polovičarji (slika 104.), od trdega lesa pa žagana, tanjša bruna (sliki 109. in 113.). Lesene hiše so sem ter tja ometane ali pobeljene (sliki 115. in 116.), na Bizeljskem in v okolici Brežic pa celó pestro poslikane in okrašene (sliki 67. in 109.). Značilne so belokranjske stene iz polovičarjev, zamazanih med stiki z belim ometom, tako da so stene vodoravno pisane. Tudi pri hrastovih brunastih stenah so stiki obilokrat ukrasno poslikani. (Glej slike 55., 66. in 113.) Stare zidane hiše so redke, medtem ko ljudje novejši domala vse zidajo. Strehe so čopaste, a njihov krov je večinoma slamnat. Ostrešje moli čez končno steno,

toda ne toliko, kolikor pri gorenjski hiši, pri kateri pokriva hodnik. Okoli pravokotnega, ravnega dvorišča stoji povsem ali le deloma ločeno hiša in druga gospodarska poslopja. (Slika 117.) V vinorodnih krajih prepleta hišne stene vinska trta, odnosno jih ovija brajda. (Sliki 113. in 118.)

Poseben tip vzhodnih hiš, nekakšnih dimnic, je v brežiški okolici. V njih je stanovanjski prostor »hiša« ob enem še kuhinja. (Sliki 109. in 110.) Pred hišo je prostoren hodnik, pokrit s streho, pomaknjeno preko sten. Stene iz žaganih hrastovih brun so zunaj živo poslikane in poudarjene z okrašenimi belimi stiki.

Osrednjeslovenske hiše. (Slike 89. do 108.) Boljše in novejše take hiše so zidane, starejše in preprostejše lesene, vse pa stoji po večini ločeno oddaljene od gospodarskih poslopij. Lesena hiša je majhna, krita s slamo in zgrajena iz polovičarjev ali pa debelih plohov kakor vzhodna hiša. Sredi hiše je veža s kuhinjo, na vsakem koncu stavbe pa po en prostor, ki ima na njeni čelni strani po dve okni. (Slika 100.) Vendar se dobe tudi večje lesene hiše z dvema prostoroma na eni ali obeh straneh veže.

Zidane hiše so glede obsega večje ter imajo skoraj vse glavne in stranske prostore kakor gorenjska hiša. (Slika 30.) Vobče so tudi zidane hiše pritlične, razen hiš premožnejših ljudi, ki imajo nadstropne stavbe, posebno v prometnih in bogatejših krajih. (Sliki 89. in 92.) Na končni strani zidane hiše so značilna po tri okna. Nad njimi je v višini stropa večji zidec, krit z opeko. (Slike 90. do 92.) V podstrešni čelni steni so nato še po dve okni in majhne okrogle ukrasne line, ki dajo podstrešju svetlobo. Strehe so krite z opeko, zlasti bobrovcem, v nekaterih krajih tudi z deščicami (kakor v Kočevju) ali s skrilo (kakor na Posavju). Starejše hiše imajo tudi slamnate strehe. (Slika 95.) Skoraj sleherna streha ima značilen čop. Okna imajo obilokrat rjavkasto ali rdečkasto poslikane lesene naoknice, ki so hkrati v okras belim stenam. Strešni zidec (»fabijon«) je polkrožen.

Vse novejše hiše so zidane ter imajo večjo sobno višino in večja okna, vendar pa so često brez naoknic. Strehe so manj čopaste in krite z opeko. Toda tudi z opeko krit zidec se že opušča. (Slika 94.)

Najznačilnejša osrednjeslovenska hiša je vrhkletna ali vrhhlevna nadstropna hiša. (Slike 93. in 101. do 108.) Take hiše stojе zlasti na gričih in hribih ter imajo v zidanem pritličju vinske kleti in shrambe za poljske pridelke, na revnejših kmetijah tudi hleve z listnjaki. V lesenem ali zidanem nadstropju so stanovanjski prostori. Na zunanji strani hiše drže enostranske ali dvostranske lesene ali zidane stopnice na nadstropni hodnik (pod ali »gang«), iz katerega se hodi v vežo. Streha z velikim napuščem pokriva stopnice in hodnik, ki ga vežejo pogostokrat s streho stebrički. Pri nadstropnih hišah, stojčih na pobočjih, se pride v vežo in na hodnik tudi iz zadnjega ali stranskega, višje ležečega dvorišča, kjer se vidi hiša tako, kakor bi bila pritlična. (Sliki 107. in 108.) Ob Kolpi v Beli Krajini so značilne nekatere nadstropne hiše, ki so bile zgrajene visoke tudi spričo pogostih poplav. (Sliki 105. in 106.)

V mestecih, trgih in večjih vaseh kakor tudi ob glavnih cestah so značilne tu pa tam zidane hiše, posebno gostilne s strešno »frčado« na podolžni strani. (Slika 90.) »Frčada« je včasih pomaknjena izven stene tako, da stoji spred nad hodnikom na dveh ali celó štirih okroglih ali oglatih stebrih. (Slika 91.) »Frčade« so začeli zidati ljudje najbolj izza sredine devetnajstega stoletja. Kaj značilne so tudi pritlične hiše s svojo okolico na Ljubljanskem barju (sliki 96. in 97.) in kočevske hiše z lesenim krovom (sliki 119. in 120.).

Primorske hiše. V tipični starinski primorski hiši je glavni stanovanjski prostor hkrati kuhinja, v katere kotu ali pa v posebnem prizidku (»niši«) stoji obsežno, nizko in zidano ognjišče. (Slika 37.) Na njem ljudje kurijo in kuhajo v loncih, ponajveč pa še v kotlu, visečem s stropa na verigi. Nad ognjiščem je »napa«, ki lovi dim in ga odvaja v velik zidani dimnik — »kamin«. Zunaj je precej viden tako dimnik kakor ognjiščni prizidek. (Slika 125.) Navadno se nahaja na eni strani kuhinje »hiša« ali »kamra« brez kmečke peči, na drugi pa po možnosti klet, shramba ali stranska soba. A dobe se tudi vrhkletne stavbe s kletmi in raznimi shrambami v pritličju, medtem ko so odmenjena nadstropja stanovanjem. Vrhhlavnih hiš se v Primorju skoraj nikjer ne vidi, kajti hlevi stojе večidel zase ali pa so prizidani k hišam.

Hiše so zidane, vendar pa marsikatero celó velikokrat neometane, tako da se vidi na njih še na pol obdelano kamenje. (Slika 124.) Večje hiše so nadstropne ter imajo zgoraj spalne prostore. Prostornejše in nadstropne hiše se nahajajo bolj v Soški dolini in na Vipavskem, medtem ko so na Krasu večidel pritlične in majhne. (Slike 123. do 129.)

Streha je skrajno položna in krita s težkimi žlebaki, v krajih, kjer divja dostikrat močna burja, obtežujejo ljudje strešnike še s kamni. Na čelni strani kraške hiše nima streha skoraj nobenega napušča. Stenam dajo posebnost velike ploskve, ki imajo malo oken. Pogosto poživlja zidano hišo vinska trta ali brajda. Dvorišče je včasih tlakovano. Nekatere hiše imajo na zunanji strani za vhod v nadstropje široke stopnice in krajši hodnik.

V zgornji Soški dolini se meša oblika primorske hiše z alpsko. Hiše imajo ognjišča, so zidane in na zunanji strani večkrat s hodnikom. (Slika 123.) Streha je sedlasta in krita s skodlami. Izrezljane ornamentike nima mnogo. Proti severovzhodu prehaja kraška hiša v ostale slovenske tipe, tako da naletimo že v okolici Postojne na tipe hiš, ki niso nič podobne primorskim hišam. (Slike 121. in 122.)

Naselja in vasi

Vsako stavbo ali pa skupino zgradb, namenjeno bivanju ljudi, imenujemo naselje. Toda četudi prištevamo k naseljem mesta in trge, bo v pričujočem poglavju govora vendarle predvsem o kmečkem naselju, ki je nastalo tam, kjer je bilo na uporabo dovolj plodne zemlje. Kakor so raznoliki pokrajina in tipi hiš, tako so glede ustroja različna tudi slovenska naselja, ki so po obsežnosti vobče vsa majhna. Edino v Prekmurju so prav velike vasi. O naših naseljih je pisal izčrpno dr. Anton Melik.

Našo priljubljeno vas spoznamo že od daleč, ker nas pozdravljajo pred njo stoječi značilni slovenski kozolci. (Sliki 130. in 131.) Med drevjem vrtov opazimo strehe, tu in tam bleščeče belo zidovje in cerkveni zvonik, ki ima po navadi baročno igrakasto streho ter se samostojno in vladajoče dviga nad vasjo. Vsa vas je organski in skladno združena s podeželsko okolico. (Sliki 138. in 139.)

Na hribovju so splošno manjša naselja kakor po ravnini in v širokih dolinah. Enako daje zemeljska lega kmečkemu naselju tudi svojo zunanjo obliko. Zato razlikujemo po velikosti in obliki več tipov slovenskih naselij.

Posamezna naselja so samotne kmetije (samne, samnije), ki jih srečujemo posebno v visokem gorovju, kjer se je naselil naš kmet sredi svojega posestva, daleč proč od sosedov. Večje ali manjše skupine bolj vsaksebi stoječih domov imenujemo razložena naselja. Taki sta na primer Rakitna in Gorjuše. Skupina največ desetih domov tvori zaselek, ki ga dobimo zlasti na razgibani površini, pobočjih, hribih, sploh povsod, kjer je za več kmetij premalo orne zemlje.

Večjemu sklenjenemu naselju, nastalemu iz manjše vasi ali zaselka, pravimo vas. Po tločrtu razlikujemo na Slovenskem dva glavna

tipa vasi: prosto gručasto sestavljene vasi in preudarno razporejene in urejene vasi.

Največ je pri nas gručastih vasi, in to predvsem zaradi prvotnega prostega postanka in hribovitosti naše zemlje. Te vasi imajo domove raztresene brez pravega reda, t. j. tako, kakor je pač ugajalo temu ali onemu posamezniku glede na najprikladnejšo lego prostora. Vendar pa nudijo mnoge gručaste vasi, ki imajo med hišami in gospodarskimi poslopji še vrtove, sadovnjake, trate in pota, naravnost lepo pestrost odnosno slikovitost.

Med urejene prištevamo dolge, obcestne in središčne vasi. Dolge vasi imajo domove razvrščene v enakomernih medsebojnih razdaljah in postavljene večinoma v ravnih vrstah, bodisi v enem ali dveh vzporednih nizih, medtem ko stoje v gozdnih vaseh navadno poslopja le na eni strani poti. Gozdne vasi, ki so ponajveč v ljubljanski kotlini in na Dravskem polju, so dobile ime po tem, ker so bila ta značilna naselja ustanovljena v nekdanjih gozdih in logih. Gozdnim so podobne barjanske vasi z domovi, postavljenimi povsem v ravnih vrstah.

V obcestni vasi stoje hiše v dolgi pravilni vrsti po obeh straneh ceste ter se skoraj tesno tišče druga druge. Med hišami navadno ni prostora za sadovnjake in vrtove. Končne strani hiš so obrnjene proti cesti ali pa poljski poti, ki se v vasi znatno razširi. Obcestne vasi so po večini v ravninah, kakor na primer na Dravskem in Krškem polju. V novejših vaseh so postavljene hiše že bolj ločeno in tako, da je njihova podolžna stran ob cesti.

Središčne vasi imajo domove razporejene krog večjega praznega prostora. (Sliki 140. in 141.) Ta prostor je ponekod ob strani porasel z drevjem ali pa stoji v njegovi sredini velika vaška lipa, ki je značilna tudi za ostale Slovane. (Slika 72.) Središčne vasi se razprostirajo tudi okoli vaških luž in potokov, pašnikov, znamenj, posebno pa vaških cerkev. Prostor ima poljubno obliko: štirjaško ali kvadratno, četverokotno, trikotno, pakrožno ali eliptično, okroglo itd. Hiše so obrnjene proti cesti navadno s končno, toda včasih tudi podolžno stranjo.

Med središnjimi vasmi so najznačilnejše okrogle, ki so nastale marsikje in marsikdaj iz starih obrambnih naselij — gradišč. Namesto poganskega središčnega svetišča stoji zdaj v takšni vasi cerkev.

Staroslovan kot poljedelec je obljubil, ko je došel v novo domovino, najprej tiste kraje, ki so bili že poprej dovolj obdelani. Ker je bilo še v prvih stoletjih po preseljevanju narodov dosti plodne zemlje na uporabo, si jo je naš takratni človek lahko po mili volji izbral. Zato nahajamo najstarejša naselja naših prednikov v rodovitnih kotlinah in na gričevju. Prvotne njive so bile raztresene pač tam, kjer je bilo najugodnejše mesto zanje. Zategadelj so imela slovenska naselja sprva značaj gručastih in raztresenih vasi.

Vedno gostejše naseljevanje slovenske zemlje tako po domačinih kakor delno po tujcih je povzročilo, da so jeli ljudje zemljo razdeljevati bolj smotrno in razumno. Porazdelili so jo v posamezne parcele. Tako so nastale oddeljene njive kakor tudi odmerjeni travniki, pašniki, gozdi ipd. Ko je bila ugodna zemlja že vsa ukoriščena, sta prišla na vrsto krčitev gozdov in goščav in izsuševanje močvirij, da se je dobilo, kolikor le moči, več plodnega polja. Ljudstvo se je pričelo naseljevati tudi v manj dostopnih gorskih in gozdnatih krajih, a polagoma so jele dobivati prav tako vasi vedno večje, določnejše in pravilnejše oblike. Iz večjih vasi so pa nastajali trgi in se porajala mesta.

Na obsežnejših zemljiških kompleksih svobodnjakov in plemičev so se dvignili gosposki dvori. Njihovi gospodarji so oddajali svojo zemljo večkrat podložnikom, ki so jim morali zato plačevati davščine ali pa tlačaniti. Gosposke dvore so nadomeščali izza dvanajstega stoletja utrjeni gradovi. Marsikatera grajska poslopja, sezidana po domače zamišljeni obliki v domači okolici in iz domačega gradiva, so dobila povsem domač izraz. (Sliki 132. in 133.)

Sodobno stavbarstvo

Kakor ustvarjata vsak čas in vsak kraj določen slog, tako je tudi sleherna sodobna kultura izraz svoje dobe. Medtem ko se krajevne in vremenske razmere skoraj nič ne izpreminjajo, poraja življenje nove potrebe in nov družabni red, napredek, higiena in tehnika pa skrbe venomer za najrazličnejše nove izume in umotvore. Vse to prihaja najbolje do smotrnega izraza pri stavbarstvu ali v arhitekturi, ki združuje v sebi istočasno največ kulturnih elementov.

Sedanji socialni red priznava pravico do primernega življenjskega obstanka vsakomur. Zategadelj je le pravično in pravilno, če teži vsaka družina in vsak posameznik za prijetnim in udobnim lastnim domom.

Prizadevanje za zdravje, čistost in snago daje sodobnim zgradbam novo obliko in podobo. Sedanja hiša se odpira bolj in bolj naravi s tem, da dobiva večja okna, višje sobe, sončne terase in zračna dvorišča. Svetloba, sonce, zrak naj prihajajo zadostno v vsa bivališča. Vodovod, hišno kopalnico in vrtni bazen naj uporabljajo ljudje udobno in prijetno za negovanje telesa. Vsakovrstna izolacija vlage, mraza in vročine pospešuje zdravo bivanje v suhi hiši. Vsi nepotrebni in dragi arhitektonski nastavki, zidci in profili se opuščajo, stene pa so, kolikor mogoče, gladke, da se ne moreta nabirati na njih prah in nesnaga.

Napredek tehnike nudi, razen higienskih naprav, še mnoge druge ugodnosti in udobnosti. Električna brezhibno in dobro razsvetljuje, segreva likalnik, daje tok za radio, kuhalnik in čistilce ter prihaja povrhu prav še za najraznovrstnejše druge reči. Velik tehnični napredek v stavbarstvu nudi železobetonske preklade, a za trpežne stropne odprtine se uporabljajo železobetonske preklade, a za trpežne stropne,

varne pred ognjem, železobetonske plošče. Za hišne temelje odnosno kletno zidovje in druga podzemeljska dela pa je od dne do dne važnejši predvsem beton. Kamnitne, lesene in ilovnate stene izpodriva skoraj že povsod cenena, suha in prikladna opeka.

Nove stavbe so smiselno in praktično razdeljene tako, da ustrezajo svojemu namenu vsi njihovi prostori, ki so organski zvezani v celoto. Oblike so jasne, logične in zale. Posamezni hišni arhitektonski elementi so ubrano sestavljeni in združeni v skladno enotnost, ki se lepo ujema tudi z okolico. Nove tehnične konstrukcije z novim gradivom vred so dale tudi nove estetske vidike s svojimi razmerami in oblikami in svojo lepoto.

Slovensko stavbarstvo, posebno mestno, je že toliko napredovalo, da lahko koraka sporedno s splošno svetovno arhitekturo. Slovenci smo ukoristili nove pridobitve tako, da si že moremo zgraditi lep in udoben dom. Vendar moramo gledati na to, da ne posnemamo kar po sili tujih oblik in motivov, ki ne ustrezajo našim potrebam in naši estetiki, ter posebno paziti, da ohranimo vsaj pri podeželski odnosno kmečki hiši toplo domačnost, zunanjo estetiko in prostornost, ki so lastne našim starim domovom. Slovenski dom naj bo še nadalje najlepše povezan z našo pokrajino in našim življenjem. Kulturni napredek naj pospešuje, da na eni strani slabe zastarelosti domačih naprav opuščamo, na drugi strani pa posamezne reči zboljšujemo v sodobnem duhu. V tem pogledu je pisal o asanaciji naselij dr. Ivo Pirc, ravnatelj Higienskega zavoda v Ljubljani.

Bistveni nedostatki starih kmečkih hiš so tile: Nekateri prostori so pretesni in premalo zračni. Za večjo družino nedostaja posameznih sob odnosno spalnic. Glavno sobo (»hišo«) ogreva ogromna in okorna krušna peč, ki zavzema precej prostora, toda je za segrevanje ni moči nikdar dovolj umno ukoriščati. Nasprotno pa ni v stranskih sobah največkrat niti navadne peči. Majhna okna dajo pičlo svetlobo, slaba ventilacija in nizek strop pa bore malo svežega zraka. Neizolirano zidovje, neizolirana tla in slaba kanalizacija povzročajo vlago ter kužijo zrak. Kuhinja, ki je marsikje hkrati veža s kamnitnim tlakom in še nima štedilnika, nikakor ne ustreza niti sodobni higieni niti dandanašnjim potrebam.

Zunaj zakriva hišo marsikdaj visoko in gosto drevje, ki ne dopušča sonca in zraka k njej, tako da postane kar hladna in mračna. Hiša stoji čestokrat tudi na neugodnem kraju, t. j. preveč blizu prašne ceste, na močvirnatem kraju, na senčnem pobočju, nasproti gnojišču itd.

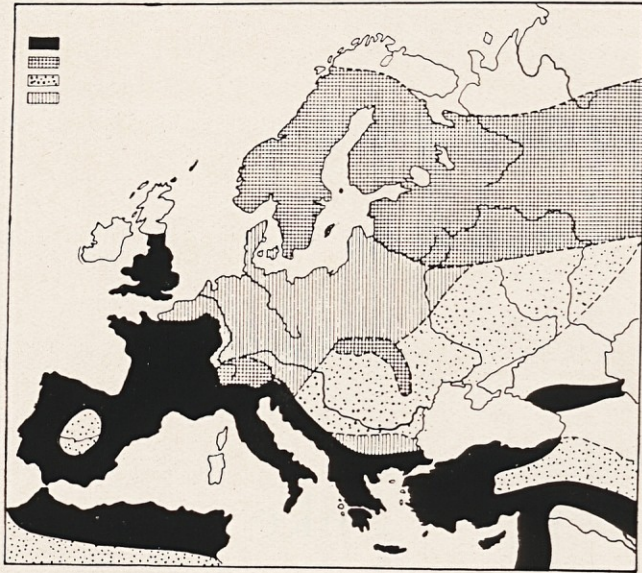
Pri novejših hišah se polagoma odpravljajo stari nedostatki. S tem postaja bivanje v njih udobno in zdravo. Podkletene hiše imajo na vrhu suhe sobe, v kletih pa postranske prostore, kakor shrambe, pralnice in drvarnice, da ni treba okoli njih postavljati zanje posebnih stavb. Kolikor podkletje popolnoma ne izolira potrebnih hišnih delov, se uporabljajo za to različne vodoravne in navpične izolacije. Greznice v zemlji so betonske, vodotesne, dobro pokrite in ločene od hišnega zidovja. Stranišča, ki so v hiši sami, imajo ventilacijo in vse potrebno za izpiranje z vodo, hišne strehe pa žlebove in odpadne cevi. Po kanalu odteka strešna in notranjehišna voda daleč proč od stavbe, tako da je hiša zmeraj na suhem. Pred hišnimi vrati je prag iz kamna ali betona, na njem pa strgalo za odstranjevanje nesnage s čevljev. Okna so večja in dvojna ter se odpirajo navznoter.

V hiši obilnejše družine je več spalnic, kar koristi tako vzgojnemu kakor zdravstvenemu namenu. Prostorna veža ima lesen pod ter ublažuje zunanje in sobne toplotne razlike. Iz veže se hodi v posamezne prostore in iz nje drže tudi stopnice v klet in zgornje prostore. Kuhinja s sodobnim štedilnikom ni velika, ker se porablja čedalje bolj samo za kuho. Poleg nje se nahaja zračna in priročna jedilna shrambica, da ni treba vedno hoditi v klet po to ali ono malenkost. Glavna soba (»hiša«) je zgolj še soba, v kateri ljudje prebivajo podnevi, jedo in sprejemajo obiske, medtem ko počivajo v posebnih spalnica. (Sliki 142. in 143.) Ako ni moči v hišo napeljati vodovoda, se napravi pri njej vodnjak po sodobnih higienskih pravilih. (Slika 148.)

Mnogostranska uporabljivost kmečke peči se manjša. Peč ni več tako obsežna, kakor je bila nekda. Zavzema namreč le še toliko hišnega prostora, kolikor je neogibno potrebno. Pri njej se odpravljajo obešalniki za sušenje, podpečki, zapečki in ležišča za ljudi in

živali, kar vse je poprej kvarno vplivalo na zdravje. Oken ima hiša manj, so pa zato večja. Tako se povečajo ploskve sten ter se ob njih laže razvršča pohištvo. Na okna ne postavljamo preveč in prevelikih cvetlic, pred nje pa tudi ne dajemo obsežnih zastorov, ki bi ovirali dostop zraku in soncu. Na stene obešamo vedno manj natisnjenih slik tujega izvora, katerih mesta zavzemajo bolj in bolj lepe kopije ali pa izvirniki domačih umetnikov. Tako postaja naš prostorni, suhi, svetli, zračni in zdravi dom od dne do dne bolj udoben, prijazen in priljubljen. Razni načrti in razne fotografije (slike 142. do 165.) nudijo nekoliko primerov, kako skušajo posamezniki graditi sodobne stavbe, da bi čimbolj ustrezale modernemu napredku in slovenskemu slogu.

Slike

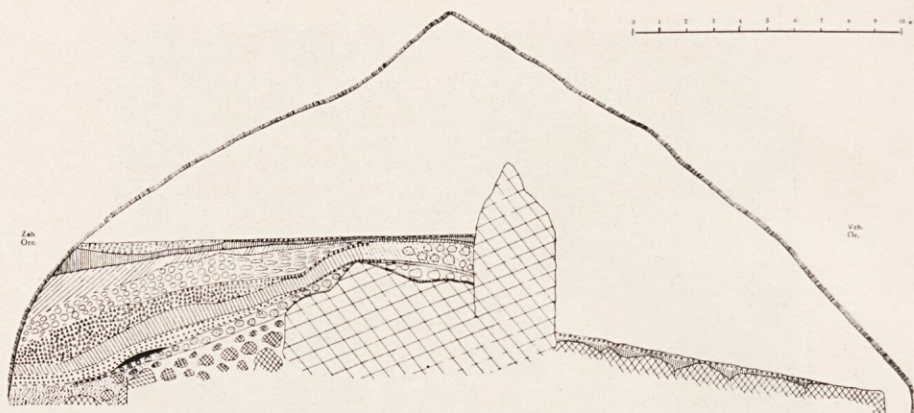

Slika 1. Različno stavbeno gradivo v posameznih delih Evrope.
(Helbok.)

Črno je kamen, križasto pisano (karirano) les, pikčasto zemlja,
pokončno črtkano predalčje.

Slika 2. Različne oblike (tipi) hiš v Srednji Evropi.
(Wasmuths »Lexikon der Baukunst«.)

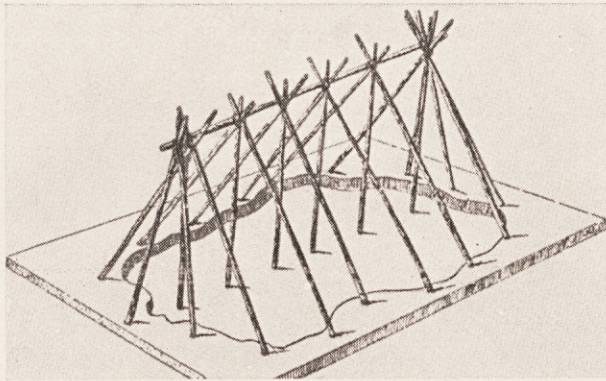
Slika 5. Prečni presek Potočke zijalke 16 m od vhoda, kjer so bile najdene sledi človeškega bivališča iz starejše kamene dobe.

(Brodar, »Etnolog«, VIII. in IX.)

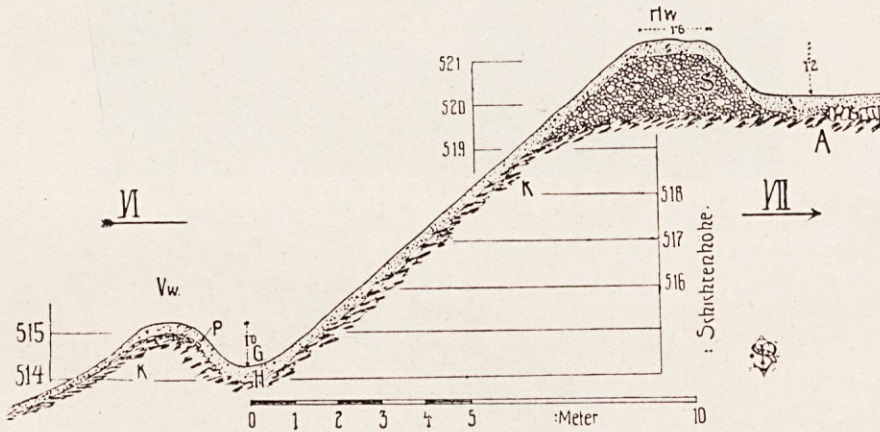

Slika 4. Mostiščarske stavbe na Ljubljanskem barju iz mlajše kamene dobe.

(Po rekonstrukciji v Narodnem muzeju v Ljubljani.)

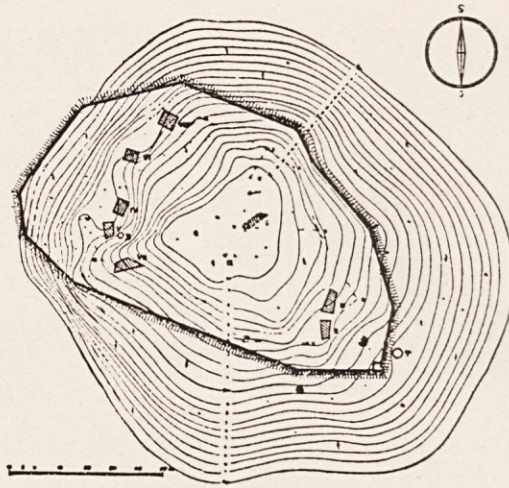

Slika 5. Rekonstrukcija jamskega bivališča s šotorsko streho pri ljudeh s kulturo trakaste keramike iz mlajše kamene in bronaste dobe.
(Lechler.)

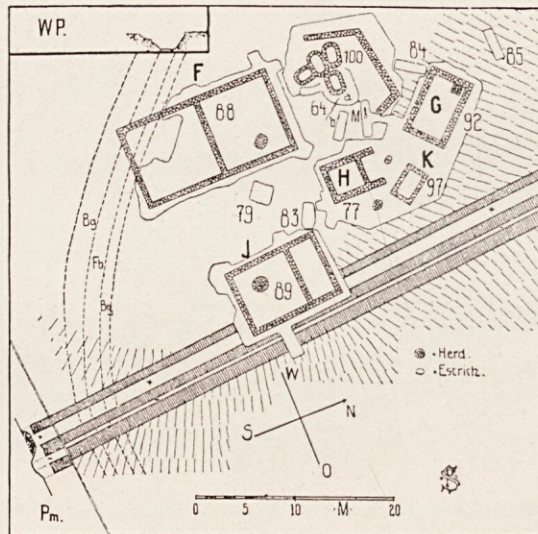

Slika 6. Prerez utrjenega pobočja gradišča Puščave pri Slovenski Bistrici.
(Schmid.)

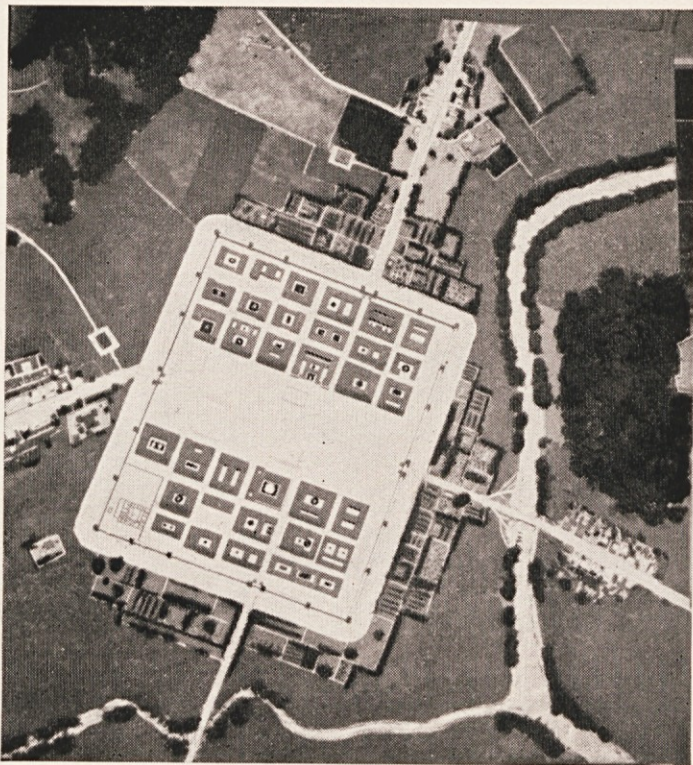
Vw je sprednji, Hw pa glavni nasip, G je jarek, A pa tlakovani vrh.

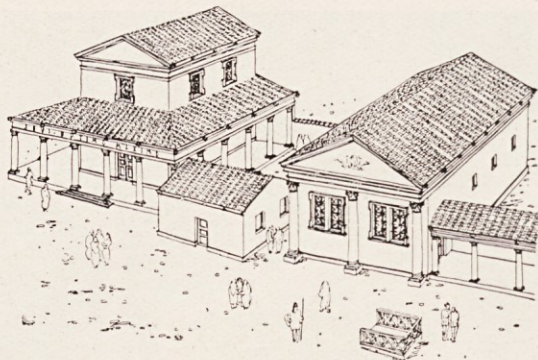
Slika 7. Legopis Ajdovskega gradca v Bohinju, gradišča iz petega stoletja pr. Kr. in iz rimske dobe.
(»Slovenec« dne 22. avgusta 1937.)

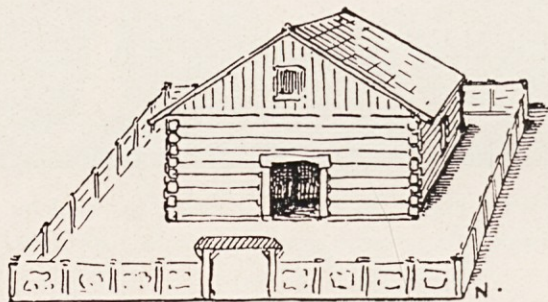
Slika 8. Tloris dela ilirsko-keltskega gradišča Poštele pri Mariboru.
(Schmid.)

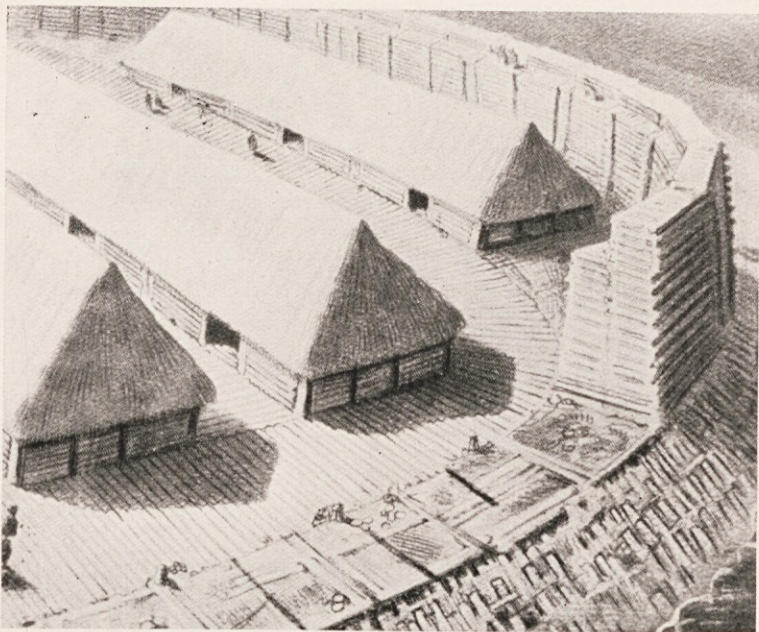
Slika 9. Pogled na Emono iz zraka (po modelu).
(*»Kronika slovenskih mest«, letnik IV., stran 90.*)

Slika 10. Rimsko mesto Poetovio. Idealni pogled na forum.
 (»Časopis za zgodovino in narodopisje«, letnik 1935., Schmid.)

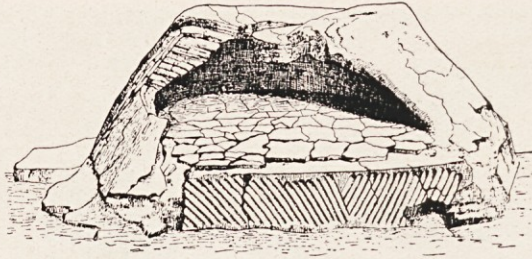

Slika 11. Rekonstrukcija staroslovanskega svetišča v mestu Arkoni
 na otoku Rujani.
 (Niederle.)

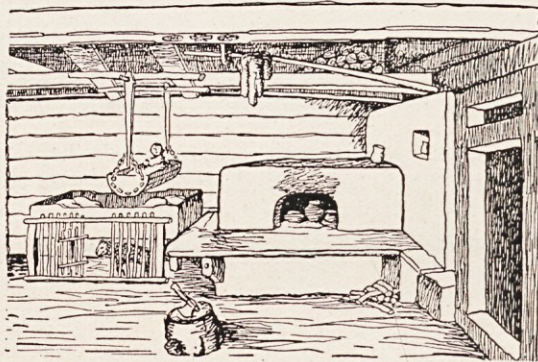

Slika 12. Rekonstrukcija utrjenega severnoilirskega naselja
v močvirnatem kraju na zahodnem Poljskem, kjer je zdaj v bližini
vas Biskupin. Okoli leta 600. pr. Kr.

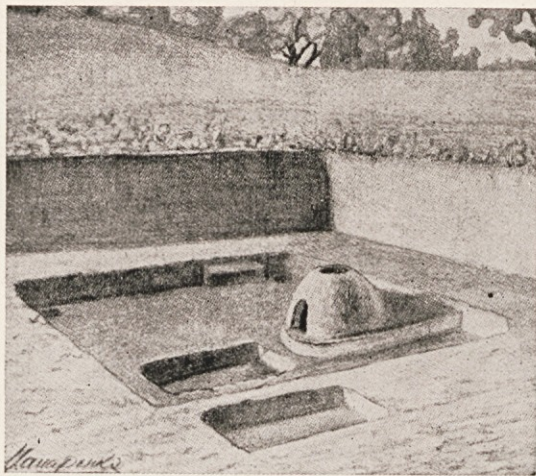
(»*Illustrierte Zeitung*« dne 11. novembra 1937.)

Slika 15. Peč iz bronaste dobe, izkopana v Vinči pri Beogradu.
(Vasić.)

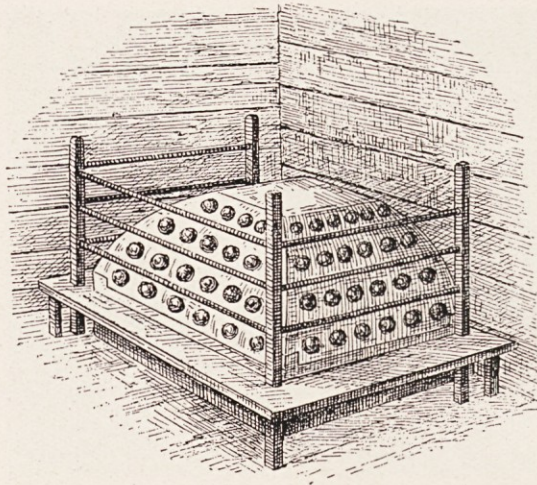
Slika 14. Podkarpatska ruska »hiša« s pečjo, ki se kuri še v sobi.
(Kožmínová.)

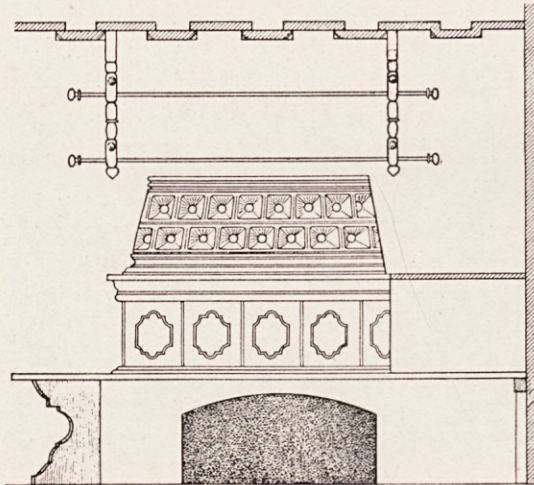
Slika 15. Umetna jama s pečjo v sredini, odkrita v staroslovanskem bivališču.
(Niederle.)

Slika 16. Planšarska koč na Gorenjskem.
(»Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«,
knjiga Kärnten und Krain.)

Slika 17. Lončena peč s klopjo in ograjo. Njen začetni razvoj.
(Meringer.)

Slika 18. Gorenjska kmečka peč iz modnic in lončnic
na zidanem podstavku.
(Sič.)

Slika 19. Sodobna sobna peč v leseni planinski koči na Pokljuki.

Slika 20. Gorenjska kmečka kuhinja.
(Narisal Jože Karlovšek.)

Slika 21. Dolenjska kmečka kuhinja.
(Narisal Jože Karlovšek.)

Slika 22. Gorenjska kmečka kuhinja s posebnim ognjiščem.
(Narisal Maksim Gaspari.)

Slika 23. Beneška slovenska kuhinja z visokim ognjiščem.
(»Ilustrirani Slovenec«, letnik 1932.)

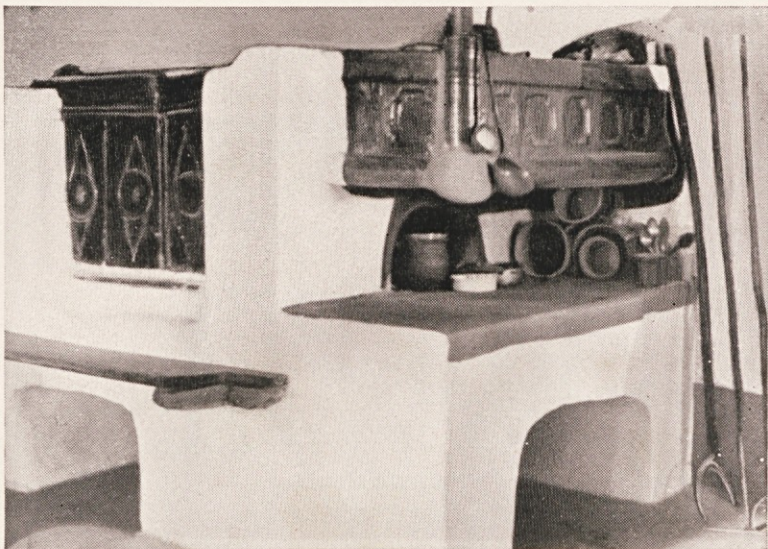
Slika 24. Nizko ognjišče v beneški slovenski kuhinji.
(»Ilustrirani Slovenec«, letnik 1931.)

Slika 25. Kmečka peč, ki se kuri še v »hiši«, v Kapelah pri Brežicah.

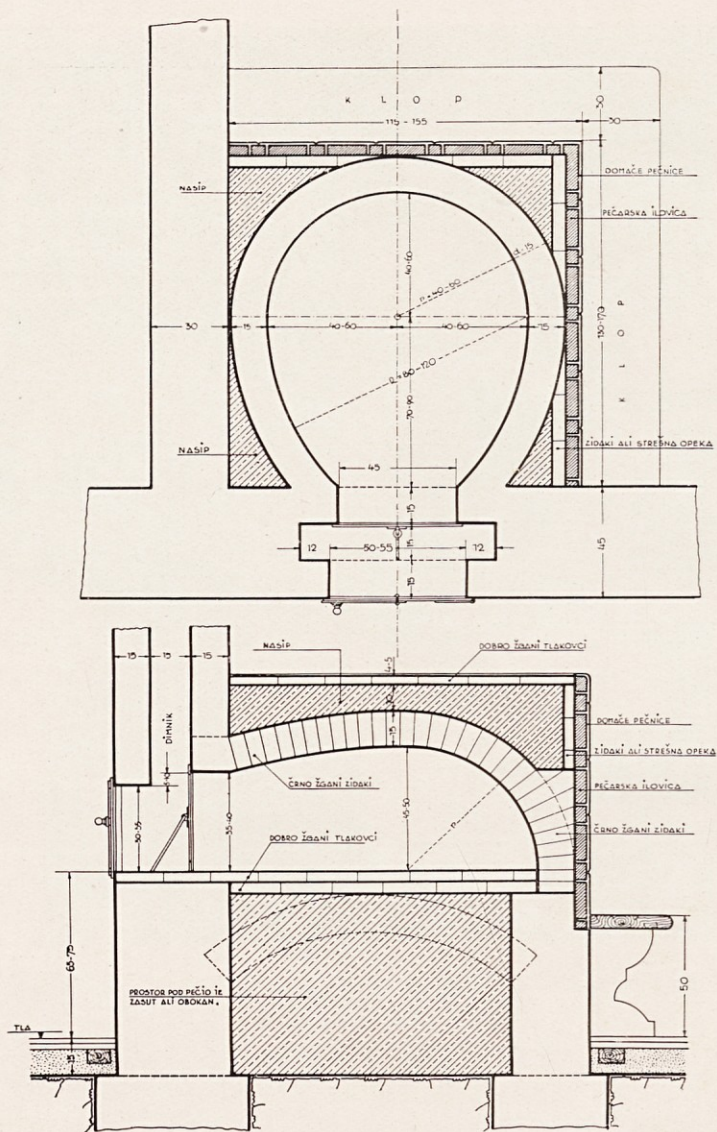
Hiša je iz leta 1825.

(Fotografiral Drago Vukšinič.)

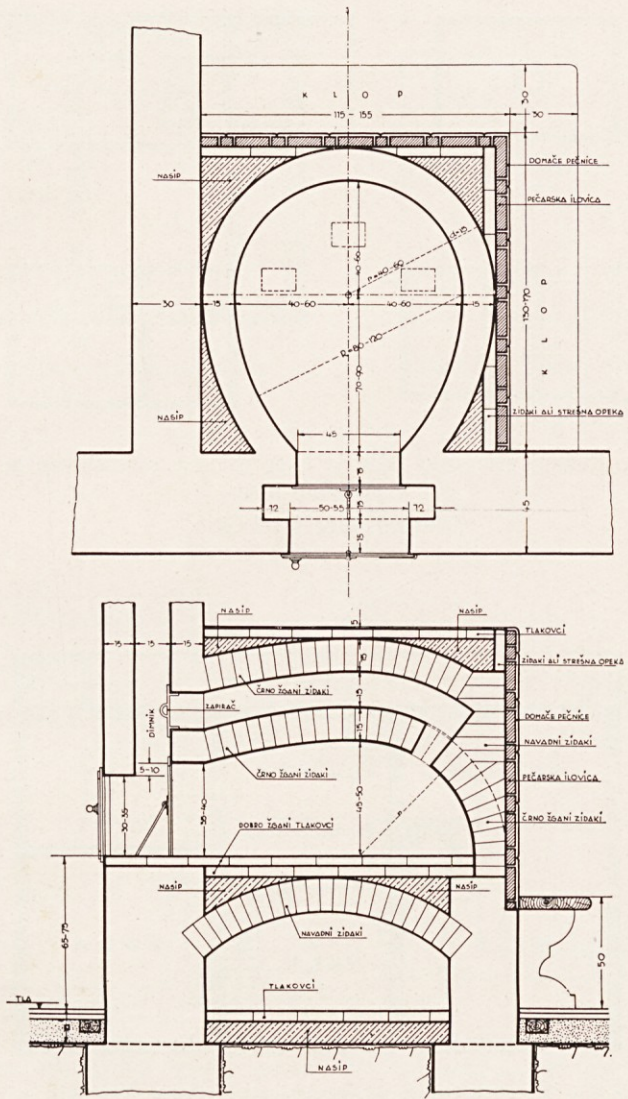

Slika 26. Kmečka peč, ki se kuri še v »hiši«, v Selah pri Brežicah.
Hiša je iz leta 1819.

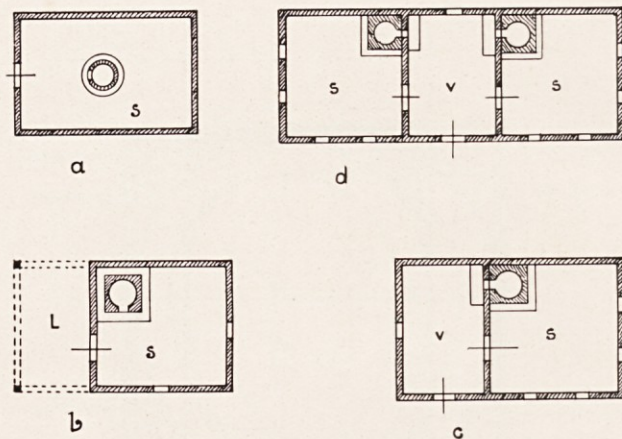
(Fotografiral Drago Vukšinič.)

Slika 27. Načrt za kmečko peč z enim obokom.
 (Narisal stavbenik Angelo Battelino.)

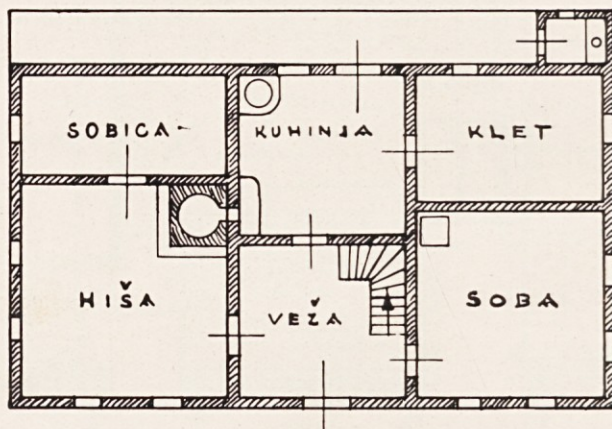

Slika 28. Načrt za kmečko peč z dvojnimi obokoma in podpečkom.
 (Narisal staobnik Angelo Battelino.)

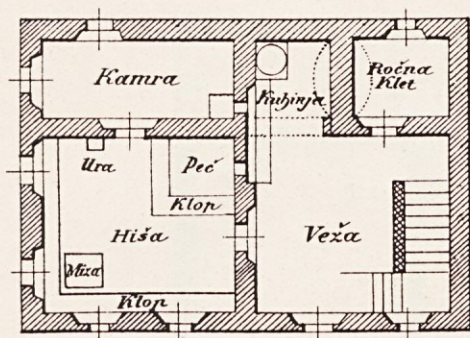
Slika 29. Razvoj slovenske hiše iz enoprostorne staroslovanske stavbe v trodelno hišo.

(Narisa! Jože Karlovšek.)

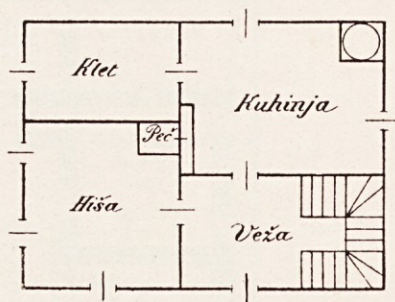

Slika 30. Splošen (srednjeslovenski) tloris kmečkih hiš z vsemi navadnimi prostori.

(Narisa! Jože Karlovšek.)

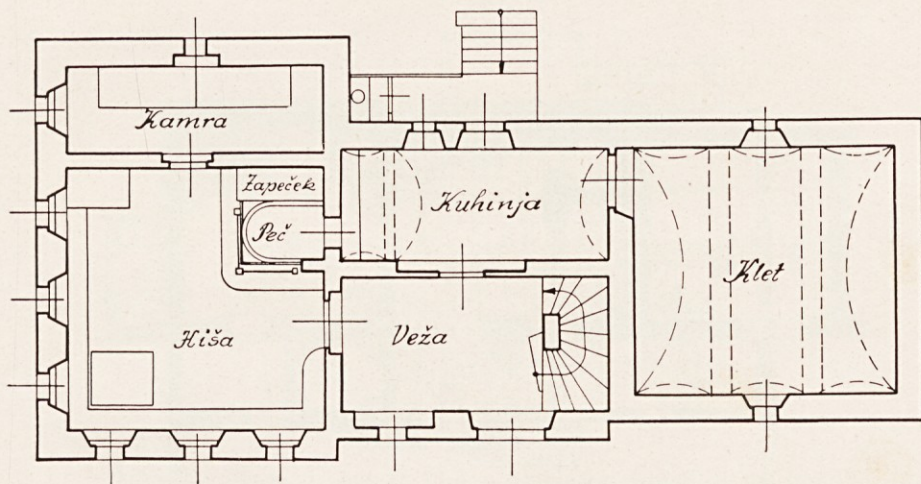

Slika 31. Tloris gorenjske hiše
v Stari Loki.

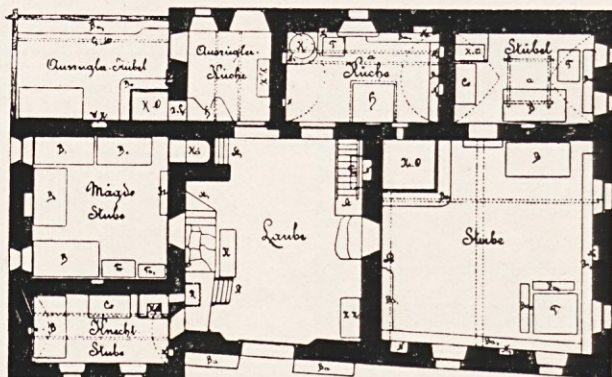

Slika 32. Tloris gorenjske hiše
v Škofji Loki.

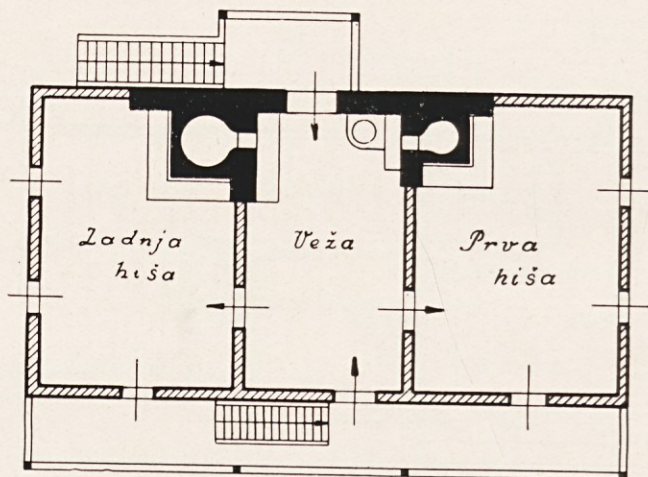
(Po Albertu Siču.)

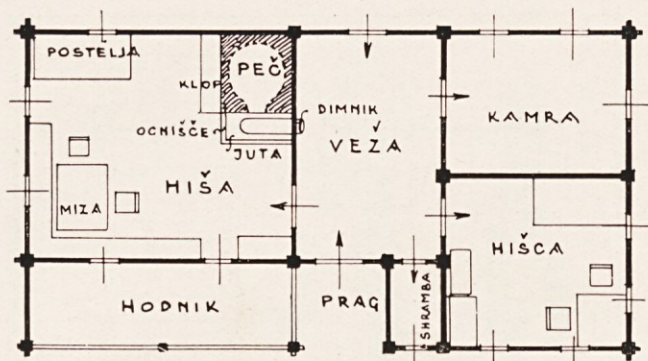
Slika 33. Tloris hiše z letnico 1717 v Preski pri Medvodah.
(Tehnični oddelek banske uprave dravske banovine v Ljubljani.)

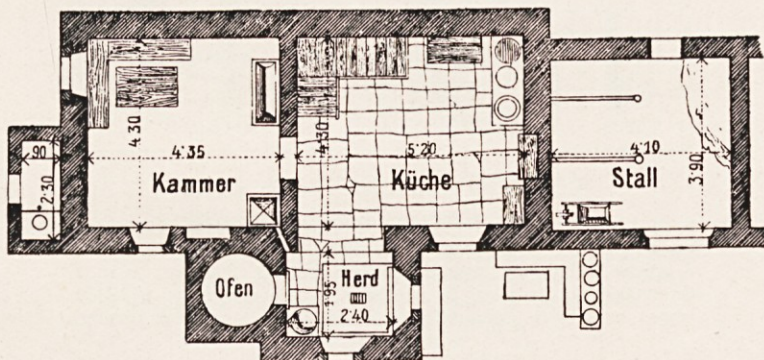
Slika 34. Tloris koroške hiše z letnico 1576 v Goričah
v Ziljski dolini.
(Bünker.)

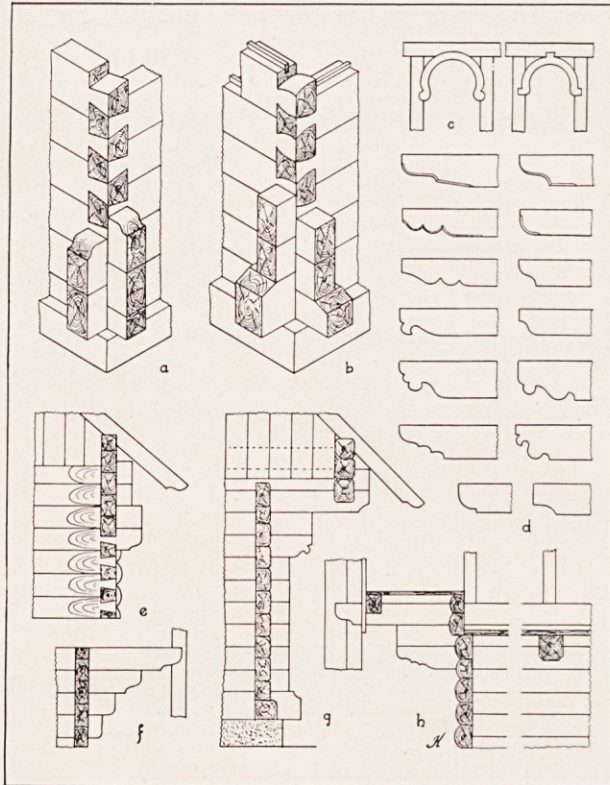
Slika 35. Vrhnji stanovanjski prostori pri nadstropni
belokranjski hiši.
(Po drju. S. Vurniku.)

Slika 36. Tloris dimnice v Kapelah pri Brežicah.
 Hišna peč se ne kuri v veži, temveč v »hiši«.
 Hiša ima letnico 1825.
 (Narisal Jože Karlovšek.)

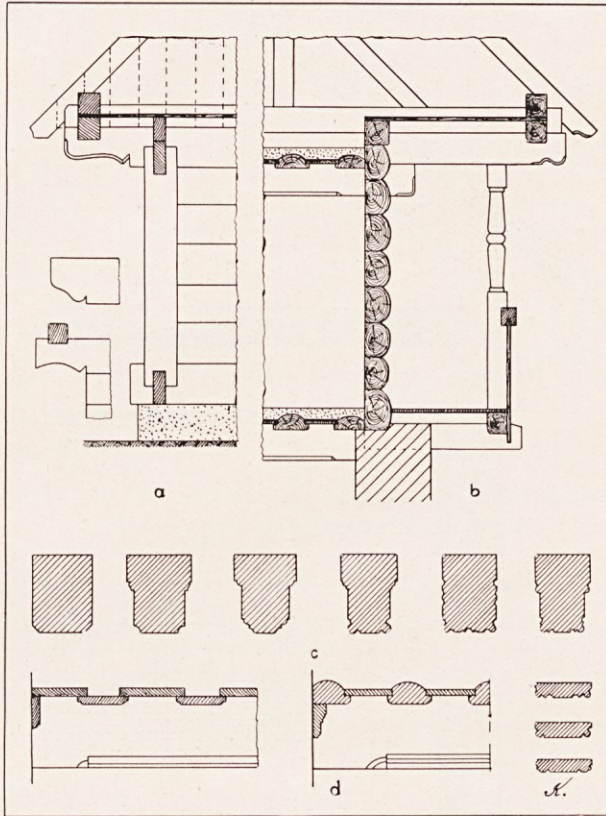
Slika 37. Tloris primorske hiše v Spodnjem Kobjdiju pri Sežani.
 (»Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn.«)

Slika 38. Podrobnosti lesenih stavb.

a in b spodnja vogala hiše s kladnimi stenami, vezanimi na rogle, ali s spodnjim oklepjem; c vhoda na kozolec; d glave špirovcev, leg in raznih drugih tramov; e in f gorenje oklepje sten iz platičev in porezancev; g hišni vogal z naprej pomaknjenim ostrešjem; h prerez končne stene pri stropu.

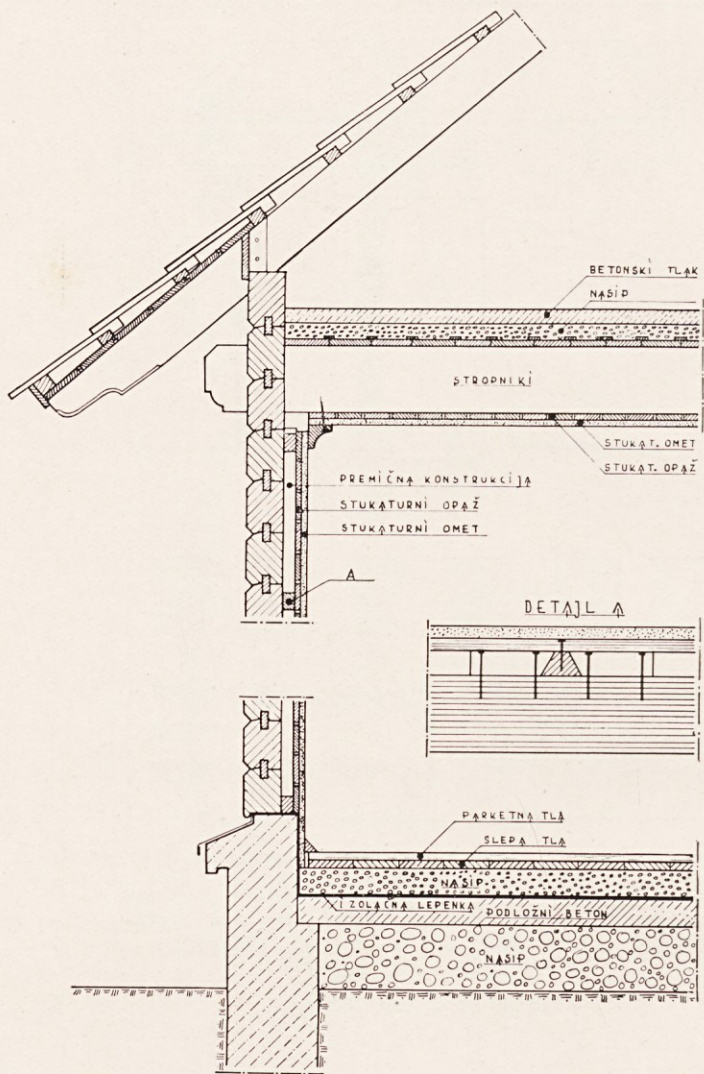
(Narisal Jože Karlovšek.)

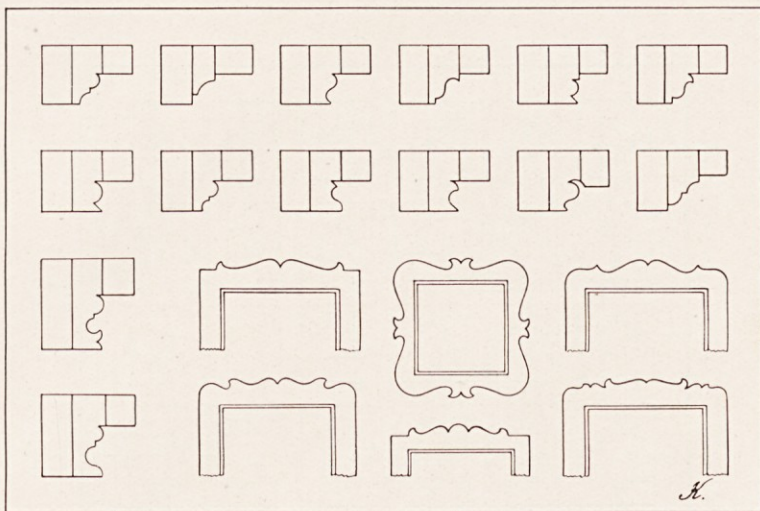
Slika 59. Podrobnosti lesenih stavb.

a vogal vzhodnoslovenske hiše s pokončnim stebrom (žlebičem) in vodoravnimi ploščatimi bruni; b prerez hodnika pri gorenjski hiši; c prerezi stropnikov; d stropnika s stropnicami.

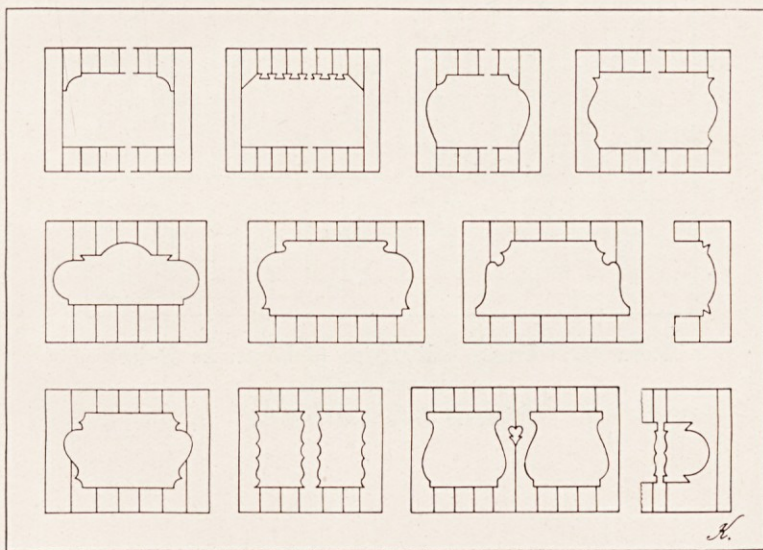
(Narisał Jože Karlovšek.)

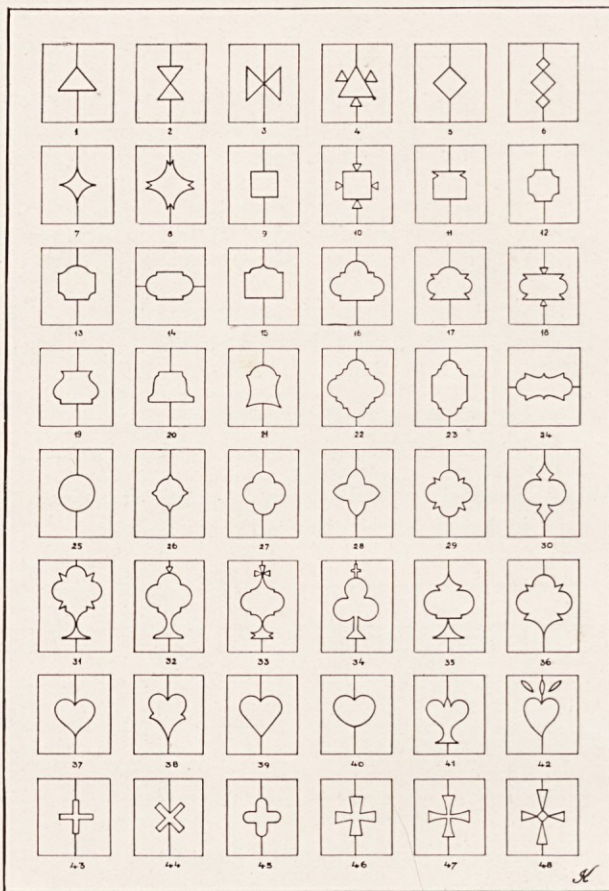
Slika 40. Sodobna konstrukcija lesene kladne stene.
(Narisal stabbenik in tesarski mojster Karel Kavka.)

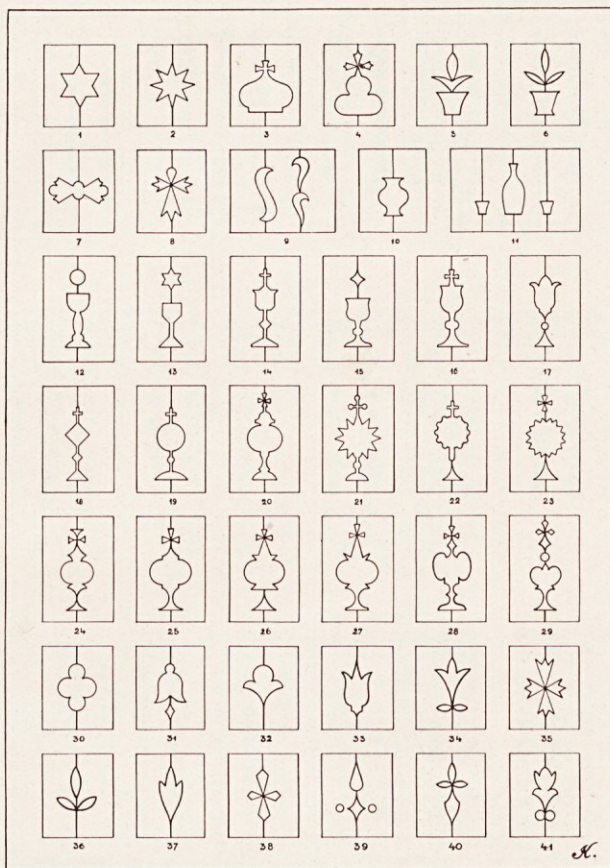
Slika 41. Spodnji okrasni odstavki opažev gorenjskih hiš
in leseni okviri oken v brežiški okolici.

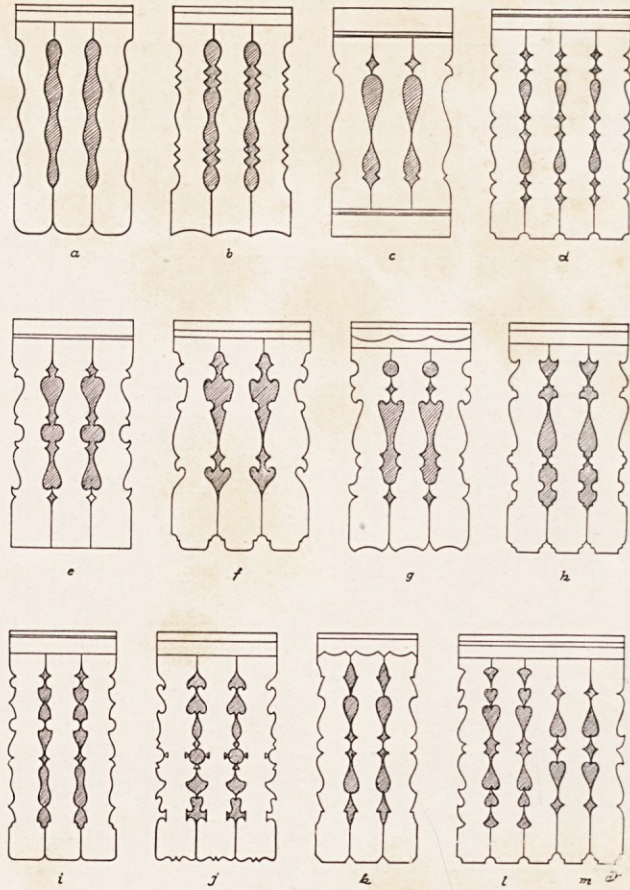
Slika 42. Velike line v čelnih lesenih stenah.
(Oboje narisal po Sičevi in lastni zbirki Jože Karlovšek.)

Slika 43. Ukrasne odprtine (dekorativne linice)
v lesenih opažih.
(Narisal Jože Karlovšek.)

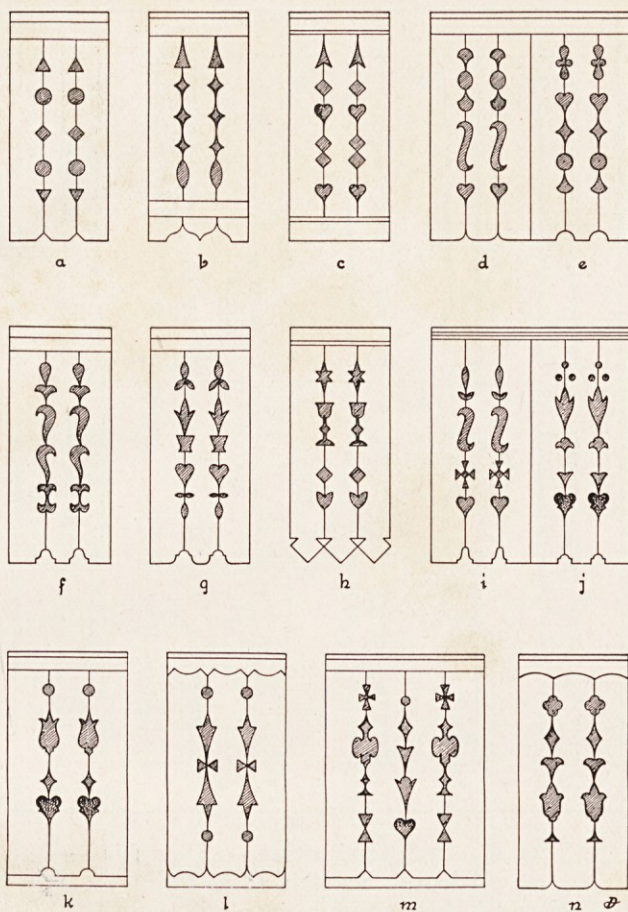

Slika 44. Ukrasne odprtine (dekorativne linice)
v lesenih opažih.
(Narisal Jože Karlovšek.)

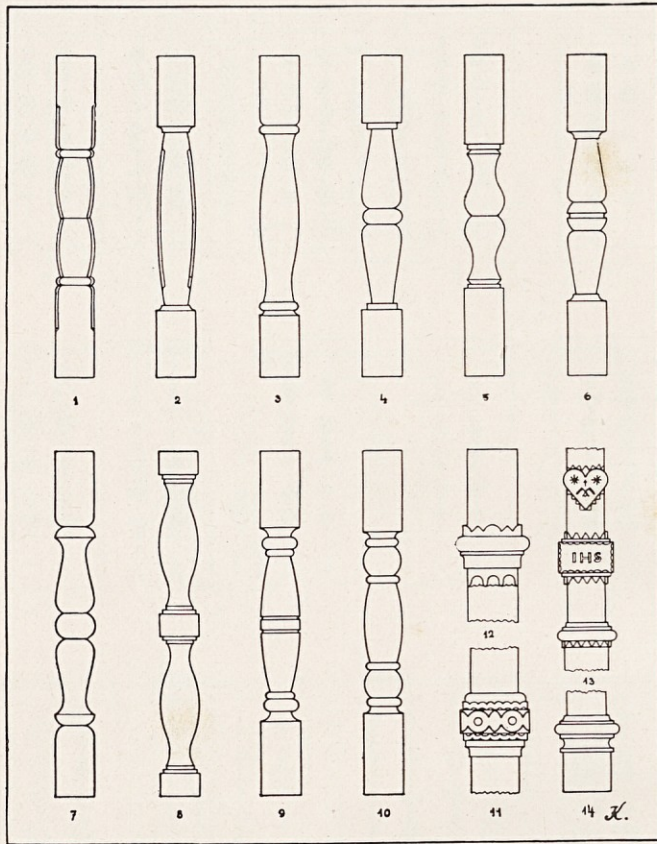
Slika 45. Ograje lesenih hodnikov s profiliranimi deščicami
v obliki stebričkov.

(Narisal F. Dobnik po zbirki J. Karlovška.)

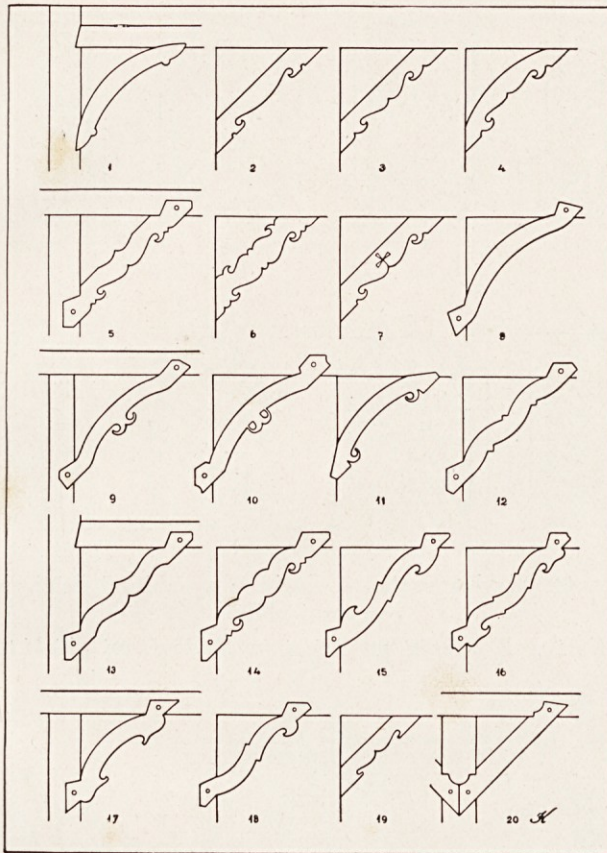

Slika 46. Ograje lesenih hodnikov, okrašene z izžaganimi motivi med dvema deskama.

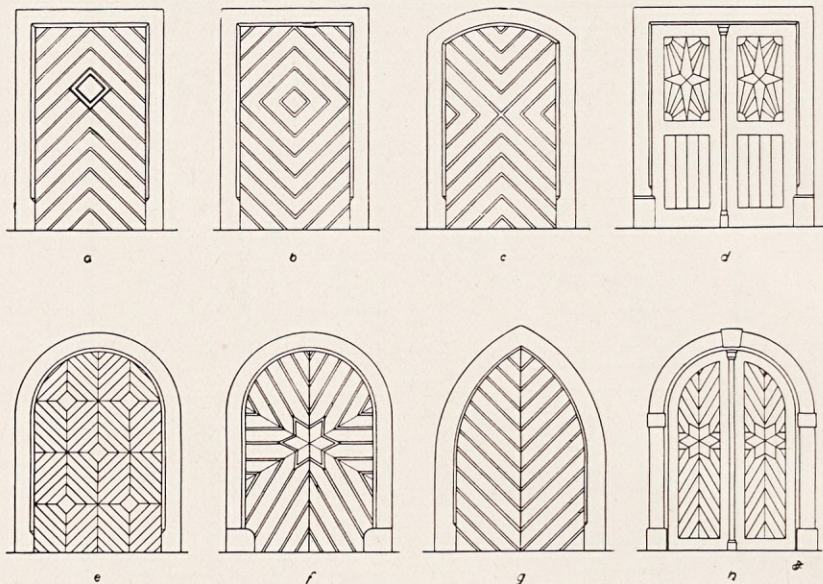
(Narisal F. Dobnik po zbirki J. Karlovska.)

Slika 47. Profilirani stebri — »zavrčki« —
 pri lesenih hodnikih (1 do 10) in
 okrašeni stebri poljskih znamenj (11 do 14).
 (Narisał Jože Karlovšek.)

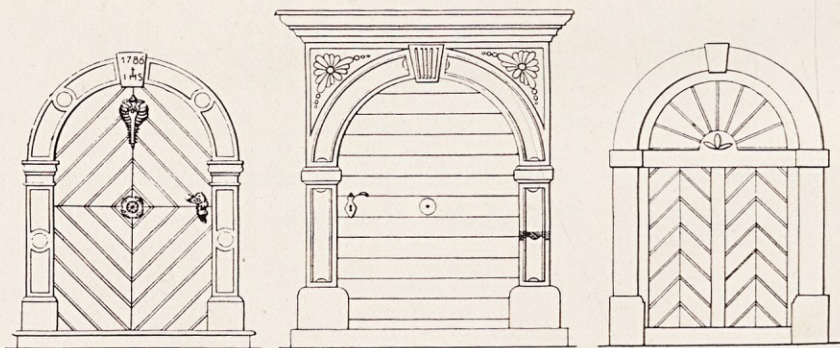

Slika 48. Opore — »roke« — pri kozolcih, zlasti v celjski okolici.
 (Narisal Jože Karlovšek.)

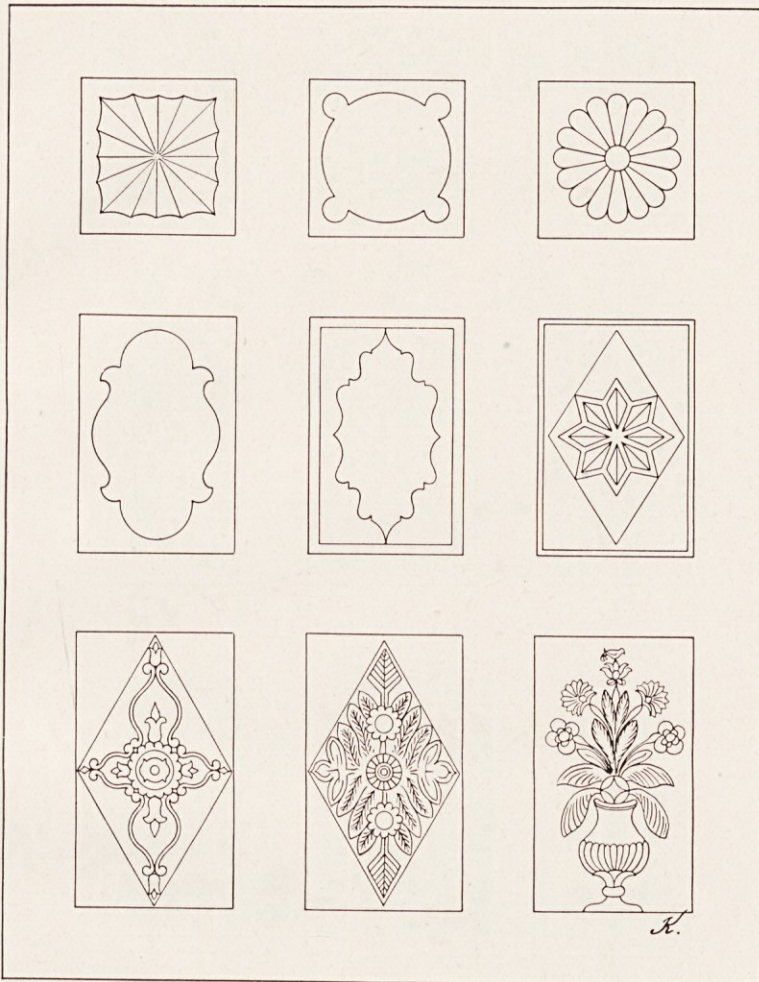
Slika 49. Vhodna vrata — »duri« — z nabitimi deščicami
v okrasni obliki.

(Narisal F. Dobnik po Sičevi in Karlovškovi zbirki.)

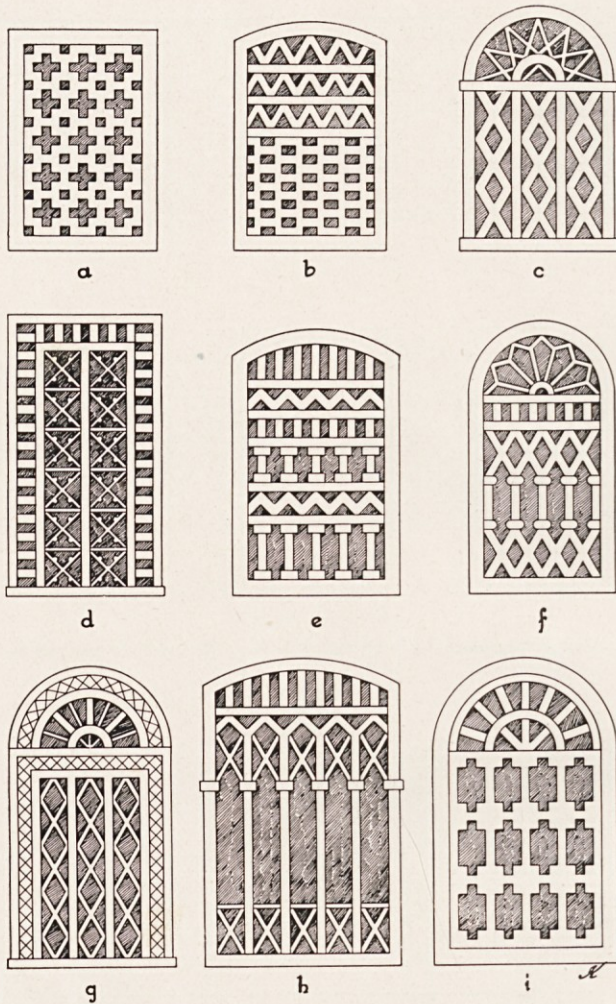

Slika 50. Vhodi z ukrasnimi kamnitimi okviri.

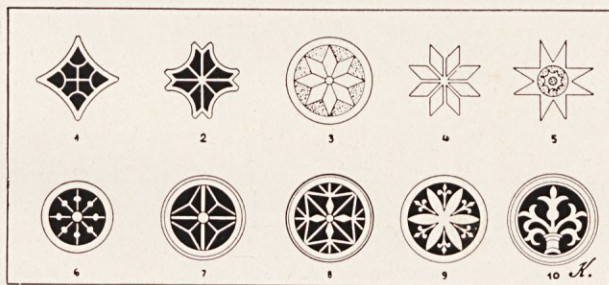
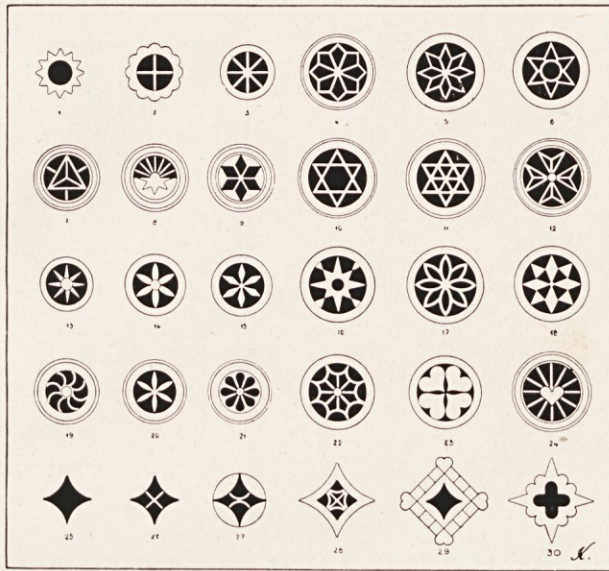
(Po Albertu Siču.)

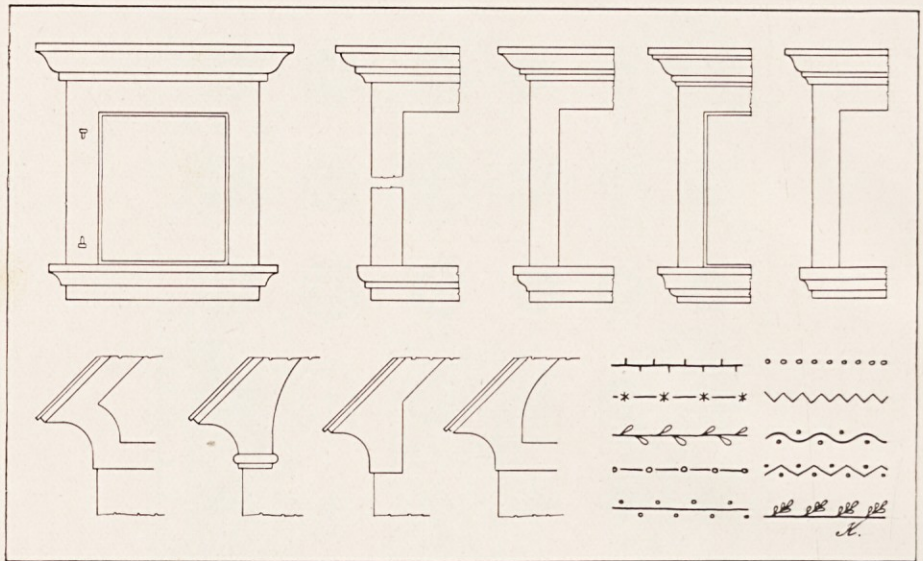
Slika 51. Okrašena polnila — »table« — na vhodnih vratih.
 (Narisal Jože Karlovšek.)

Slika 52. Okenske mreže iz opeke pri gospodarskih poslopijih, zlasti v celjski okolici.
 (Narisał Jože Karlovšek.)

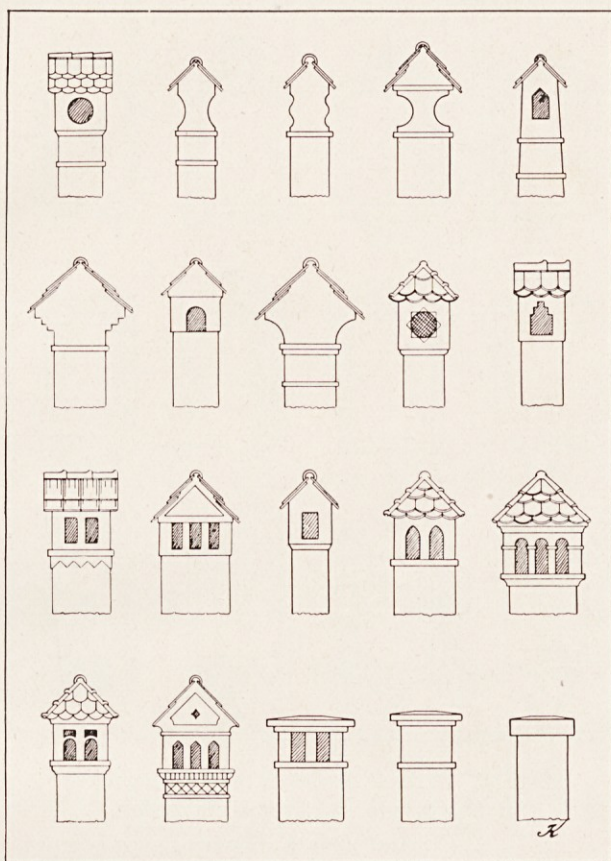

Sliki 55. in 54. Odprtinice (linice), okrogle in drugačnih oblik,
v zidanih čelnih stenah.
(Narisal Jože Karlošek.)

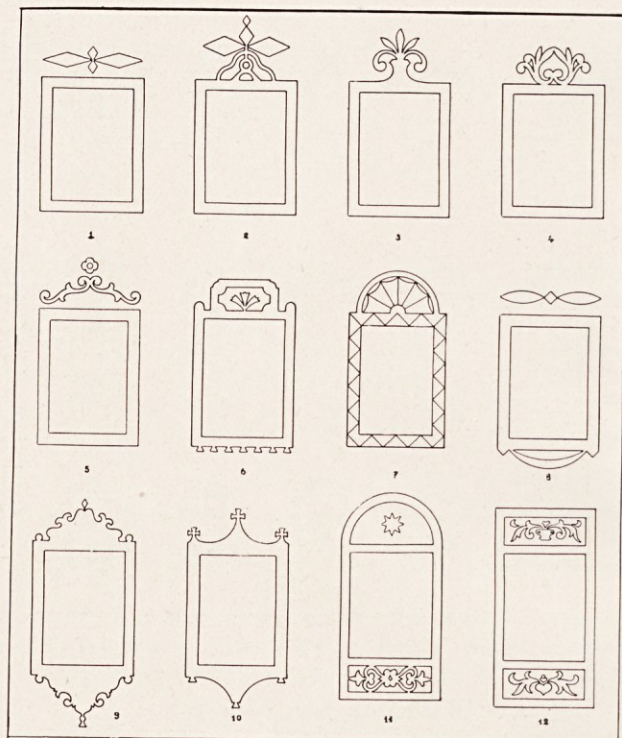

Slika 55. Kamnitni ukrašeni okenski okviri — »oknjaki«,
 strešni napušči — »fabijoni« in slikani okraski na lesenih
 vzhodnoslovenskih hišah, posebno na stikih brun.

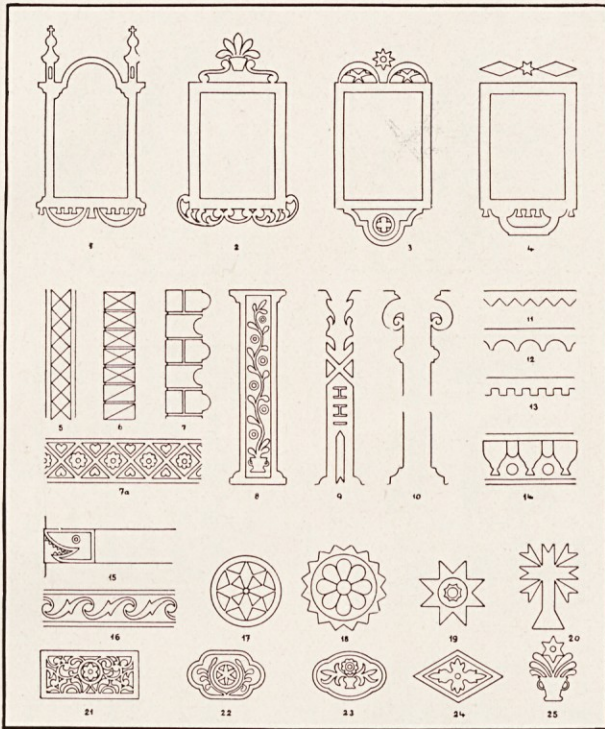
(Narisał Jože Karlovšek.)

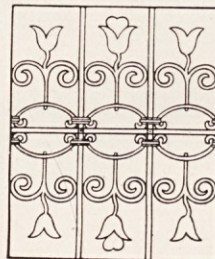
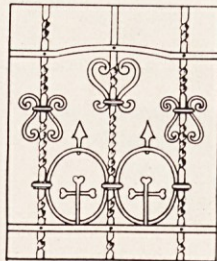
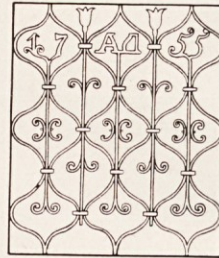
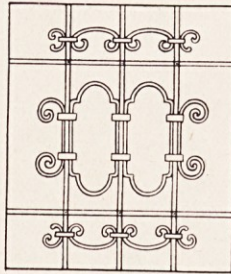
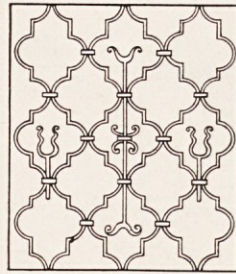
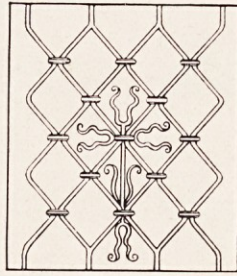
Slika 56. Strešne glave na hišnih dimnikih.
 (Narisał Jože Karlovšek.)

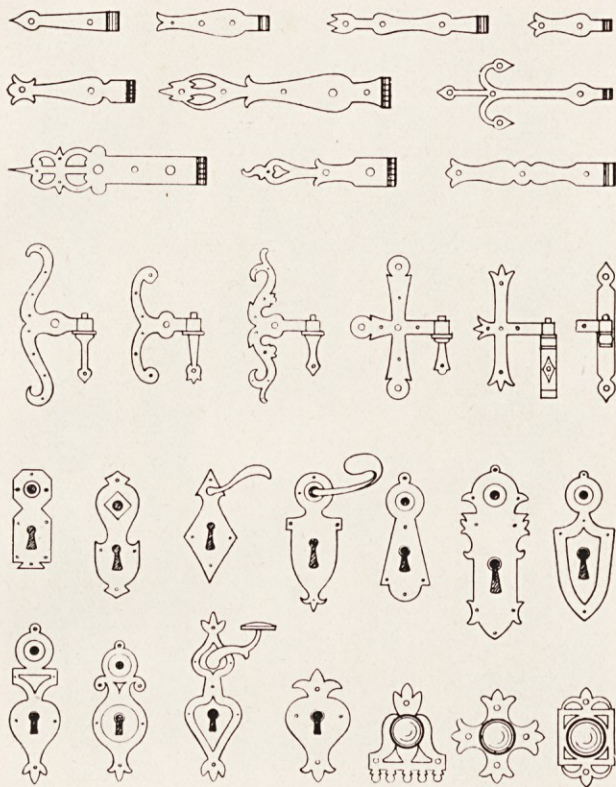
Slika 57. Okrasni okviri iz ometa krog oken
in božjih odnosno svetniških podob.
(Narisal Jože Karlovšek.)

Slika 58. Okrasni okviri krog oken in božjih
odnosno svetniških podob kakor tudi različni drugi
fasadni okraski — vse iz ometa.
(Narisal Jože Karlovšek.)

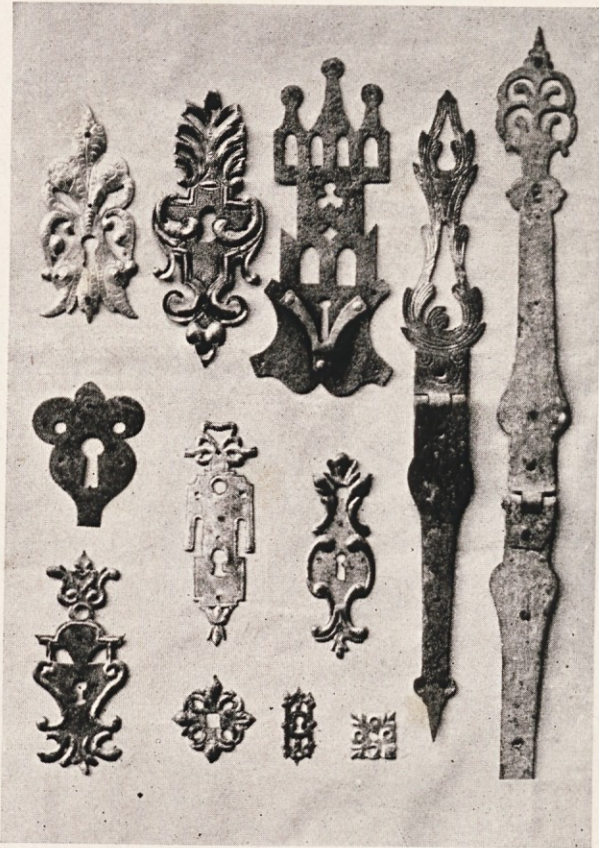
Slika 59. Okenske mreže iz kovanega železa
na Gorenjskem.
(Po Albertu Siču.)

Slika 60. Okovje za skrinje in vrata.

V prvih štirih vrstah razna nasadila — »petlje«,
potem ščitki, naposled tri rozete.

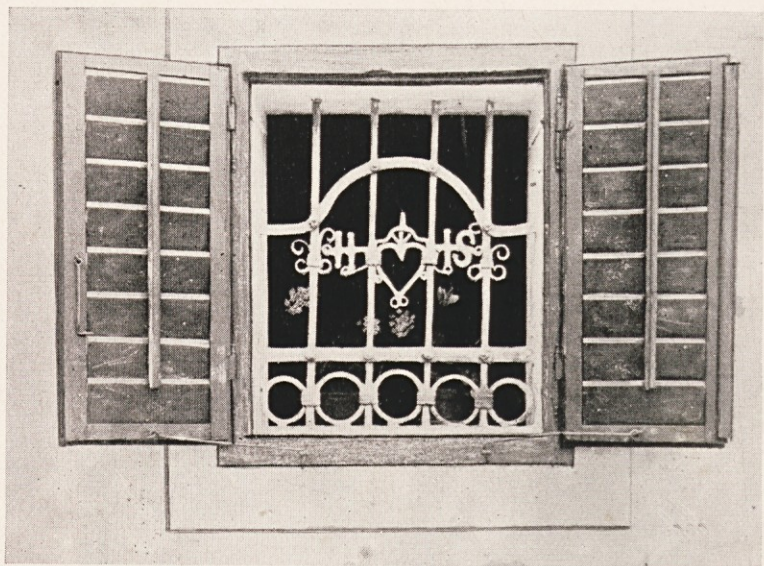
(Narisal Jože Karlovšek.)

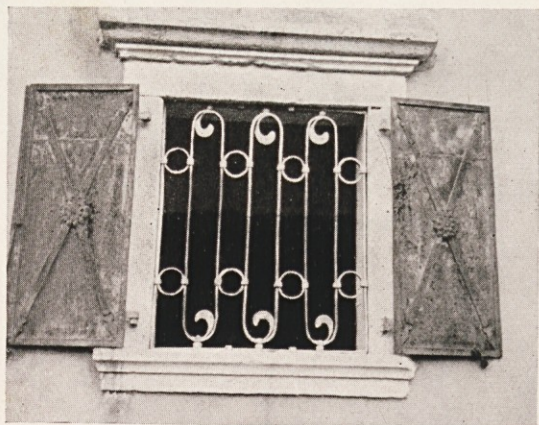
Slika 61. Razno okovje v Sadnikarjevi zbirki v Kamniku.
(Fotografiral Franc Aparnik.)

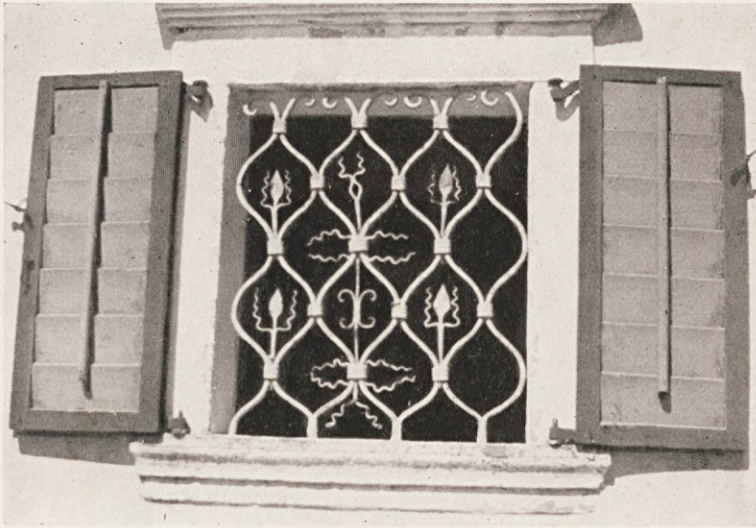
Slika 62. Razno okovje v Sadnikarjevi zbirki v Kamniku.
(Fotografiral Franc Aparnik.)

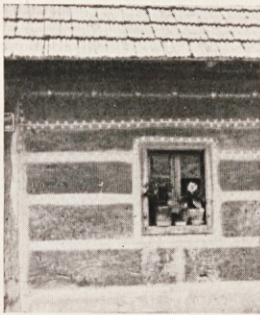
Slika 65. Okno z omrežjem iz leta 1845. v Domžalah.
(»Etnolog«, X.)

Slika 64. Okno s kovanim omrežjem v Kamni gorici.
(Fotografiral Angelo Battelino.)

Slika 65. Okno s kovanim omrežjem v Kropi.
(Fotografiral Vladimir Kapus.)

Slika 66. Okno s poslikanimi stiki med bruni v okolici Krškega.

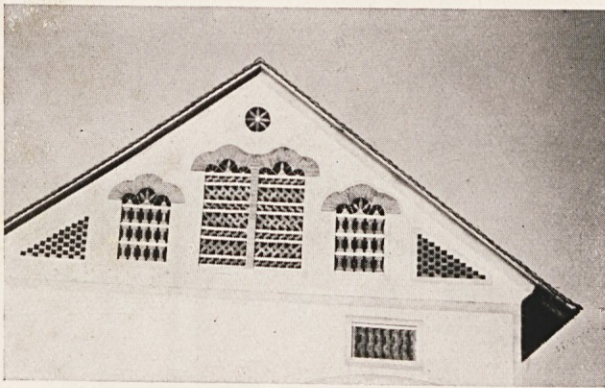
Slika 67. Okno na povsem poslikani leseni steni v okolici Brežic.

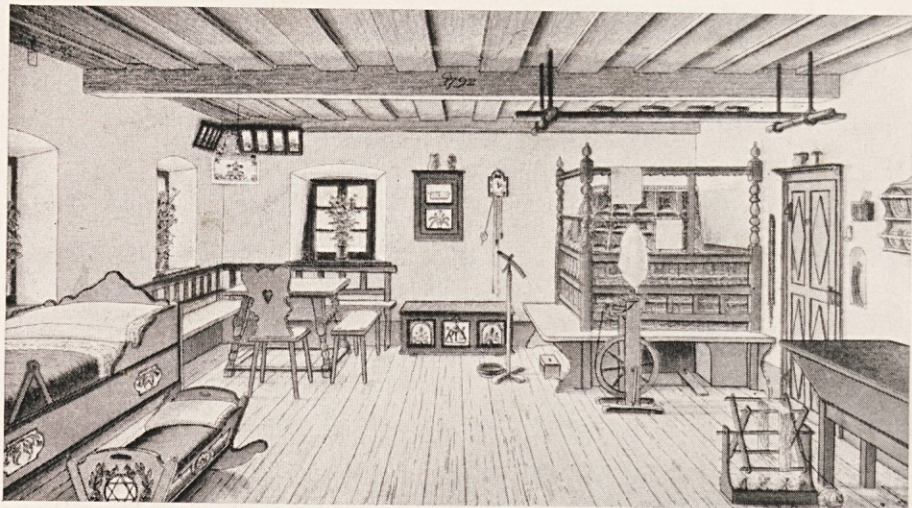
Slika 68. Stara baročna vrata iz kovanega železa pri vrtni ograji
v Ljubljani, Cesta na Rožnik h. št. 1.
(Fotografiral Ferdinand Dobnik.)

Slika 69 a. Čelna stran hleva z mrežastima linama iz leta 1851.
v Domžalah.

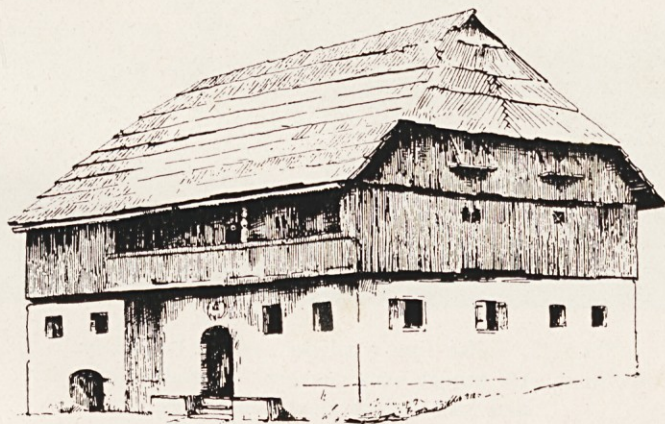
Slika 69 b. Čelna stran gospodarskega poslopja z mrežastimi linami
v št. Vidu pri Šmarju.
(Oboje fotografiral Ferdinand Dobnik.)

Slika 70. Kmečka soba — »hiša« — na Gorenjskem.
(Po Albertu Siču.)

Slika 71 a. Koroški dom v Spodnji Bistrici v Rožu.
(Narisal Maksim Gaspari.)

Slika 71 b. Koroška hiša v Goričah v Ziljski dolini.
(Bünker.)

Slika 72. Vaška lipa v ziljski vasi na Koroškem.
Pod njo se vrše mnoge stare slovenske narodne prireditve,
med katerimi je zlasti znan ples.
(»Ilustrirani Slovenec«, letnik 1927.)

Slika 75. Kmečki dom približno iz leta 1800. v Kranjski gori.
(Po inž. arh. Radu Kregarju.)

Slika 74. Hiša približno iz leta 1700. v Srednji vasi v Bohinju.
(Fotografiral Janko Pogačnik.)

Slika 75. Hiša iz osemnajstega stoletja v Hosti pri Škofji Loki.
(Fotografiral Franc Krašovec.)

Slika 76. Hiša v Spodnjem Brniku.
(Fotografiral inž. Viktor Skabernè.)

Slika 77. Hiša iz leta 1828. v Domžalah.
(Fotografiral Ferdinand Dobnik.)

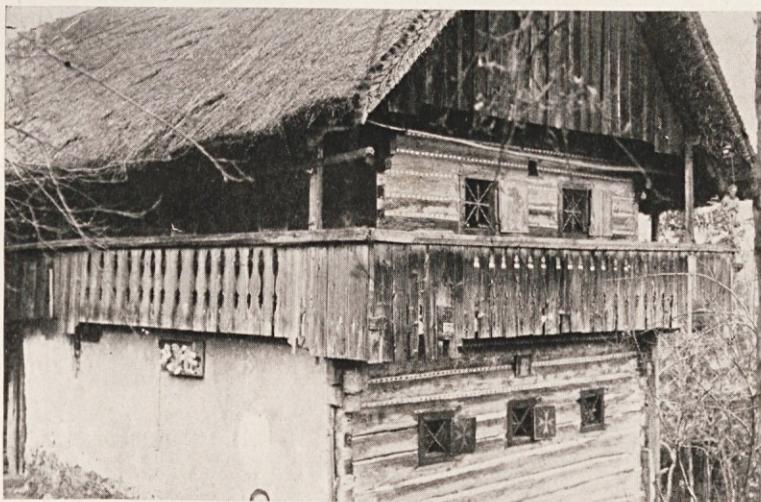
Slika 78. Hiša v Šenčurju.

Slika 79. Hiša v Šenčurju.

Slika 80. Hiša z letnicama 1740 in 1752 v Šenčurju.

Slika 81. Hiša iz leta 1766. v Klancu pri Komendi.
(Hiše — slike 78. do 81. — je fotografiral inž. Viktor Skabernè.)

Slika 82. Planinska koča — »stan« — na Pokljuki.
(Fotografiral dr. Hubert Pehani.)

Slika 85. Pastirska koča na Veliki Planini.
(Fotografiral Ivan Tavčar.)

Slika 84. Dom v Savinjskih Alpah.
(Fotografiral Franc Krašovec.)

Slika 85. Za hišo pod košato lipo.
(Fotografiral Franc Krašovec.)

Slika 86. Pred hišo v Češnjici v Bohinju.
(»Etnolog«, X.; fotografiral Janko Pogačnik.)

Slika 87. Pred hišo v Puštalu pri Škofji Loki.
(Fotografiral Janko Pogačnik.)

Slika 88. Nadstropna hiša iz osemnajstega stoletja v Dupljah nad Kranjem.
(Etnografski muzej v Ljubljani.)

Slika 89. Gosposka hiša iz leta 1772. pri Kamniku.

Slika 90. Obcestna gostilna s »frčado« iz leta 1851. v Domžalah.

Slika 91. Gostilniška hiša s »frčado« na stebrih v Gradeu pri Litiji.
Stara je okoli dve sto let.

Slika 92. Nadstropna hiša iz srede devetnajstega stoletja v Dobu pri Domžalah.

Slika 95. Vrhkletna hiša iz srede devetnajstega stoletja na Črnučah pri Ljubljani.

(Oboje fotografiral Jože Karlovšek.)

Slika 94. Kmečki dom na Sorškem polju.
(Fotografiral Franc Krašovec.)

Slika 95. Hiša na Korenu nad Horjulom.
(Po drju. Antonu Meliku.)

Slika 96. Dom pri Igu na Ljubljanskem barju.
(Fotografiral Franc Krašovec.)

Slika 97. Dom v Bevkah na Ljubljanskem barju.
(Fotografiral Franc Krašovec.)

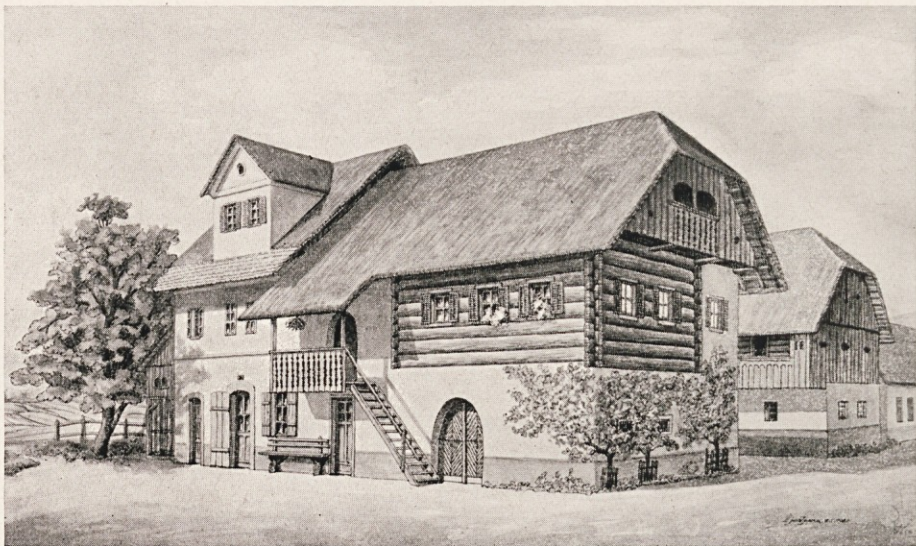
Slika 98. Domačija v Črneči vasi pri Kostanjevici.

Slika 99. Grad v Žužemberku.
(Oboje narisal Božidar Jakac.)

Slika 100. Hiši pred gradom Turjakom.
(Narisał Božidar Jakac.)

Slika 101. Dolenjski dom v Šmarjeti pri Novem mestu.
Podrt leta 1905.

(Narisal Jože Karlovšek.)

Slika 102. Belokranjski dom v Drašičih nad Metliko.
(Higienski zavod v Ljubljani.)

Slika 103. Zidana hiša v Črnomlju.
(Narisal inž. arh. Rado Kregar.)

Slika 104. Deloma lesena, deloma zidana hiša
v Vojni vasi pri Črnomlju.
(Narisal inž. arh. Rado Kregar.)

Slika 105. Vrhkletna hiša v Prelesju ob Kolpi.
(Fotografiral dr. Ivan Bonač.)

Slika 106. Vrhlevna hiša v Prelesju ob Kolpi.
(Higienski zavod v Ljubljani.)

Slika 107. Vrhkletna hiša iz leta 1880. v Zgornji Sušici
na Bizeljskem.

Slika 108. Hiša iz leta 1700. v Prelasku pri Podčetrtku.
(Obe hiši fotografiral Ferdinand Dobnik.)

Slika 109. Lesena in rdeče poslikana hiša s hodnikom iz leta 1795.
v Kapelah pri Brežicah.

Slika 110. Lesena in pobeljena hiša s hodnikom
v Župelevcu pri Kapelah.
(Obe hiši fotografiral Ferdinand Dobnik.)

Slika 111. Hiša v Prlekiji.
(»Slovenec«, letnik 1938.)

Slika 112. Domačija na slovenskem Štajerskem.
(»Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild«,
knjiga Steiermark.)

Slika 115. Brunasta hiša v Zameškem pri Kostanjevici.
(Fotografiral Jože Karlovšek.)

Slika 114. Viničarske hiše v Drbetincih pri Ptuju.
(Fotografiral dr. Ivan Bonač.)

Slika 115. Lesena in ometana hiša pri Brežicah.
(Fotografiral Drago Vukšinič.)

Slika 116. Lesena in ometana hiša v Novi vasi pri Ptuj.
(Fotografiral dr. Ivan Bonač.)

Slika 117. Kmečki dom v obliki ključa v Lipovec v Prekmurju.
(Po drju. Antonu Meliku.)

Slika 118. Hiša v Bogojini v Prekmurju.
(Fotografiral Vekoslav Kramarič.)

Slika 119. Kočevska hiša v Štalcerjih.
(Po »Kočevskem zborniku«.)

Slika 120. Kočevska vas Rajhenau.
(Po »Kočevskem zborniku«.)

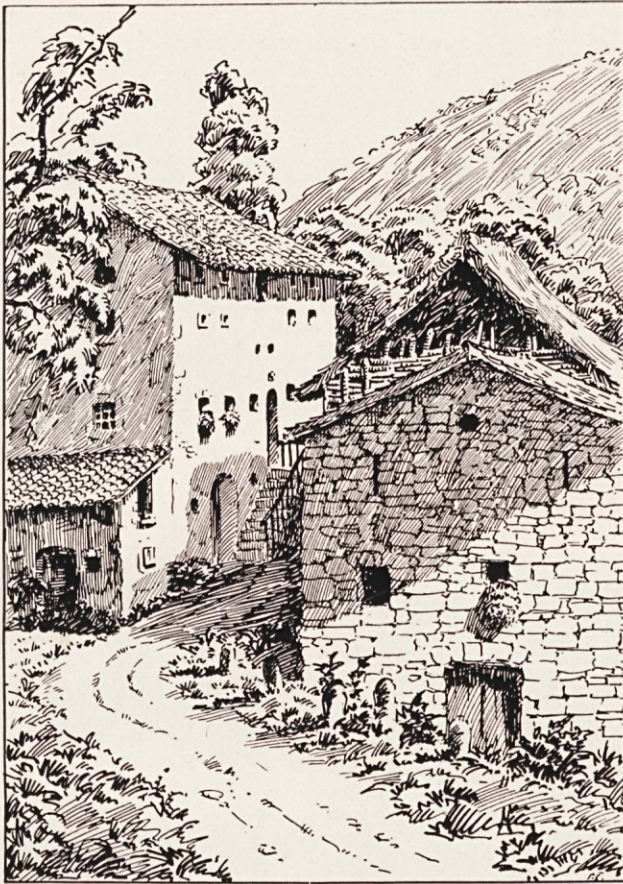
Slika 121. Kmečki dom v Stari vasi pri Postojni.
(Narisal Božidar Jakac.)

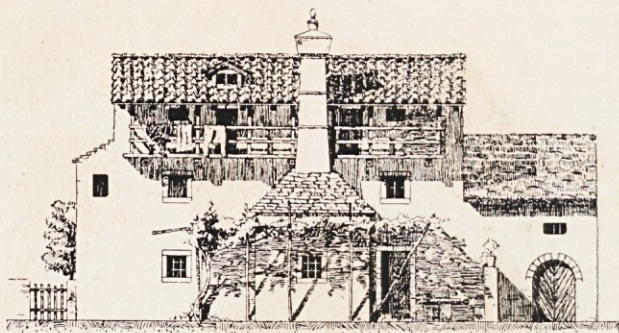
Slika 122. Kmečki dom v Stari vasi pri Postojni.
(Narisal Božidar Jakac.)

Slika 125. Alpsko-primorska hiša v Dvoru pri Bovcu.
(Narisal Saša Šantel.)

Slika 124. Primorska hiša v Bači pri Sv. Luciji.
(Narisa! Saša Šantel.)

Slika 125. Primorska hiša v okolici Sežane.
(»Das Bauernhaus in Österreich-Ungarn.«)

Sliki 126. in 127. Hiši v Ložah pri Vipavi.
(Fotografiral arhitekt Ivo Spinčič.)

Slika 128. Hiša v Gamboču v Severni Istri.

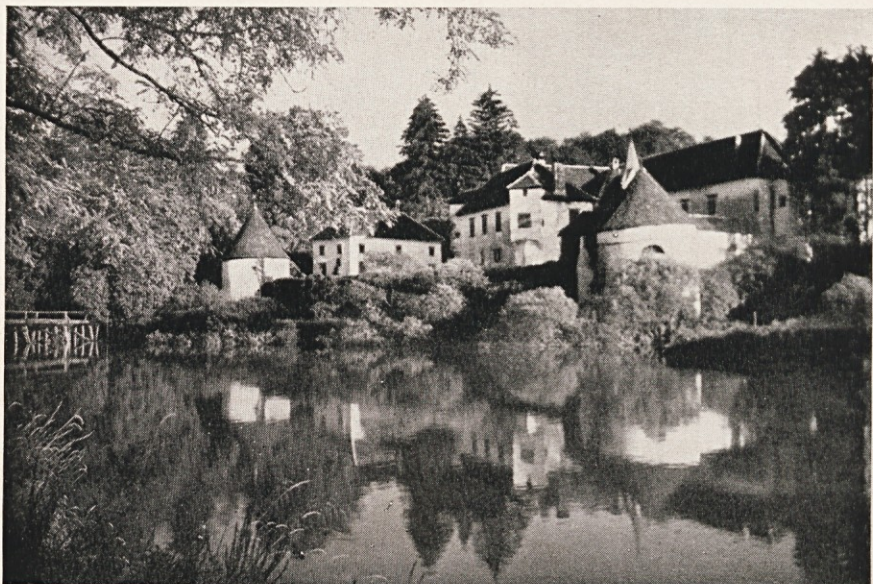
Slika 129. Hiša v Klobotih v Severni Istri.
(Oboje narisal Božidar Jakac.)

Slika 150. Vezan ali dvojen kozolec (»toplar«).
(*Etnografski muzej v Ljubljani.*)

Slika 131. Kozolec, na katerem je obešena na jesen koruza.
(Fotografiral Janko Skerlep.)

Slika 132. Grad Otočec pri Novem mestu.

(Foto Emte.)

Slika 133. Grad Golnik na Gorenjskem.
(Fotografiral Janko Pogačnik.)

Slika 154. Sv. Peter nad Begunjami.
(Fotografiral Janko Ravnik.)

Slika 155. Župnijska cerkev v Kostanjevici.
(Fotografiral Janko Ravnik.)

Slika 136. Zidano znamenje v Stari cerkvi pri Kočevju.
(Fotografiral Vekoslav Kramarič.)

Slika 157. Leseno znamenje pri žalni na Dolenjskem.
(Fotografiral Božidar Jakac.)

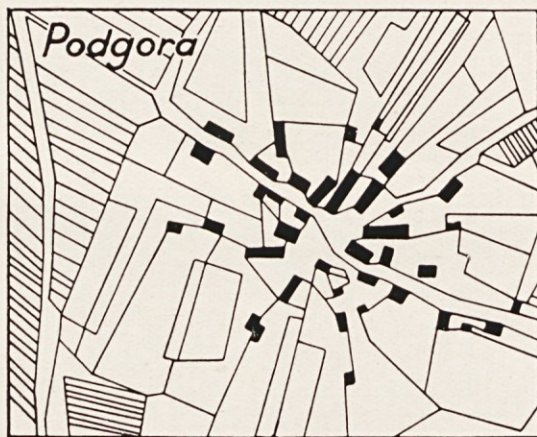
Slika 158. Vas Drašiči nad Metliko.
(Fotografiral dr. Ivan Bonač.)

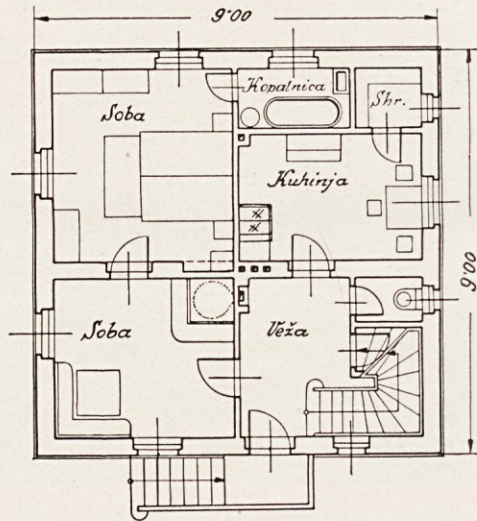
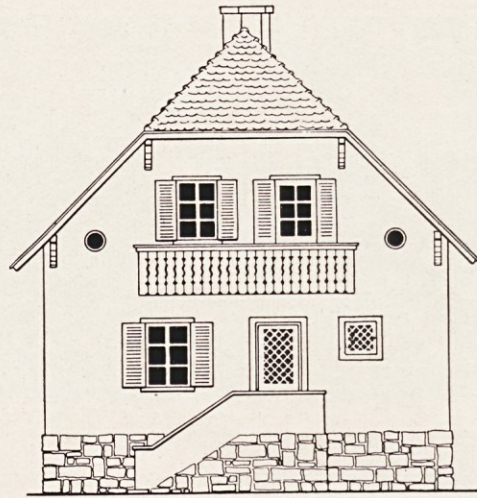
Slika 159. Vas Ajdovec pri Žužemberku.
(»Ilustrirani Slovenec«, letnik 1928.)

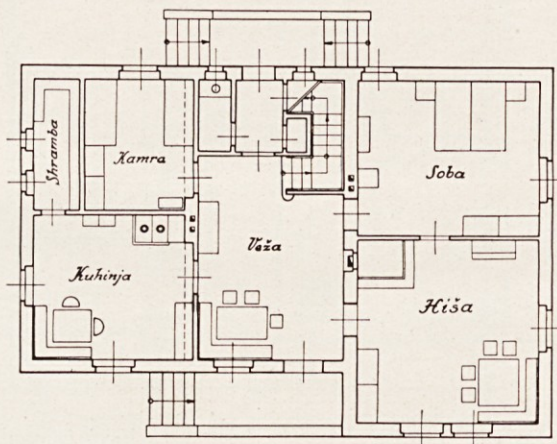
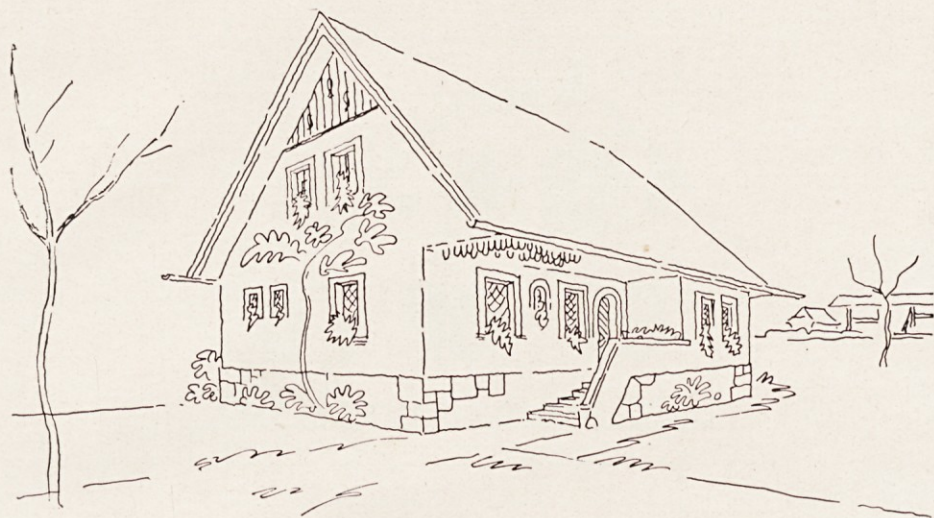
Slika 140. Središčna vas Zenkovci pri Radgoni (legopis).
(Po drju. Antonu Meliku.)

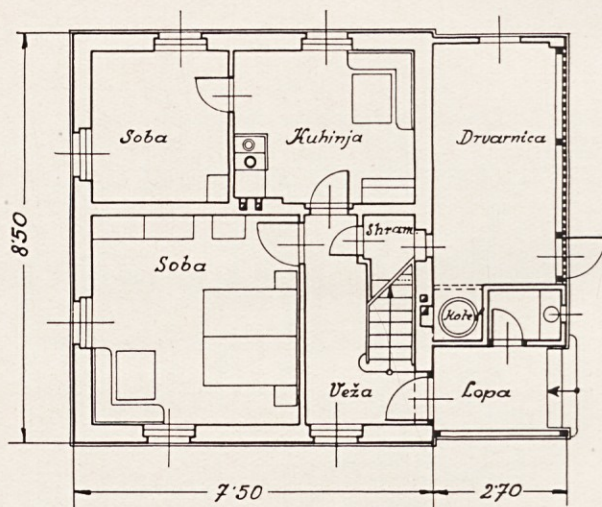
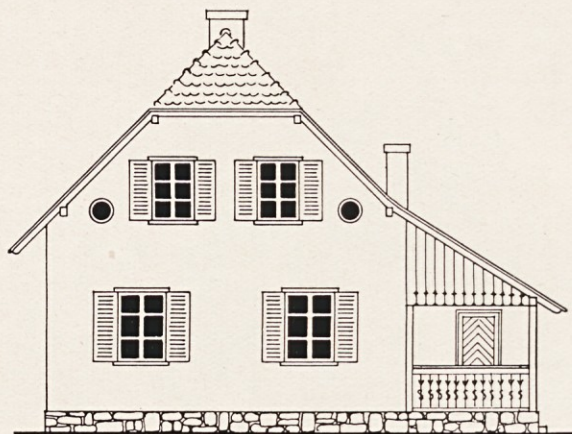
Slika 141. Središčna vas Podgora na Loškem polju (legopis).
(Po drju. Antonu Meliku.)

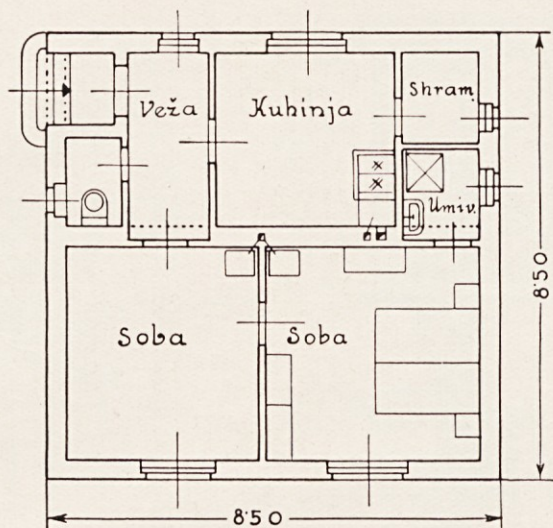
Slika 142. Tip novejšje visokopritlične hiše z vodovodom
na suhem kraju.
(Tehnični oddelek banske uprave dravske banovine v Ljubljani.)

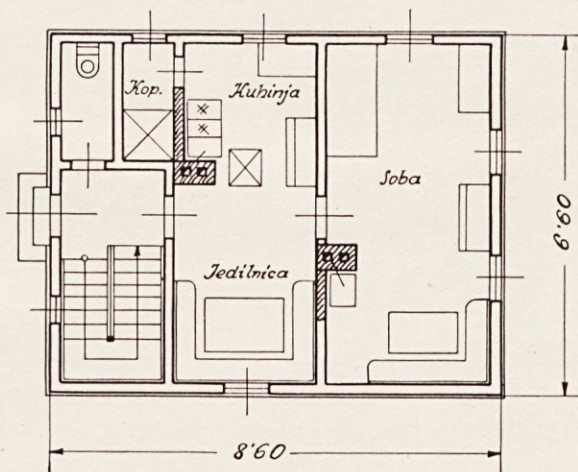
Slika 143. Načrt nove sodobne kmečke hiše.
(Tehnični oddelek banske uprave dravske banovine v Ljubljani.)

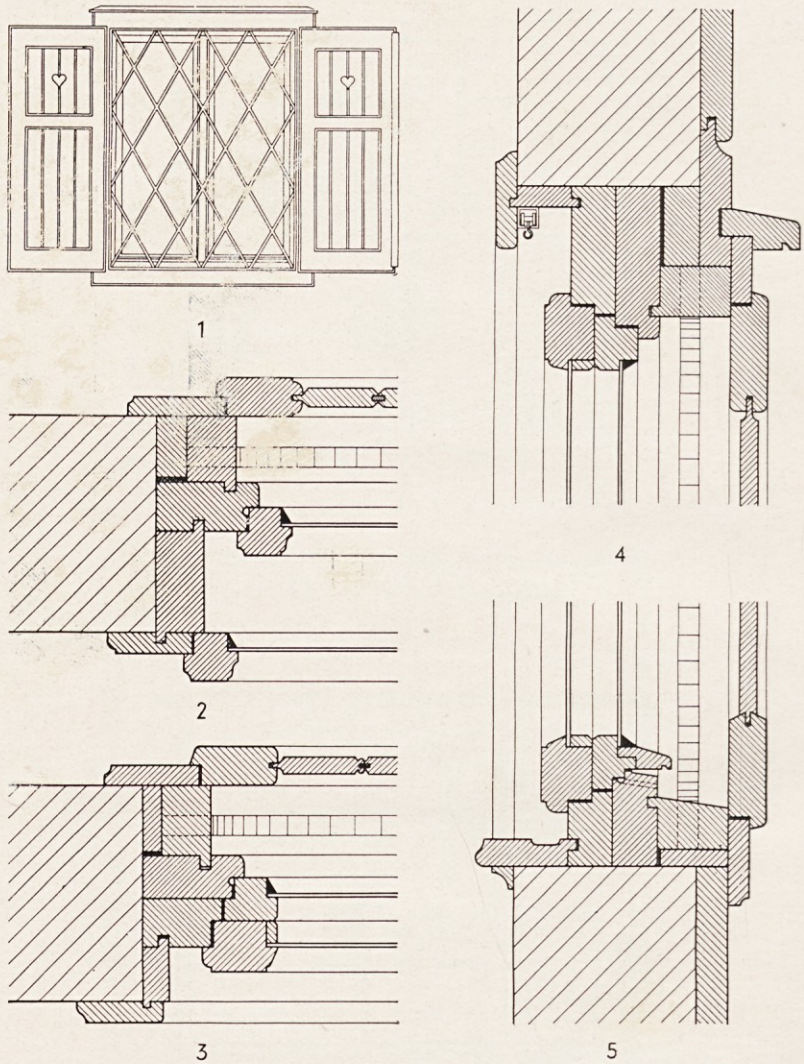
Slika 144. Tip novejšje delavske hiše brez kleti in vodovoda.
(Tehnični oddelek banske uprave dravske banovine v Ljubljani.)

Slika 145. Tloris hiše z umivalnico in prho.
(Higienski zavod v Ljubljani.)

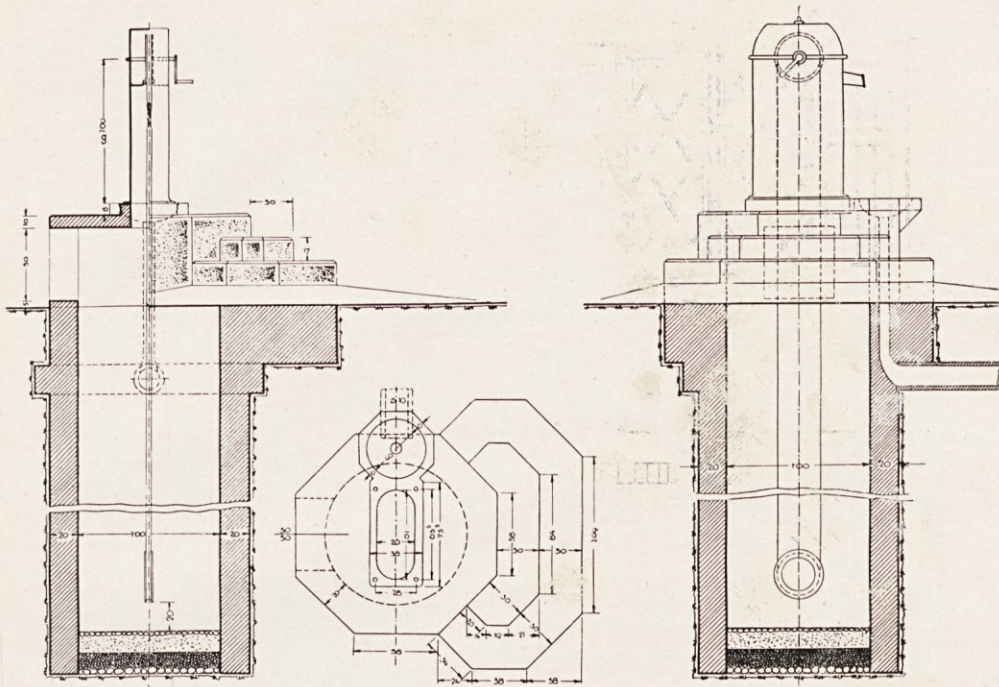
Slika 146. Tloris nove planinske kočice na Pokljuki.
(Projektiral Jože Karlovšek.)

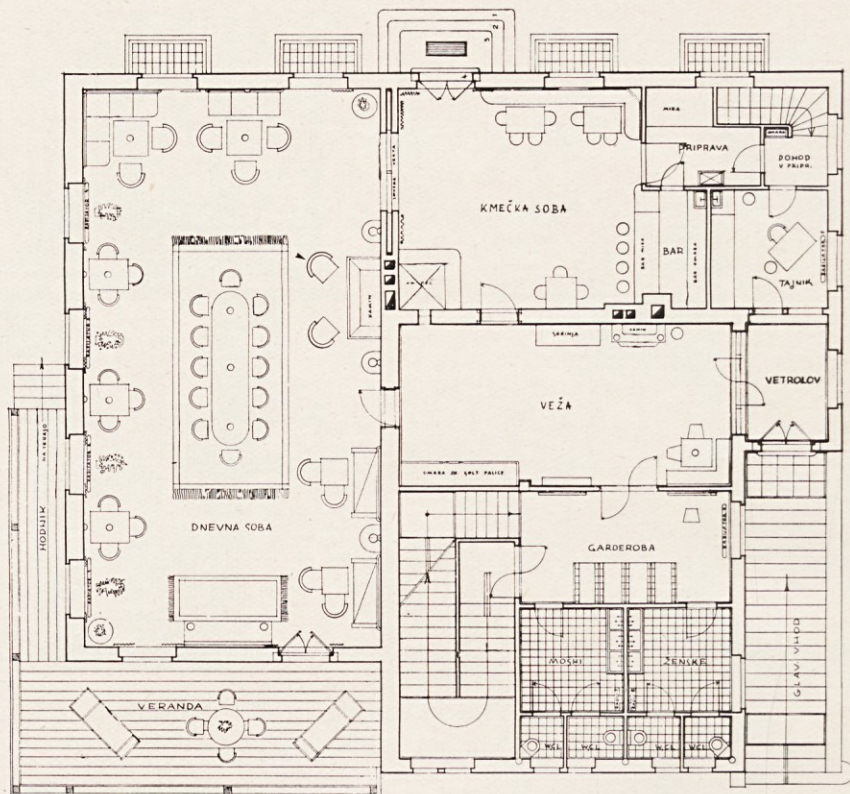
Slika 147. Sodobno dvojno okno z naoknicami in omrežjem za leseno stavbo.

Okenska krila so v navadni (1, 2) in medsebojni (3 do 5) vezavi.

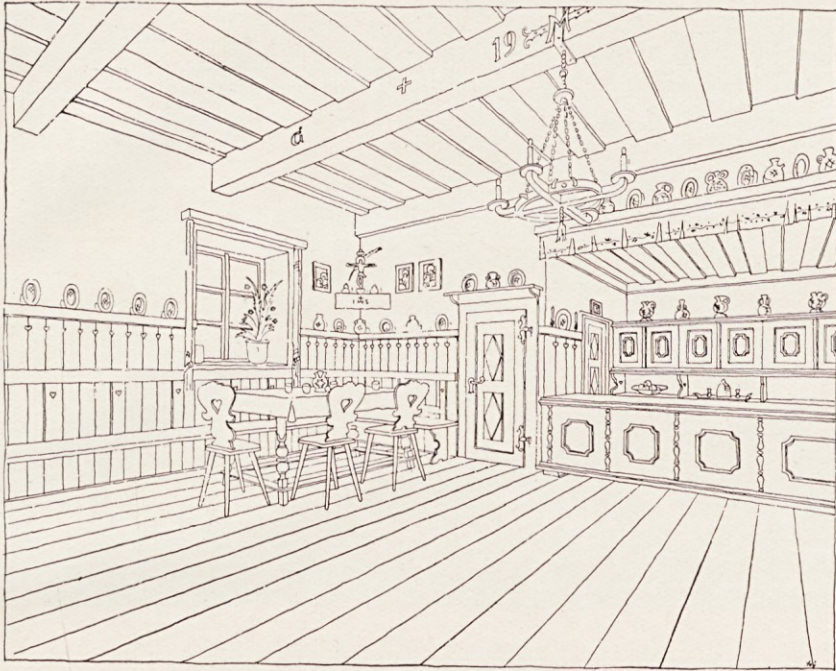
(Narisał Anton Rojina.)

Slika 148. Sodoben vodnjak s črpalko znamke »Caruelle«.
 (Higienski zavod v Ljubljani.)

Slika 149. Tloris doma Golfkluba na Leški planoti pri Bledu.
 (Tehnični oddelek banske uprave draoske banovine v Ljubljani.)

Slika 150. Kmečka soba v domu Golfkluba na Leški planoti
pri Bledu.
(Tehnični oddelek banske uprave dravske banovine v Ljubljani.)

Slika 151. Zunanost doma Golfkluba na Leški planoti
pri Bledu.
(Tehnični oddelek banske uprave dravske banovine v Ljubljani.)

Slika 152. Glavno lice doma Golfkluba na Leški planoti
pri Bledu.
(Tehnični oddelek banske uprave dravske banovine v Ljubljani.)

Slika 155. Hotel »Bellevue« pri Bohinjskem jezeru.
(Projektiral inž. arh. L. Kham. Fotografiral J. Ravnik.)

Slika 154. Vila profesorja Janka Ravnika pri Bohinjskem jezeru.

Sliki 155. in 156. Hiša na Golovec v Ljubljani.
(Last drja. Lojzeta Brenčiča.)

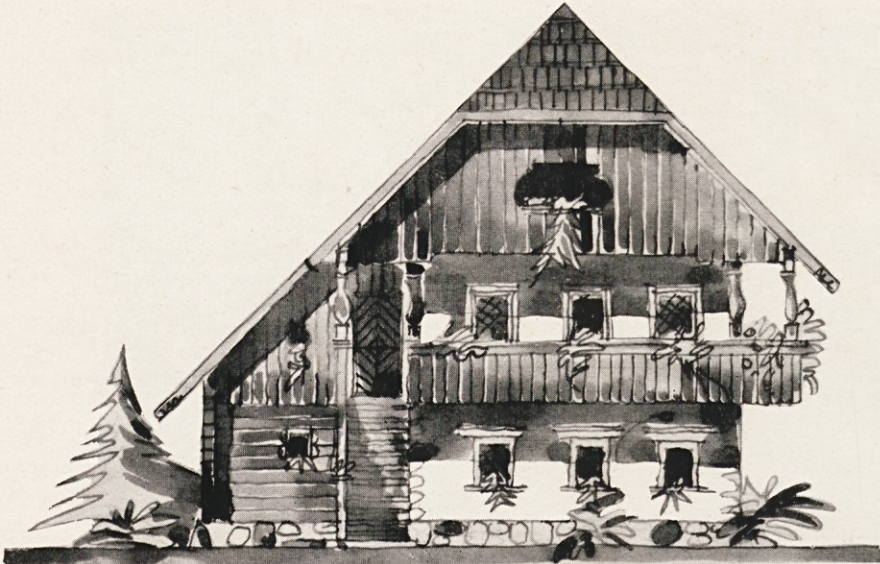
Sliki 157. in 158. Lovska koča na gradu Stermolu
pri Cerkljah na Gorenjskem.
(Last Rada Hribarja. Po načrtu arh. Mihaela Osolina
izdelal tesarski mojster A. štebe.)

Sliki 159. in 160. Planinska koča na Pokljuki.
(Projektiral Jože Karlošek. Zgradil tesarski mojster Franc Šparovec.)

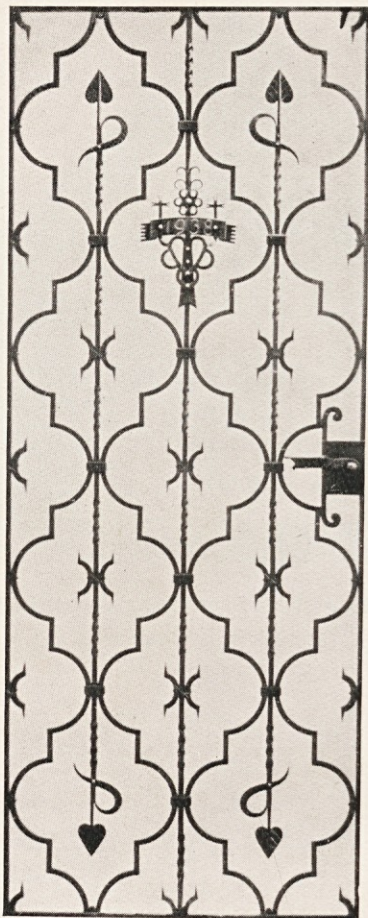
Slika 161. Nova hiša v gorenjskem slogu pri Domžalah.
(Zgradil tesarski mojster Franc Ravnikar. Fotografiral Jože Karlošek.)

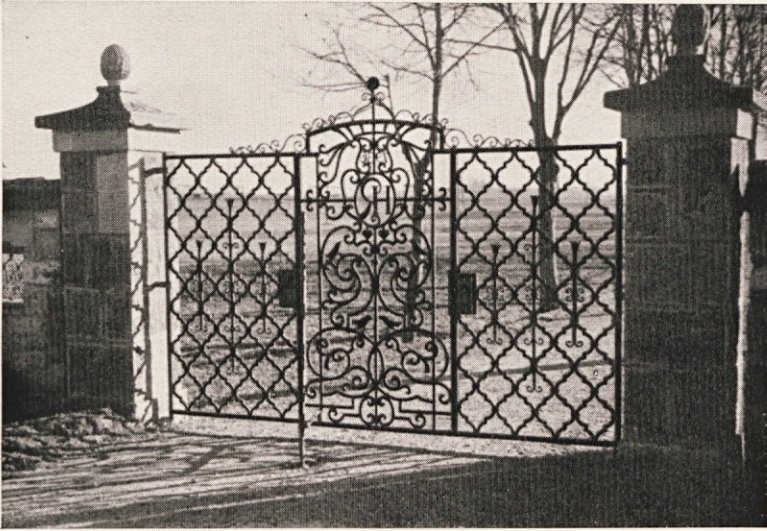
Slika 162. Osnutek fasade za gorenjsko stavbo.
(Projektiral Franc Kuglič.)

Slika 165. Osnutek fasade za gorenjsko stavbo.
(Projektiral Franc Kuglič.)

Slika 164. Nova vrata iz kovanega železa po domačih motivih.
(Po načrtu inženirjev arhitektov Janka Omahna in Domicijana
Serajnika izdelal Josip Rebek v Ljubljani.)

Slika 165. Nova vhodna vrata iz kovanega železa
na gradu Stermolu pri Cerkljah na Gorenjskem.
(Po načrtu arh. Mihaela Osolina izdelal Ivan Kralj.)

Jože Karlovšek je avtor tudi nastopnih del, ki se še prodajajo:

Slovenski ornament. Zgodovinski razvoj.

1935. — 129 strani in 127 slik. — Cena celotno v platno vezani knjigi 100 din.

Slovenski ornament. Ljudski in obrtniški izdelki.

1937. — 107 strani in 112 slik. — Knjiga je celotno vezana v platno. Natisnjena na papirju: brezlesnem 100 din, umetelno tiskovnem 120 din.

Umetnostna obrt. Splošen razvoj in naš slog.

1938. — 139 strani in 101 slika. — Cena vezani knjigi, natisnjeni na brezlesnem papirju 70 din, na umetelno tiskovnem pa 80 din.

Domžale

trezor 72(497.4)

KARLOVŠEK J.
Slovenski

728.6(497.4)(091)

0020156879

KNJIZNICA DOMŽALE

COBISS